

Vilniaus universitetas

TARPTAUTINIŲ SANTYKIŲ IR POLITIKOS MOKSLŲ
INSTITUTAS

ŠIUOLAIKINĖS POLITIKOS MAGISTRO PROGRAMA

RUGILĖ GRENDAITĖ

IV kurso studentė

**PILIETIŠKUMAS IR PILIETINĖ VISUOMENĖ KAIP GINČIJAMA IDĖJA:
SEIMO DISKURSYVIŲ PRAKTIKŲ INTERPRETACIJA**

MAGISTRO DARBAS

Darbo vadovas doc. dr. Justinas Dementavičius

Vilnius, 2022

MAGISTRO DARBO PRIEŠLAPIO PAVYZDYS

(įrašamas po titulinio lapo)

Bakalauro/magistro darbo vadovo/ės išvados dėl darbo gynimo:

.....
.....
.....

.....

(data)

.....

(v., pavardė)

.....

(parašas)

Magistro darbas įteiktas gynimo komisijai:

.....

(data)

.....

(Gynimo komisijos sekretoriaus/ės parašas)

Magistro darbo recenzentas/ė:

.....

(v., pavardė)

Magistro darbų gynimo komisijos įvertinimas:

.....

Komisijos pirmininkas/ė:

Komisijos nariai:

BIBLIOGRAFINIO APRAŠO LAPAS

Grendaitė R. Pilietiškumas ir pilietinė visuomenė kaip ginčijama idėja: Seimo diskursyvių praktikų interpretacija: Politikos mokslų specialybės, magistro darbas / VU Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas; darbo vadovas J. Dementavičius, 2022. – 80 p.

Reikšminiai žodžiai: pilietinė visuomenė, pilietiškumas, Seimo diskurso analizė, sąvokų istorija, pilietinės visuomenės samprata, politikos teorija, pilietinės visuomenės sampratos interpretacija, pilietiškumo sąvoka, pilietinės visuomenės sąvoka.

Šiame darbe nagrinėjama Lietuvos pilietinės visuomenės ir pilietiškumo samprata. Tai daroma nauju metodu analizuojant bei interpretuojant Lietuvos Seimo diskursą, o tai daroma remiantis sąvokų istorijos prieiga. Laikomasi prielaidos, kad pilietinė visuomenė yra viena iš nuolat ginčijamų politikos sąvokų, todėl jos reikšmių paieška reikšminga savaime.


PATVIRTINIMAS APIE ATLIKTO DARBO SAVARANKIŠKUMĄ

Patvirtinu, kad įteikiamas darbas (dalyko rašto darbo, semestrinio, bakalauro, magistro darbo pavadinimas) yra:

1. Atliktas mano paties ir nėra pateiktas kitam kursui šiame ar ankstesniuose semestruose;
2. Nebuvo naudotas kitame Institute/Universitete Lietuvoje ir užsienyje;
3. Nenaudoja šaltinių, kurie nėra nurodyti darbe, ir pateikia visą panaudotos literatūros sąrašą.

Rugilė Grendaitė

Vardas, pavardė



(parašas)

TURINYS

ĮVADAS	6
1. PILIETINĖS VISUOMENĖS SAMPRATOS.....	14
1.1. Pilietinė visuomenė kaip liberalios demokratijos sinonimas	15
1.2. Pilietinės visuomenės kaip universalizuojančios idėja	20
1.3. Pilietinė visuomenė kaip visuomenės idealas	25
1.4. Pilietinė visuomenė nacionalizmo sinonimas samprata.....	28
2. METODOLOGIJA	36
3. SEIMO DISKURSO ANALIZĖ IR INTERPRETACIJA.....	44
3.1. Įžvalgos apie pilietinės visuomenės ir pilietiškumo sąvokų vartojimo specifiką ir kaitą laike	44
3.2. Pilietinės visuomenės retorinės funkcijos ir kodėl ji pozityvi sąvoka	49
3.3. Pilietiškumo virtimas politiškumu	55
3.4. Pilietinės visuomenės funkcijos valstybėje.....	61
3.5. Valstybės kuriama pilietinė visuomenė	66
IŠVADOS	72
ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĄRAŠAS.....	75

IVADAS

Kalbinis žodynas žiniasklaidoje, viešuosiuose debatuose, Europos teisės ir Lietuvos dokumentuose¹ - vartoja pilietinės visuomenės sąvoką. Tai labai dažna idėja, kuri išsakoma įvairiuose kontekstuose, ją sutiksime ne tik mokyklos pilietinio ugdymo pamokose, bet ir strateginiuose dokumentuose, viešuose debatuose, kasmet yra įprasta girdėti Pilietinės visuomenės instituto ataskaitas, kuriose tiriama ir nustatoma visuomenės pilietinė galia. Tad verta akcentuoti, jog pilietinė visuomenė yra šiuolaikinio demokratijos diskurso dalis, kuri atlieka reikšmingas valstybės stiprinimo funkcijas.

Šiame kontekste svarbu reflektuoti tai, kad aiškaus atsakymo į klausimą, kas yra pilietinė visuomenė nėra. Galima rasti svarstymų, jog pilietinę visuomenę galima sutapatinti su demokratizacija ir liberalizacija, tačiau ji yra kur kas platesnė ir gilesnė sąvoka nei demokratija, nes pastaroji menkai nusako valstybės ir visuomenės bei visuomenės tarpusavio santykius². Tiek normatyvinės, tiek empirinės diskusijos apie tai, kas yra pilietinė visuomenė³, kaip ją apibrėžti⁴, kokie elementai ją sudaro⁵, atsiremia į ginčus dėl pačios sąvokos apibrėžimo, o taip pat ir klausimo, kaip ji turėtų būti analizuojama. Akademinėje teorijoje gerai žinoma, jog didelė tyrimų gausa atspindi ir pačios sąvokos komplikotumą – tirdami pilietinę visuomenę, mokslininkai nebūtinai tiria tapačius objektus. Tad ši įvado pradžia skirta aktualizuoti pilietinės visuomenės reiškinių svarbą, daugiaprasmiškumą, kuris remiasi į prielaidą, kad pilietinė visuomenė yra viena iš kertinių nuolat ginčijamų sąvokų (angl., *essentially contested concept*)⁶ Michael Fredmen mano, kad ambivalentiškumas,

¹ Europos Sąjungos sutarties ir Europos Bendrijos sutarties pakeitimai, Europos Sąjungos oficialusis leidinys, 2007 m. gruodžio 17 d. <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2007:306:0010:0041:LT:> (žiūrėta 2022-02-17)

² Dorota Pietrzyk-Reeves, *Civil Society - Conceptual History from Hobbes to Marx*, Marie Curie Working Papers – No 1 (2001), p. 3 https://www.researchgate.net/publication/263846854_Civil_Society_-_Conceptual_History_from_Hobbes_to_Marx

³ Adam B. Seligman, *The idea of civil society*. Princeton: Princeton University Press, 1995. Krishan Kumar, „Civil society: an inquiry into the usefulness of an historical term.“ *The British Journal of Sociology*, 44(3), 1993, 375-395.

⁴ Irmina Matonytė, *Pilietinės visuomenės tyrimo teorinės perspektyvos. Viešojo politika ir administravimas*, 2003, 39-47.

⁵ Michael Edwards, *Civil Society*, USA: Polity Press, 2014, p. 3-15.

⁶ Claudia Wiesner, Anna Björk, Hanna-Mari Kivistö, Katja Mäkinen, *Shaping Citizenship as a Political Concept*, 2017 p. 10. Pastaba: Šiuo atveju analizuojama „pilietybė“ kaip ginčytina sąvoka, tačiau jos logika pritaikoma ir šio tyrimo objektui.

Michael Freedmen. Oxford: Oxford University Press, 2013. p. 345.

<https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/58913/20170707%20intro%20revisedfinal.pdf?sequence=1>

ginčytinumas, neapibrėžtumas yra esminiai politikos mąstymo, taigi ir pačios politikos konceptualizavimo aspektai, dar daugiau teoretikas mano, jog politinės sąvokos yra „iš esmės ginčytinos“⁷.

Svarbu turėti omenyje, kad tai ne tik teorinis, bet ir praktinis valstybės gyvenimo klausimas. Nuo pat Lietuvos Atgimimo galima užčiuopti įvairias interpretacijas. Vieni pilietinę visuomenę ir jos raišką sieja su visuomene po Lietuvos nepriklausomybės paskelbimu bei Konstitucijos priėmimo, nes tik tai gali esmingai institucionalizuoti ir taip sąlygoti pilietinės visuomenės kūrimąsi, kiti pilietinės visuomenės gimimą sieja su Sąjūdžiu. Kiti teigia, kad ir be valstybės, kaip kad Lietuvos Atgimimo metu, buvo galima matyti pilietinės visuomenės gimimą ir akcentą dėtą ant socialinių judėjimų bei jų aktyvumo⁸. Tad pilietiškumas ir pilietinė visuomenė kaip sąvokos neturi vienos vienintelės reikšmės. Veikia reikėtų manyti, kad ji yra socialiai sukonstruota ir vartojama nerefleksyviai⁹. Todėl (panašiai kaip žinomas intelektualinis istorikas Bevir¹⁰ sako, kad nėra vieno šiuolaikinio valdymo aprašymo ar teorijos, o tik skirtingos kelių tradicijų konstrukcijos, kurios pačios savaime įgalios save kurti ir perkurti¹⁰) galima kalbėti apie pilietinę visuomenę ir pilietiškumą ne tik kaip ginčą dėl supratimų, bet ir kaip nesutarimą dėl praktikų. Perfrazuojant, kaip kad valstybė atsiranda iš įvairių veiksmų ir praktikų, įkvėptų įvairių įsitikinimų ir tradicijų, taip ir pilietinė visuomenė reiškiasi atsiremama į skirtingas pasaulėžiūrinės koncepcijas ir praktikas. Pilietinė visuomenė „yra sąlyginis įvairių veiksmų ir politinių kovų, pagrįstų tradicijose išsisknijusių veikėjų įsitikinimais, produktas“¹¹. **Atsižvelgiant į tai kas pasakyta, kyla klausimas, kas yra bandoma kurti kuriant pilietinę visuomenę ir koki pilietiškumą bandome konstruoti?**

⁷ George Klosko, Michael Freedon, *The Political Theory of Political Thinking: The Anatomy of a Practice*, Oxford: Oxford University Press, 2013, p. 345,

<https://www.cambridge.org/core/services/aop-cambridge-core/content/view/8A22E292722553B7EB595B55236C865A/S0034670514000680a.pdf/michael-freedon-the-political-theory-of-political-thinking-the-anatomy-of-a-practice-oxford-oxford-university-press-2013-pp-xi-345.pdf>

⁸ Jūratė Kavaliauskaitė, Ainė Ramonaitė, *Sąjūdžio ištakų beiškant : nepaklusniųjų tinklaveikos galia*, Vilnius : Baltos lankos, 2011.

⁹ Claudia Wiesner, Anna Björk, Hanna-Mari Kivistö, Katja Mäkinen, *Shaping Citizenship as a Political Concept*, 2017, p. 13,

<https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/58913/20170707%20intro%20revisedfinal.pdf?sequence=1>

¹⁰ Mark Bevir, R. A. W. Rhodes, *The State as Cultural Practice*, Oxford : Oxford University Press , 2010, p. 10.

¹¹ Ten pat, p. 13.

Šių klausimų aktualumą dar labiau didina kilusi diskusija, kokie akcentai turėtų atsispindėti pilietinio pasipriešinimo strategijoje ir ambicija mokyklose stiprinti pilietinį ugdymą. Pilietiškumas mokykloje nuo pat jo atsiradimo buvo tam tikra horizontali disciplina, oficialiuose dokumentuose įvardijama, jog pilietiškumo ugdymo esama matematikos, lietuvių literatūros, istorijos ir kituose pamokose. Supaprastinus tariant per vieną pilietiškumo pamoką gali būti aptariami Lietuvos krepšinio rinktinės pasiekimai, kita – pasaulio politinės naujienos, trečią – Lietuvos valstybės ir valdžios funkcionavimo principai. Kur dar teorinis mokesčių ir rinkos ekonomikos sistemos nagrinėjimas (šios temos tuo pačiu metu aptarinėjamos ir ekonomikos pamokose), Lietuvos etnokultūrinis paveldas bei nuolatiniai grįžimai prie Lietuvos politinės sistemos istorijos, projektiniai darbai apie Lietuvos patrauklumą užsieniečiams ir t.t. Kitaip tariant atsakymo apie ką yra pilietiškumo pamokos (kurios yra pagrindas kurti ir pačią pilietinę visuomenę, suprasti jos specifiką), nėra lengvo, tai apima didžiulį lauką prasmų, veikimo formų, o dabartinė ambicija lyg implikuoja vertikalią pilietiškumo ugdymo dimensiją.

Pilietinės visuomenės reiškimosi formas galima užčiuopti remiantis bent trimis skirtingais tyrimo būdais. Pirmasis ir plačiai paplitęs yra empiriniai tyrimai, kuriuose analizuojama įvairių visuomeninių judėjimų, organizacijų veikla, struktūra. Tačiau šiuose tyrimuose trūksta reflekyvaus santykio su tyrimo objektu – pasirinktas tyrimo dizainas dažnai įremina numatomus tyrimo rezultatus, todėl pilietinė visuomenė ir pilietiškumas neprivalo būti tai, ko tikisi akademikai. Dažnas šių tyrimų objektas yra visuomenė atribota nuo valstybės plačiąja prasme, nes būtent tokia santykyje yra matoma „tikresnė“ pilietinė visuomenė. Šių organizacijos teorijų tyrimų tipui būtų galima priskirti A. Ramonaitę¹², R.

¹² Ainė Ramonaitė, *Pilietinės kultūros formavimosi prielaidos ir perspektyvos: socialinio pasitikėjimo raiškos analizė*, 2002, (Iš A. Jankauskas, *Politinė kultūra ir visuomenės transformacija*, Vilnius, Kaunas, Naujasis Lankas, p. 70-85.); M. Degutis, A. Ramonaitė, R. Žiliukaitė, 2010. *Lietuvos visuomenės pilietinės galios indeksas*. Vilnius: Pilietinės visuomenės institutas.

Žiliukaitė¹³, M. Šaulauską¹⁴, S. Spurga¹⁵, M. Degutį¹⁶, A. Guogį, A. Gudelį¹⁷, J. Bučaitę¹⁸. Europoje dalis autorių savitumus ir skirtumus nuo Vakarų visuomenėse egzistuojančių pilietinės visuomenės modelių bando užčiuopti taip pat gilindamiesi į organizacinius bei struktūrinius aspektus - Muller¹⁹, Bermeo, Nord²⁰, o dalis domisi vertybiniais aspektais – Hann, Dunn²¹, Havel²², Keane²³, Kopecky²⁴. Tiek vieni, tiek kiti autoriai pastebi, jog pokomunistinėms pilietinėms visuomenėms tenka kitokie uždaviniai nei Vakarų visuomenėms.

Antroji tyrimo prieiga yra teorinė, kurioje remiantis filosofiniu, normatyviniu pagrindu reflektuojama kas yra pilietinė visuomenė ir pilietiškumas. Šiais klausimais diskusijos prasidėjo dar Apšvietos laikotarpiu, o esmine problema buvo pilietinės visuomenės santykis su valstybe, privatumu ir viešumu, bendruoju ir privačiu gėriu. Šiam

¹³ Rūta Žiliukaitė, *Kiekybinis NVO sektoriaus augimas Lietuvoje: organizacijų, bet ne dalyvių*, Sociologija. Mintis ir veiksmas, 2012-01-01, Vol.30 (1), p. 242-257, https://virtualbiblioteka.vu.lt/permalink/f/1ferss/TN_cdi_doaj_primary_oai_doaj_org_article_67987781794f4d8b9a9d749ea4a07cf8;

Pilietinių veiklų rizikos ir motyvacija dalyvauti pilietinėse veiklose šiandieninėje Lietuvos visuomenėje, Sociologija. Mintis ir veiksmas, 2010-12-14, Vol.27, p.116-130, https://virtualbiblioteka.vu.lt/permalink/f/1ferss/TN_cdi_doaj_primary_oai_doaj_org_article_c332fdee1619401f9edd62167a9f53af

¹⁴ M. P. Šaulauskas, *Metodologiniai pilietinės visuomenės profiliai: pilietinė dorybė ir pilietinis visuomeniškumas*, Problemos, 1999, Nr. 55, p. 83–91.

¹⁵ Saulius Spurga, *Komunistinis įspaudas Vidurio Rytų Europos valstybių pilietinėje visuomenėje*, Darbai ir dienos, 2008 (49), p.235-249, https://virtualbiblioteka.vu.lt/permalink/f/1ferss/TN_cdi_ceeol_journals_253471

¹⁶ M. Degutis, *Penkeri pilietinės visuomenės formavimosi metai: visuomenės reformos ir politinė kultūra*, Politologija, 1995, Vol. 1 Nr. 6 p. 22-53.

¹⁷ A. Guogis, A. Gudelis, *Pilietinė visuomenė ir socialinė politika: Naujosios viešosios vadybos galimybės*, Sociologija.Filosofija, Nr.4, p. 14-19.

¹⁸ Jurga Bučaitė, *Interesų grupių dalyvavimas ir įsitraukimas vietos lygmeniu: ar savivaldybių bendradarbiavimas gali būti demokratiškas?*, Kultūra ir visuomenė, 2019, Vol.10 (1), p.153-175, https://virtualbiblioteka.vu.lt/permalink/f/1ferss/TN_cdi_crossref_primary_10_7220_2335_8777_10_1_7

¹⁹ B. K. Muller, *Civil Society from Post-communist Perspective: A Normative Account*, Presented at conference: „The Role and Organisation of European Civil Society“ 2006; Roskilde, Denmark.; B. K. Muller, *The Civil Society-State Relationship in Contemporary Discourse: A Complementary Account from Giddens perspective*, The British Journal of Politics & International Relations. Vol. 8. p. 311-330.

²⁰ G. N. Bermeo, G. P. Nord, *Civil Society Before Democracy – Lessons from Nineteenth Century Europe*, 2000, Rowman and Littlefield Publishers Inc.

²¹ C. Hann, E. Dunn, *Civil society. Challenging western models*, 2005, London, New York: Routledge.

²² V. Havel, *Democracy's Forgotten Dimension*, 1995, Journal of Democracy. Vol. 6. No. 2. p. 3-10.

²³ J. Keane, *Civil Society: Old Images, New Visions*, 1998, Standford: Standford University Press; J. Keane, *Global Civil Society*, 2003, Cambridge: Cambridge University Press.

²⁴ P. Kopecky, *Civil society, uncivil society and contentious politics in post-communist Europe*, 2003, iš: Kopecky P., Mudde C. (sud.) *Uncivil Society? Contentious politics in post-communist Europe*. New York: Routledge.

vertybių teorijų tipui arba normatyvininkams, be gausių klasikinių filosofų refleksijų Vakaruose, Lietuvoje priskirtini J. Imbrasaitė²⁵, I. Matonytė²⁶, G. Mažeikis²⁷, L. Donskis²⁸.

Trečia galima tyrimų kryptis yra etnografinė prieiga, kurioje stebima kas vyksta su pilietinės visuomenės atstovais – dinamika, elgsenos, rutinos. Būtent šios paradigmos šalininku paminėtinas Dainius Genys, savo disertacijoje, naudodamasis dviem lokaliais atvejais aiškinasi pilietinės visuomenės ribas. Šio tyrimo autorius probleminius aspektus mato labai panašiai kaip ir šiame darbe: „Politikos sociologijos požiūriu, pilietinės visuomenės samprata dažnai nėra vienareikšmė, kadangi ja siekiama apibūdinti sudėtingą darinį, susidedantį iš daugybės laikinų ar nuolatinių veikėjų, kurių siekis reprezentuoti savus interesus skatina kooperuotis ar priešingai – konkuruoti.“²⁹ Konstatuojamas faktas, jog pilietinė visuomenė yra dinamiška ir heterogeniška sritis, kurios „konkrečius pavidulus apibūdinti leidžia kasdieninės veiklos analizė.“³⁰ Šis tyrimas konceptualiai reikšmingas ir siekiantis išspręsti panašią dilemą kaip ir šiame darbe, tačiau laikausi požiūrio, jog skirtingos pilietinės veiklos formos ir raiškos erdvės gali lemti ir skirtingus supratimus. Praktinės istorinės aplinkybės, kurias ir tiria Genys, leidžia matyti, jog kartais, minėtos sąvokos yra nunešamos į antraeilį planą, o joms „sugrįžus“ į aktualumo viršūnę sąvoka pasižymi kitomis konotacijomis, todėl šios sampratos analizė skirtingais periodais ir pjūviais išlieka aktuali. Taigi šis tyrimas rikiuojasi greta tų analizių, kurios nagrinėjamą objektą suvokia kaip praktiniame politiniame gyvenime besikeičiantį, o problemą kelia tai, jog „pliuralistinėje pilietinėje visuomenėje egzistuojanti nuomonių ir interesų gausa negali būti vieningai

²⁵ J. Imbrasaitė, *Vertybinės orientacijos ir politinis dalyvavimas Lietuvoje: individualistinė-kolektyvinė dimensija*, Filosofija. Sociologija, 2004, Nr.2. p. 26-32.; Imbrasaitė, *Politinis dalyvavimas ir socialinė aplinka Lietuvoje*, Sociologija. Mintis ir veiksmas, 2002, Nr. 1, p. 41- 49.

²⁶ I. Matonytė, *Pilietinės visuomenės tyrimo teorinės perspektyvos. Viešoji politika ir administravimas*, 2003, Nr. 5, p. 39-47.

²⁷ G. Mažeikis, *Alternatyvus pilietinis ugdymas – moralinei revoliucijai*, 2006, Literatūra ir menas,

http://www.culture.lt/lmenas/?leid_id=3102&kas=straipsnis&st_id=9104 ; Mažeikis, *Visuomenės subkultūralizacija ir alternatyvaus pilietiškumo raida*, Filosofija, sociologija, 2008 (1-2), p.35-43, https://virtualibiblioteka.vu.lt/permalink/f/1fer/ss/TN_cdi_ceed_journals_228514

²⁸ L. Donskis, *Pilietinė visuomenė ir jos priešai : autoritetas, tiesa ir viešoji erdvė XXI amžiaus pradžios Lietuvoje*, 2004, Vilnius: Versus Aureus.

²⁹ Dainius Genys, *Lietuvos pilietinės visuomenės ribos ir konfliktai dėl jų*, Daktaro disertacija, Vytauto Didžiojo Universitetas, 2011, p. 66-68.

³⁰ A. R. Biccum, *Editorial: Global citizenship education and the politics of conceptualization*, International Journal of Development Education and Global Learning, p. 121, https://www.scienceopen.com/document_file/4e52f62e-9cfc-4963-9224-6ae6d7890097/ScienceOpen/s1.pdf

institucionalizuota³¹“, tačiau galima užčiuopti noro institucionalizuoti tam tikrų būdu kryptis. Greta D. Genio, konceptualesnių apmąstymų yra pateikęs ir V. Laurėnas³².

Šio darbo intriga slypi bandyme suvokti kaip pilietinės visuomenės idėjos pliuralumas reiškiasi Seimo debatuose. Parlamentas yra vieta, kurioje siekiama konsoliduoti, kompleksines problemas spręsti, neretai, niveliuojančiais sprendimais. Antra vertus, Seimo kaip tyrimo objektą grindžia ir šias dvi sferas (pilietinę visuomenę ir valstybę plačiąja prasme) vienijantis aspektas – viešasis interesas. Visais atvejais pilietinė visuomenė yra suvokiama kaip erdvė, kurioje veikiama dėl viešojo intereso, o šio reprezentavimo erdvė ir yra Seimas kaip įstatymų leidybos institucija atstovaujanti viešąjį interesą. Pasirinktas Seimo diskurso analizės būdas, pasitelkiant sąvokų istorijos perspektyvą, ne tik naujas mėginimas iš valstybės pozicijų pažvelgti į tarsi autonomišką pilietinės visuomenės sritį, bet kartu ir siekis suprasti kaip valstybė prisideda stiprinant šią sritį.

Šiuo tyrimu mėginama į Lietuvos visuomenę pažvelgti be teorinių schemų rėmų - autentiškai, o tai padaryti padeda sąvokų istorijos interpretacinės priemonės. Atsižvelgiant į tai, šiame darbe pasirinkta kokybinė tyrimo priemonė, kurios dėka būtų galima pastebėti tam tikrus Lietuvos unikalumus, nes tyrėjų pažymima, kad komunistinis laikotarpis turėjo įtakos pilietinės visuomenės formavimuisi pokomunistiniame laikotarpyje³³. Siekiant rekonstruoti pačios idėjos raidą, bendresnes tendencijas, pilietinės visuomenės turinio prasmes pasirinkti analizuoti Seime vyraujantys diskursai. Pasirinkimas remiasi, tuo, jog Seimas kaip įstatymų leidžiamoji valdžia išreiškia, siekia įtvirtinti ir įstatymų pagalba institucionalizuoja tam tikrus visuomenės suvokimus. Antra vertus institucionalizuojant į diskusijas yra įtraukiami ir pačios visuomenės „burbulai“, skirtingos organizacijos, jų atstovai, tad bendrąja prasme tai yra vieta, kurioje susitinka (ir neretai susikerta) įvairūs visuomenės žinojimai. Tyrime bus ieškoma pilietinės visuomenės ir pilietiškumo sąvokų hermeneutinės interpretacijos perspektyvoje, kuri įgyvendinama nagrinėjant prieinamus Seimo dokumentus: stenogramas,

³¹ D. Genys, *Lietuvos pilietinės visuomenės ribos ir konfliktai dėl jų*, Daktaro disertacija, Vytauto Didžiojo Universitetas, 2011, p. 18.

³² Vaidutis Laurėnas, *Pilietinės visuomenės dilemos Lietuvoje*, Sociologija. Mintis ir veiksmas, 2003-07-01, Vol.11, https://virtualbiblioteka.vu.lt/permalink/f/1ferss/TN_cdi_doaj_primary_oai_doaj_org_article_b78ff55c5ec64b30af40938e666bed8b

³³ Katarzyna Jezierska, *Apolitical and non-ideological? Polish civil society without identity*, Conference paper – peer reviewed, Midterm ESA, Univeristy of Gdansk, Centre for European Research, 2014; Marcia A. Weigle ir Jim Butterfield, *Civil Society in Reforming Communist Regimes: The Logic of Emergence*, Comparative politics, 25(1), 1992, 1-23.

įstatymų projektai, aiškinamieji raštai, renginių įrašai, diskusijose dalyvaujančių įstatymų leidėjų mintyse socialiniuose tinkluose, o šaltiniu vienetai apims 2014-2022 m. balandį. Kalbinių, retorinių struktūrų analizė padeda geriau perprasti socialinę tikrovę. Tad taikomus tyrimo metodus galima įvardinti kaip turinio ir diskurso analizę, kurios objektais yra reikšmingi politiniai tekstai, analizės, ataskaitos, nuomonės socialiniuose tinkluose ir kiti rašytiniai šaltiniai, atspindintys ir kartu struktūruojantys visuomenės, konkrečių asmenų ar visuomeninių grupių politinį mąstymą. Toks tyrimas gali būti įgyvendinamas ir darant ilgesnę diachroninę analizę, besiremiančia idėjų istorijos paradigma, tačiau joje neretai skatinama pirmiausia daryti sinchroninę – vieno laikotarpio – analizę, taip aprašant ir giliau suvokiant diskusijos turinį ir kontekstus.

Analizuojant diskursą naudojamas hermeneutinis interpretacinis tyrimo dizainas. Tai yra pastanga nagrinėjamą objektą padaryti aiškiu, prasmingu. Tad interpretacija šiame darbe svarbi siekiant bendriau pažvelgti į kiek „prieštarinę, miglotą pilietinės visuomenės koncepciją“³⁴. Seimo diskursuose esama pačių įvairiausių pilietinės visuomenės reikšmių, o naudojama hermeneutikos interpretacinė prieiga leis sukurti tam tikrą rišlią tvarkos formą. Tad remiantis interpretaciniu metodu, iš empirinės medžiagos bus siekta išvelgti tam tikrus apibendrinančiuosius pilietinės visuomenės modelius.

Duomenys buvo ieškomi naudojantis LR Seimo internetiniu puslapiu, kuriame talpinamos posėdžių stenogramos, Lietuvos Respublikos Seimo Youtube platforma. Paieška stenogramose vykdyta naudojant žodį „piliet“ be galūnės, paieška Seimo renginių vaizdo įrašų peržiūrai atlikta peržiūrint patalpintų įrašų pavadinimus ir juos kritiškai atsirenkant pagal pavadinimą, kuris visiškai ar iš dalies susijęs su pilieškumo ir pilietinės visuomenės temomis.

Siekiant užčiuopti lietuviškąją pilietinės visuomenės idėjos istoriją darbas bus skirstomas į tris dalis, kurios atitiks tris svarbiausius darbo uždavinius. Pirmojoje, bus aptariamoms galimos pilietinės visuomenės sampratos tendencijos, užčiuoptos Vakarų literatūroje, kituose tyrimuose. Jos ne tik leis pamatyti galimas tendencijas, bet ir vertingos siekiant užčiuopti Lietuvos atvejo specifiškumą, lyginant su jau egzistuojančiomis pilietinės

³⁴ Charles Taylor, Interpretation and the Sciences of Man, The Review of Metaphysics Vol. 25, No. 1 (Sep., 1971), p. 3-51, <https://www.jstor.org/stable/20125928?seq=1>

visuomenės sampratomis. Ši dalis remsis, esamomis analizėmis, identifikuos teorinius pilietinės visuomenės sampratos tipus. Remiantis ja idealus tipas gali būti utopija, į kurią empiriniai objektai yra daugiau ar mažiau panašūs, sudarydami seką pagal to panašumo laipsnį³⁵. Tai ne „jutiminėse atskirybėse glūdinčių realių esmių atspindžiai, bet pažintinės veiklos instrumentai, kuriais „įveikiama“, „sutvarkoma“ jutiminių atskiribių begalybė“³⁶, tad atkreiptinas dėmesys į tai, jog čia kuriami Weberio idealūs tipai, grynuoju pavidalu tikrovėje neegzistuoja. Antrojoje, pristatomos epistemologinės prielaidos ir metodologija, apibrėžiama, kas yra diskursyvos praktikos, koks jų santykis su sąvokų analize bei kaip ji gali būti įgyvendinama, taip pat aktualizuotas tyrimo objekto paieškos erdvė (Seimas) ir laikas (2014 m. kaip pradžios laikas). Trečiojoje, pristatoma pati Seimo diskurso analizė, jos interpretavimas.

³⁵ Zenonas Norkus, *Makso Veberio socialinio pažinimo metodologijos kontūrai*, Problemos, 2014-09-01, Vol.42, p. 5, <https://www.journals.vu.lt/problemos/article/view/7106/4324>

³⁶ Ten pat, p. 6.

1. PILIETINĖS VISUOMENĖS SAMPRATOS

Įvade buvo nemažai minima, jog pilietinė visuomenė yra horizontalus ir sudėtingas reiškinys, tad turint tokį sudėtingą tiriamo objekto paveikslą, kyla klausimas, kaip jį tirti? J. Keane'as pastebi, kad bandymai tirti pilietinę visuomenę bus visada paprastesni nei egzistuojanti tikrovė³⁷. Be to, pilietinės visuomenės terminas yra suvokiamas kaip iš prigimties vakarietiškas terminas kilęs iš konkrečios istorinės praeities³⁸. Tad mėginant reflektuoti esamas pilietinės visuomenės ir pilietiškumo tradicijas buvo siekta atliepti šio sudėtingo reiškinio prigimtį ir interpretacinius tipus kurti atskleidžiant ne tik jų esmę, bet ir problematiškumą.

Pilietinės visuomenės idėja nuo pat jos gimimo XVII a. buvo nuolat permąstoma, o jos sampratų analizė rėmėsi įvairiais interpretaciniais pjūviais. Galima kalbėti apie chronologinę analizę ir taip išskirti skirtingų istorinių laikotarpių nulemtas bei skirtingų filosofų aktualizuotas prieigas. Be šios esama galimybės pilietinę visuomenę dekonstruoti skirtingose kultūrinėse tradicijose, ryškiausiai išskiriant Rytų ir Vakarų Europą. Paminėtina ir tai, jog skirtingos tyrimų paradigmos diktuoja skirtą požiūrį į pilietinę visuomenę kaip objektą. Pavyzdžiui 1997 m. pranešime „Accomplishing Europe through education and training“ pilietiškumas aiškinamas šiuo principu: kaip normatyvinė idėja (per moralę ir ideologiją); kaip socialinė praktika (bendravime su kitais, aktyvizme bei kompromisų paieškoje); trečioji pilietiškumo samprata kalba apie santykį tarp individo ir kitų grupių, valstybės³⁹. Panašiai ir įvado dalyje buvo minima, jog pilietinė visuomenė yra tyrinėjama normatyvininkų, empirikų bei tarpine prasme, kurioje ši samprata suvokiama kaip besikeičianti ir analizuojama visomis trimis idėjų istorijos paradigmomis. Sekant šia logika galima išvelgti sutapimų su Adamo Seligmano išskiriamais pilietinės visuomenės idėjos taikymo atvejais⁴⁰. Pirmuoju atveju apie pilietinę visuomenę kalbama konkretesne ir daugiau politine prasme – tai įvairių sąjūdžių bei partijų lozungai (šią sampratą galima tyrinėti remiantis idėjų istorijos paradigmomis per retoriką, diskursą). Antruoju atveju socialiniai mokslininkai šią sąvoką vartoja kaip analitinį įrankį, socialiniams reiškiniams, organizacijų formoms aiškinti, o bendraja prasme šia sąvoka siekiama apibūdinti tas veiklos formas, kurios yra siejamos su demokratijos idėja – dažna

³⁷ J. Keane, *Global Civil Society*, 2003, Cambridge: Cambridge University Press, p. 8.

³⁸ M. M. Howard, *Conceptual and Methodological Suggestions for Improving Cross-National Measures of Civil Society: Commentary on Heinrich*, 2005, *Journal of Civil Society*. Vol. 1, No. 3, p.232.

³⁹ <https://talpykla.elaba.lt/elaba-fedora/objects/elaba:1841959/datastreams/MAIN/content> P. Septintas

⁴⁰ Adam B. Seligman, *Pilietinės visuomenės idėja*, Vilnius : Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004, p.241.

empirikų prieiga. Trečiuoju atveju pilietinės visuomenės sąvoka vartojama kaip filosofinė normatyvinė, siekianti išreikšti ją kaip etinį idealą, socialinės tvarkos viziją. Galiausiai be jau paminėtų ašinių idėjos struktūrizavimų, galima išskirti, jog pilietinės visuomenės ir pilietiškumo sampratų analizė gali remtis šių sąvokų problematikomis arba kaip Vaidutis Laurėnas savo straipsnyje įvardija – dilemomis⁴¹: individualumas ar socialinis gėris; valstybės kontroliuojama ar saviorganizacinė visuomenė; vieša ar privati.

Esant tokiai įvairovei sampratų analizės prieigų - nėra lengvo atsakymo kaip pateikti „idealiuosius tipus“, kuriais šis visuomenės tipas dar nebuvo įvardytas. Tad šioje vietoje verta sugrįžti prie šio darbo probleminio aspekto, kaip valstybės (t.y. Seimas) gali suvokti pilietinę visuomenę, šių dviejų polių – valstybės ir visuomenės – sankirtoje. Galimi aspektai: valstybė ir pilietinė visuomenėje yra lygiavertėje partnerystėje, valstybė ir pilietinė visuomenė konflikte ir valstybė bei pilietinė visuomenė kovoje. Ašinę tipų struktūrą formuluoja šios visuomenės ir valstybės santykis. Šie žiūros kampai suteikia perspektyvą suformuluoti keturis „idealiuosius tipus“: pilietinė visuomenė kaip emancipacijos forma, pilietinė visuomenė kaip nacionalizmo sinonimas, pilietinė visuomenė kaip liberalios demokratijos sinonimas bei pilietinė visuomenė kaip visuomenės idealas.

1.1. Pilietinė visuomenė kaip liberalios demokratijos sinonimas

Vienas žinomiausių demokratijos tyrinėtojų Larry Diamond'as, pateikia gana netrumpą pilietinės visuomenės apibrėžimą, atspindintį šio darinio sudėtingumą ir nevienareikšmiškumą: „Pilietinė visuomenė tai organizuoto socialinio pasaulio sritis, kuri yra atvira, savanoriška, save kurianti, bent dalinai save sustiprinanti, autonomiška nuo valstybės ir surišta pagal egzistuojančias taisykles nustatytos legalios tvarkos. Nuo „visuomenės“ ji skiriasi tuo, kad įtraukia kolektyviai, viešojo erdvėje veikiančius piliečius, išreiškiančius savo interesus, aistras, prioritetus ir idėjas, siekiančius pasikeisti informacija, kolektyvių tikslų, teikiančius reikalavimus valstybei, siekiančius pagerinti struktūrą ir valstybės funkcionavimą, siekia valstybės pareigūnų atskaitomybės. Pilietinė visuomenė tai tarpininko fenomenas, egzistuojantis tarp privačios sferos ir valstybės“⁴² Jei pažvelgsime į demokratijos fenomeno

⁴¹ Vaidutis Laurėnas, *Pilietinės visuomenės dilemos Lietuvoje*, Sociologija. Mintis ir veiksmas, 2003-07-01, Vol.11,

https://virtualbiblioteka.vu.lt/permalink/f/1ferss/TN_cdi_doaj_primary_oai_doaj_org_article_b78ff55c5ec64b30af40938e666bed8b

⁴² L. Diamond, *Civil Society and the Development of Democracy*, Estudio/working paper, 1997, p. 6.

sampratą, kurios bruožus išskyrė tokie mąstytojai kaip R. Dahlas ar Arendas Lijphartas, galėsime suprasti, kad demokratijos ir pilietybės sąvokos mažai kuo papildo pilietinės visuomenės idėją⁴³. Tad kažkuria prasme neįmanoma, jog demokratinėje valstybėje nebūtų pilietinės valstybės, nes šios dvi idėjos viena kitą sąlygoja. Valstybė ir pilietinė visuomenė, kaip teigia Davidas Heldas, turi tapti viena kitos demokratinio vystymosi sąlyga.⁴⁴

Taip šis tipas yra neatsiejamas nuo pačios valstybės. Pilietinė visuomenė šiuo atveju matoma kaip savotiška panacėja valstybei⁴⁵. Kita vertus, esama nuomonės, kad stipri pilietinė visuomenė gali klestėti tik stiprioje valstybėje - jos teisėtumo, politinių institucijų, taisyklių ir tvarkos veiksmingumo prasme. Įvairūs Vakarų mokslininkai dėmesį atkreipia į „žlugusio pilietiškumo“ reiškinį, kuris nusako politines, socialines ir ekonomines institucijas nacionalinėse valstybėse, kurios sukuria kliūtis, trukdančias struktūriškai įtraukti asmenis ir grupes, kurių rasinės, etninės, kultūrinės, kalbinės ar religinės savybės reikšmingai skiriasi nuo pagrindinių ir galingų grupių, kontroliuojančių nacionalines institucijas, savybių⁴⁶. Silpna ir ginčytina valstybė gali būti didelė kliūtis aktyvios pilietinės visuomenės plėtrai. Iš to kas pasakyta aišku, jog teorine prasme šis apibūdinimas kalba apie valstybės ir pilietinės visuomenės bendradarbiavimą stiprinant demokratijos idealus. Nors esama bandymų išskirti kažkurią iš sričių kaip svarbiausią: „Vakarų parlamentinės, liberalios demokratijos tradicija visada pripažino pilietinės visuomenės pirmumą ir autonomiją valstybės atžvilgiu.⁴⁷“, vis tik šiame teoriniame konstrukte pilietinė visuomenė ir liberali demokratinė valstybė suvokiamos kaip atskiros, tačiau kaip lygiavertės, viena kitą palaikančios, partnerės.

Liberalios demokratijos antipodas galėtų būti hegemonija ir ideologija, kurios esmė remtųsi opozicijos nebuvimu. Diskusija, opozicija, alternatyva yra reikšmingi demokratijos dėmenys. Būtent iš to G. Mažeikis kildina alternatyvaus pilietiškumo idėją, kuri remiasi nuostata „apie būtinumą nuolatos tarpusavyje derinti direktyvas, principines nuostatas, siekiant pastoviai pažeisti vyraujančius hegemoninius įsitikinimus.⁴⁸“ Alternatyvos pasiūlymas

⁴³ Adam B. Seligman, *Pilietinės visuomenės idėja*, Vilnius : Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004, p. 244.

⁴⁴ Dorota Pietrzyk-Reeves, *Civil Society - Conceptual History from Hobbes to Marx*, Marie Curie Working Papers – No 1 (2001), p. 4, https://www.researchgate.net/publication/263846854_Civil_Society_-_Conceptual_History_from_Hobbes_to_Marx

⁴⁵ Nuo 2007 m. Lietuvoje yra matuojams pilietinės galios indeksas, kuriame svarią dalį tyrimo sudaro ir pilietinio potencialo matavimas, taip kuriama perspektyva, jog pilietinės galios indeksas, besiremiantis politiniu aktyvizmu, natūraliai turi potencialą augti. ES dokumentuose, atskiromis nuostatomis pabrėžiamas pilietinės visuomenės įtraukimas į politinius procesus. Lisabonos sutartis.

⁴⁶ Apolonijus Žilys, *Politinio ir socialinio pasitikėjimo bei dalyvavimo raiška Lietuvos demokratijoje*, Kultūra ir visuomenė, 2011, Vol.II (1), p.29.

⁴⁷ Adam B. Seligman, *Pilietinės visuomenės idėja*, Vilnius : Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004, p. 19.

⁴⁸ Mažeikis, *Alternatyvus pilietinis ugdymas ir socialinė propaganda*, Problemos Priedas, p. 60.

valstybei ir teisingam pilietiškumui tenka būtent nevyriausybinėms organizacijoms, judėjimams ir kitoms aktyvizmo formoms, be kurių savivalda būtų neefektyvi. Tad verta akcentuoti, kad visos aktyvizmo formos, nors ir pateikia alternatyvą, siekia konkuruoti, bet tai daro santykyje su valstybe, nes be to jos būtų marginalizuotos ir netektų prasmės būti atsvara, o, kai kada, ir papildymu pačiai valstybei.

Praktiniame lygmenyje pilietinės visuomenės ir pilietiškumo sąvokų iškilimas rodo ir pačios visuomenės modernėjimą, demokratijos lygio kilimą, kadangi šiuolaikinės demokratinės liberalios valstybės veiksmingumas siejamas su pilietinės visuomenės gyvybingumu. Pažvelgus į platesnį Europos Sąjungos kontekstą, pilietinės visuomenės organizacijų atstovavimas interesams ES lygmenyje Europos Komisijos yra vertinamas kaip būdas sušvelninti taip vadinamą ES „demokratijos stokos“ problemą. Todėl Europos Komisija siūlo kelią sumažinti „demokratijos stokos“ problemą, didinant pilietinės visuomenės vaidmenį ES valdyme. Europos Komisijos direktorato 1997 m. lapkričio mėn. pranešime „Towards a Europe of knowledge“ pilietiškumas įvardintas, kaip suvokimas Europos savitumo ir turtingumo, grindžiamu aktyviu bendrumu ir visapuse kultūrine įvairove. Komisijos dokumente „Towards a Europe of knowledge“ pažymima, jog pilietiškumu išryškinama mokymosi per visą gyvenimą svarba, kaip integruotą požiūrį į ugdymą, mokymą, ir jaunimo politikos veiksmus⁴⁹. Atrodo, kad pilietinė visuomenė liberaliai demokratijai reikalinga ne tik kaip būdas išspręsti „demokratijos stoką“, bet ir kaip būdas išspręsti jos pačios neveiksmingumą. Pilietiškumo įvardijimas kaip viso gyvenimo mokymasis yra ne kas kita kaip mėginimas pilietiniai visuomenei užkrauti valstybės, šiuo atveju ES, strateginių tikslų įgyvendinimą. Vėliau 2001 m. pasirodžiusioje Europos Komisijos Baltojoje knygoje „Europos valdymas“ pilietinei visuomenei buvo numatytas dar reikšmingesnis vaidmuo⁵⁰. Apibendrinant, alternatyvos, kuri laikoma pilietiškumo išraiška, palaikymas valstybės, bendruomenės ar net individo mastu yra laikomas jų socialinio, ekonominio kultūrinio saugumo šaltiniu, kuris mažina įvairias hegemonijos formas. Tam tikra prasme tokie demokratijos bruožai kaip laisvė kurti organizacijas ir jose dalyvauti, žodžio laisvė, alternatyvūs informacijos šaltiniai, rinkimų teisė – įsiprasmina pilietinio aktyvizmo idėjoje, be kurios neįmanoma liberali demokratija.

⁴⁹ Towards Civic Culture in Central and East European Countries: international conference, Riga, 2001, November, 19-21d., straipsnių rinkinys, Riga, p. 18-23

⁵⁰ S. Smismans, *Civil Society and Legitimate European Governance*, 2006, p. 9.

Jei sutariama, kad šios sampratos ašimi galima laikyti dalyvavimo, aktyvizmo praktikas, kuriomis gana aiškiai ir techniškai yra konstruojamas santykis ir su pačia valstybe. Tai sąlygoja ir patį valdymo metodą. Kaip taigi Danielis Bellas: „Reikalavimas sugrįžti prie pilietinės visuomenės yra reikalavimas sugrįžti prie valdomo masto socialinio gyvenimo“, kuomet savanoriškos sąjungos, bendruomenės įrodinėja, kad sprendimai turi būti priimami vietose ir neturi būti kontroliuojami valstybės ir jos biurokratijos⁵¹. Šis principas būtų priešingas autoritariniai ir nedemokratiniai valdžiai, kurios valdymo būdas remiasi iš „centro“ nuleistais įsakymais. Demokratijai būdingas piliečių valios valdymo principas ir atsispindi idėjoje, kad sprendimai būtų priimami kuo mažesnėse, lokalesnėse bendruomenėse, išvengiant plataus centralizacijos masto. Tokiu būdu tai, kad pilietinę visuomenę laikome liberalios demokratijos sinonimu, reiškia ir tai, jog pilietinė visuomenė yra ne autonomiška nuo valstybės sritis, o politiška sritis. Liberali demokratija susijusi su politiškumu per tai, jog pilietinės visuomenės susitelkimas ir aktyvizmas reiškia, jog viešųjų reikalų klausimai nepalikti tik valdančiajam elitui. Tokiu būtu demokratinė politika galima tik esant politizuotai pilietiniai visuomenei. Ir atvirkščiai: kuo labiau socialiniai judėjimai atsisieja nuo politinių institucijų ir jų tikslų, tuo mažesnė tikimybė, kad pilietinės visuomenės reikalavimai bus sėkmingi. O tuo pačiu, politinės institucijos išlieka, nes sugeba atliepti socialinių judėjimų, organizacijų reikalavimus. Istoriskai esama refleksijų, jog XIX a. socialinių judėjimų už rinkimų teisę ar vergovės panaikinimą dalyviai tapo liberalių partijų atstovais, minima, jog įvairūs darbo judėjimai transformavosi į profesines sąjungas, leiboristų ar socialdemokratų partijas.⁵² Vis tik paryškinti reikėtų, jog pernelyg politiškumo ir pilietiškumo susieti nereikėtų, o išryškinti, kad pilietiškumas yra antipodas tik totaliai pilietinės visuomenės politizacijai, apie kurią šiuo atveju nekalbame. Esminga akcentuoti, jog pilietinei visuomenei nepakanka savitikslių diskusijų, jos turi tapti politikų darbotvarkės dalimi, tad Larry Siedentopas išreiškia mintį, jog „bet kurios gyvybingos pilietinės visuomenės skliauto kertiniu akmeniu turi būti morališkai priimtinu būdu išskylanti politinė klasė arba elitas.“⁵³ Taip randasi visuomenės lyderiai, jaučiantys žmonių poreikius ir esantys pajėgūs suvokti pageidautinas permainų kryptis ir gebantys telkti paramą ugdydami viešąją nuomonę, o ne jai pataikaudami⁵⁴, o tuo pat ir paversdami tai politinės darbotvarkės dalimi. Tad remiantis Salkever pilietinio dalyvavimo teorija, žmonės gali visiškai

⁵¹ Adam B. Seligman, *Pilietinės visuomenės idėja*, Vilnius : Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004, p. 14.

⁵² Laurėnas, *Pilietinės visuomenės dilemos Lietuvoje*, Sociologija. Mintis ir veiksmas, 2003-07-01, Vol.11, p. 6, https://virtualibiblioteka.vu.lt/permalink/f/1feress/TN_cdi_doaj_primary_oai_doaj_org_article_b78ff55c5ec64b30af40938e666bed8b

⁵³ L. Siedentop, *Democracy in Europe*, Columbia University Press, 2001, p. 123

⁵⁴ Ten pat, p. 124.

tapti žmonėmis tik kai yra įtraukti į politinę veiklą. Politiškumas šia prasme yra suvokiamas kaip veikla, kurioje žmogaus elgesys motyvuojamas ne asmenine nauda, bet bendrais žmogiškumo principais.⁵⁵

Galiausiai galima atskleisti pilietybės elementą demokratijos ir pilietinės visuomenės sampratomis. Bendriausia lingvistine prasme, verta nepamiršti pilietiškumo ir pilietybės bendro žodžio kilmės, kuri turi aiškių sampratos panašumų. Šia prasme, pilietinę visuomenę galima suprasti kaip tokią, kuri individualiame piliečio lygmenyje, laikosi įstatymų, atlieka pilietines pareigas, bei turi teises. Lygiai taip pilietybę galima laikyti pagrindine demokratijos konceptualizavimo sąvoka: demokratinėse nacionalinėse valstybėse pilietybė glaudžiai siejasi su demokratiniu subjektu, demosu arba suverenu teisine ir politine prasme. Kadangi ji apibrėžia demosą, tai lemia kas gali dalyvauti rinkimuose, politinėse partijose, organizacijose, todėl pilietybės samprata yra labai svarbi vertinant demokratijos kokybę. Jei pažvelgsime į Vakarų Europos pilietybės teoriją ir praktiką išaiškės, keturios pagrindinės dimensijos, kurios formuoja daugumos pilietybės sampratą: prieiga prie viešųjų reikalų, teisės, pareigos ir aktyvus pilietybės turinys, kuris vadinamas politine veikla⁵⁶. Taip šie keturi aspektai taip pat yra pilietiškumo studijų lyginamojoje politikoje pagrindas, nes jie turi įvairialypę praktinę ir normatyvinę reikšmę formuojant ir įgyvendinant piliečių ir valstybės santykius. Įdomu tai, jog pilietiškumas yra kilęs iš pilietybės, šie žodžiai vienas kitą sąlygoje, tačiau paties piliečio statusas yra siejamas išimtinai su dalyvavimu valstybės valdyme. Tuo tarpu pagal kitas kategorijas, pilietiškumas bendrąja prasme yra laikoma tam tikra moraline kategorija, į kurią patenka įvairios veiklos, kurios yra gerokai virš nacionalinių interesų arba susitelkia į interesus, kuriems valstybė neteikia dėmesio. Šioje interpretacinėje sampratoje esama subtilaus santykio, kuris viena vertus vertina ir iškelia kiekvieno individo teisę, per pilietybės statusą, bet tuo pat jo teisių siekimas yra apribotas arba „suvaldytas“ pasitelkus judėjimus, organizacijas, kas laikoma grupiniu tapatumu ir iš ko per individualių teisių lygmenį tampama grupe – pilietine visuomene. Charleso Tayloro mintimis tariant, pilietiniai visuomenei būdingi korporaciniai grupiniai interesai⁵⁷.

Taigi liberalioje-demokratinėje interpretacijoje pilietinės visuomenės ir valstybės santykis yra artimas, pilietinės visuomenė siekia, kad valstybė netaptų hegemoninė, todėl ir

⁵⁵ Salkever, G. Stephen, *Freedom, Participation, and Happiness*, 1977, *Political Theory* 5 (3), p. 391–413, <https://doi.org/10.1177/009059177700500307>

⁵⁶ Veera Iona Iija, *An Analysis of the Concept of Citizenship: Legal, Political and Social Dimensions*, Master's Thesis, December, 2011,

<https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/29256/veerasthesisFINAL.pdf?sequence=2>

⁵⁷ Adam B. Seligman, *Pilietinės visuomenės idėja*, Vilnius : Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004, p.199.

pati įgauna politiškumo bruožų. Taip pilietinę visuomenę galima laikyti demokratijos sėkmės raktu, tačiau lygiai toks pat priežastinis ryšys sieja nuomonę, jog demokratiškos institucijų sėkmės ar nesėkmės raktas priklausys ne nuo pilietinės visuomenės pobūdžio, bet nuo jų, kaip institucijų, gebėjimo reaguoti, t. y. nuo jų gebėjimo tarpininkauti konfliktams⁵⁸, tad abi sferos (valstybės ir pilietinės visuomenės) laikomos partnerystės situose. Dar kartą išryškinant demokratijos ir pilietinės visuomenės pamatinės nuostatas galima įvardyti taip: socialinės grupės turi teisę nevaržomai reikštis ir ginti savo interesus; įstatymų viršenybės principas ir pastangos, kad to būtų laikomasi; pagarba mažumų interesams; individualių žmogaus teisių vertinimas⁵⁹.

1.2. Pilietinės visuomenės kaip universalizuojančios idėja

Pilietinės visuomenės kaip universalizuojančios idėjos interpretacija remiasi sudėtingu, konfliktuojančiu pilietinės visuomenės santykiu su valstybe. Valstybė kaip visuma negali atliepti nuolat besikeičiančios socialinės tikrovės, kurioje, perfrazuojant Roberta Kyli, vyksta kova už tai, jog tai kas asmeniška taptų valstybės reikalu⁶⁰. Šioje sampratoje nyksta riba tarp to kas vieša ir privatu, o situaciją gerai atspindi šūkis: „Tai kas asmeniška, yra politiška⁶¹“. Konfliktas su valstybe kyla iš poreikio, jog ši sukurtų tokį emancipacijos aparatą, kuriame kiekvienas turėtų lygias teises su kitomis valstybės palaikomomis grupėmis. Laikomasi nuomonės, kad neinstitutionalizuotos pilietinės veiklos legitimacijos trūkumą kitų sektorių požiūriu, galima suprasti kaip tam tikrą nenorą pripažinti ir legitimuoti pilietinę visuomenę. Toks požiūris gali turėti neigiamų pasekmių suvokiant pilietinės visuomenės ribas. Laikantis požiūrio, jog vien tik institucionalizuotos veiklos formos ir principai laikytini pilietinės visuomenės išraiška, prarandame nemažai neformalių ir patiems piliečiams svarbių pilietiškumo išraiškų. Šis tipas nuo ankščiau minėto skiriasi tuo, jog neretai pasižymi judėjimais peržengiančiais nacionalinių valstybių ribas, taip pat liberalioje demokratijoje esmingesnės yra nevyriausybinės organizacijos, kurių santykis su valstybe nėra atvirai

⁵⁸ Claudia Wiesner, Anna Björk, Hanna-Mari Kivistö, Katja Mäkinen, *Shaping Citizenship as a Political Concept*, 2017 p. 13.

⁵⁹ Marius Povilas Šaulauskas, *Metodologiniai pilietinės visuomenės profiliai: pilietinė dorybė ir pilietinis visuomeniškumas*, Problemos, 1999, p. 3, <https://www.journals.vu.lt/problemos/article/view/6876/4515>

⁶⁰ Viktorija Jonkutė, *Tautinės tapatybės (re)konstravimas XX a. pab. Tautinio atgimimo laikotarpio lietuvių ir latvių literatūrinėje spaudoje*, 2016, Vilnius, p. 51, <http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2007~1484208419393/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content> Originali citatata: „kova už tai, jog asmeninės istorijos taptų tautos istorijos dalimi“

⁶¹ Adam B. Seligman, *Pilietinės visuomenės idėja*, Vilnius : Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004, p.22.

konfrontuojantis. Šioje sampratoje esama ryškesnių kovos su valstybe, nei bendradarbiavimo bruožų. Jei liberalios demokratijos interpretacijoje svarbus yra pilietybės konstruktas ir esama aiškaus santykio tarp pareigos ir teisės, t.y. abi suvokiamos kaip tai kas ne tik užtikrina individualias teises, bet ir tai kas kuria vertę plačiai visuomenei. Šiuo atveju, esama fokuso į siauresnį interesų lauką, kuriame stipri valstybė ar tam tikra Pasaulio tvarka nėra kertinės. Būtent materialusis šios sampratos aspektas yra kai kurių autorių kritikuotinas, nes kuria pragmatiškus saitus ir praranda savo prasmę kaip normatyvinė pilietinės visuomenės samprata⁶². Tačiau A. B. Seligman pateikdamas atvejų analizes išskiria tai, kad tose visuomenėse kur nėra sukurto „privataus subjekto“, pilietinė visuomenė patiria sunkumų. Autorius tuo norėjo pabrėžti, jog subjekto gyvenančio su kitais subjektais ir būdamas „metafiziškai lygus“, konstituoja ir pačią pilietinę visuomenę⁶³. Tad pilietinės visuomenės pagrindas glūdi individualaus subjekto emancipacijoje. Be viso to tinkama paminėjimui „atviros visuomenės“ sąvoka, naudojama teorizuojant visuomenę, toleruojančią socialinę mobilumą – bendrabuvį, kuriame palaikomas individo vaidmens visuomenėje įgyjimas, o kartu ir jo statuso kaita⁶⁴. Visa tai leidžia kalbėti apie skirtingus požiūrius į santykį tarp pilietinės visuomenės ir valstybės.

Šiame universalizuojančiame modelyje svarbų vaidmenį vaidina emancipacijos sąvoka, kaip lygiateisiškumo idėja ir gali būti suvokiama įvairiais rakursais: tiek kaip individo teisių užtikrinimas valstybiniame lygmenyje, tiek ir pasaulio visuomenių, besiremiančių tarptautiniais judėjimais, lygiateisiškumas. Paskutinę sampratą kildinti taip pat galime iš švietėjų laikų, kuriame naują teorinį aspektą atskleidžią E. Kantas. Kanto pilietinės visuomenės teorijos aspektas, palyginti su Locke'u, Smithu ar Fergusonu, yra jo teiginys, kad pilietinė visuomenė turi būti pasiekama ne tik vidaus sferoje, nacionalinėje valstybėje, bet ir tarp valstybių kaip tarptautinės politinės bendruomenės sąlyga⁶⁵. Taigi kitas Kanto politinės filosofijos žingsnis yra jo požiūris į kosmopolitinę teisę ir amžinąją taiką. Jis teigia, kad kai kurios pagrindinės teisės, kurias valstybės garantuoja savo piliečiams, turėtų būti taikomos ir

⁶² Sumanto Al Qurtuby, *The Paradox of Civil Society*, Asian Journal of Social Science, 2018, Vol.46 (1-2), p.4, https://virtualbiblioteka.vu.lt/permalink/f/1ferss/TN_cdi_crossref_primary_10_1163_15685314_04601002

⁶³ Adam B. Seligman, *Pilietinės visuomenės idėja*, Vilnius : Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004, p. 188. s

⁶⁴ Marius Povilas Šaulauskas, *Metodologiniai pilietinės visuomenės profiliai: pilietinė dorybė ir pilietinis visuomeniškumas*, Problemos, 1999, p. 2, <https://www.journals.vu.lt/problemos/article/view/6876/4515>

⁶⁵ Dorota Pietrzyk-Reeves, *Civil Society - Conceptual History from Hobbes to Marx*, Marie Curie Working Papers – No 1 (2001), https://www.researchgate.net/publication/263846854_Civil_Society_-_Conceptual_History_from_Hobbes_to_Marx

kitose valstybėse arba bevalstybinėse bendruomenėse⁶⁶. Nepaisant to, jog teoriniame lygmenyje ši idėja nėra nauja, visuotinis šios sąvokos išplėtimas yra naujas reiškinys. Globalūs iššūkiai, pasaulinės ekonomikos bei kultūros integracija tapo reikšmingais procesais, kūrusiais pasaulinės visuomenės pagrindą. Šiandien pasaulinės pilietinės visuomenės raidos pagrindas yra pasaulinės atsakomybės sąvoka, o pasaulinės visuomenės nariai pradeda siekti, kad valstybės sistema taptų atsakinga taip, kaip nacionalinės pilietinės visuomenės darė spaudimą, kad būtų užtikrinta nacionalinių valstybių atskaitomybė.

Šiek tiek sugrįžtant į šių idėjų istoriją reikšmingais buvo XIX pab.-XX a. kuomet Europoje atsirado daug pilietinių visuomeninių judėjimų, tinklų, kurie peržengė valstybių sienas. Tai buvo kovos su prostitucija ar alkoholizmu kampanijos, o vėliau - iki šių dienų - kova už nusiginklavimą ir taiką. Tam pasitelkiamos naujos, decentralizuotos formos ir naujos komunikacijos priemonės⁶⁷. Po 1989 m. pasaulinės pilietinės visuomenės idėja pakeitė savo prasmę ir buvo suprantama labai skirtingai. Pirmiausia ši terminą visame pasaulyje perėmė vadinamieji „naujieji socialiniai judėjimai“ - judėjimai, kurie susiformavo po 1968 m. ir buvo susiję su naujomis problemomis, pavyzdžiui, taikos, moterų, žmogaus teisių, aplinkosaugos ir naujomis protesto formomis⁶⁸. Bet net ir praėjus šiam tarptautinių judėjimų bumo metui, iki šiol esama naujų iššūkių, kurie peržengia nacionalinių valstybių sienas, pvz: feministiniai pilietiškumo diskursai ragina mus į moterų teises žvelgti ne tik kaip į nacionalinę, bet ir kaip į pasaulinę problemą; transnacionalistiniai pilietiškumo diskursai įrodinėja tautų tarpusavio ryšį tiek bendrų pasaulinių išteklių, tiek bendros žmogiškosios tapatybės prasme. Kosmopolitiniame diskurse piliečiai laikomi priklausančiais didesnei, labiau įtraukiančiai grupei nei nacionalinė valstybė, aplinkosauga ir Gretos Greta Thunberg įkvėptas judėjimas ir pan. Kitaip tariant, pasaulinė pilietinė visuomenė - tai platforma, kurioje gyvena aktyvistai, kur jie ginčijasi dėl susitarimų, lemiančių pasaulinę raidą, rengia kampanijas už (arba prieš) juos. Visa tai reikalinga, kad būtų atlieptas pripažinimo plačiąja prasme, poreikis. Tad kažkuria prasme galima svarstyti, jog egzistuoja ne viena pasaulinė pilietinė visuomenė, o daugybė pilietinių visuomenių, turinčių įtakos įvairiems žmogaus teisių, aplinkosaugos ir kitiems klausimams, atstovaujanti saviems išsilaisvinimams iš suvaržymų.

⁶⁶ Dorota Pietrzyk-Reeves, *Civil Society - Conceptual History from Hobbes to Marx*, Marie Curie Working Papers – No 1 (2001), p.15-16, https://www.researchgate.net/publication/263846854_Civil_Society_-_Conceptual_History_from_Hobbes_to_Marx

⁶⁷ Jurgen Kocka, *Civil society from a historical perspective*, European Review, Vol. 12, No. 1, 65–79 2004, p. 75, <https://www.uzh.ch/cmsssl/suz/dam/jcr:d683ece8-4006-497d-a484-f90fde0e484e/12%20Kocka%20Zivilgesellschaft.pdf>

⁶⁸ Mary Kaldor, *The idea of global civil society*, International Affairs, Volume 79, 2003.

Kalbant apie šią sampratą verta atkreipti dėmesį į tai, jog priklausomybė valstybei nėra svarbi, pilietinė visuomenė nėra aiškiai suvokiama kaip valstybės klestėjimo, demokratijos stiprinimo sąlyga. Priešingai, šio reiškinių atsiradimas suteikia potencialą individams - emancipacijos potencialą⁶⁹. Jis atveria uždaras visuomenes, kaip atsitiko Rytų Europoje ir Lotynų Amerikoje, ir suteikia galimybę dalyvauti diskusijose apie pasaulines problemas. Tad randasi teoriniai darbai apie angl. „Multi-Layered Citizenships“ („daugiasluoksnio piliečio“) svarbą.⁷⁰ Kalbama apie tai, jog užuot vertinę pilietybę kaip prisirišimą ar neprisirišimą prie nacionalinės valstybės, atkreiptinas dėmesį į tai, kad šiais laikais žmonės vienu metu yra daugiau nei vienos politinės bendruomenės piliečiai. Remiantis T. H. Marshallo pilietybės apibrėžimu, pagal kurį pilietybė yra „visateisė narystė bendruomenėje su visomis jos teisėmis ir pareigomis⁷¹“, teigiama, kad žmonių gyvenimą lemia jų teisės ir pareigos vietinėse, etninėse, religinėse, nacionalinėse, regioninėse, transnacionalinėse ir tarptautinėse politinėse bendruomenėse. Kitaip tariant, žmonių pilietybės yra ir formalios (t. y. susijusios su konkrečiomis valstybėmis), ir materialios, kurios remiasi tam tikru siekiu⁷². Iš to kas pasakyti, galima interpretuoti, jog pilietinė visuomenė yra tam tikras socialinės tvarkoms mechanizmas: „tai procesas, per kurį sukuriamas sutikimas, arena, kurioje individas derasi, kovoja arba diskutuoja su politinės ir ekonominės valdžios centrais, per kolektyvinį susitelkimą. Šiandien šie centrai iš nacionalinių išsiplėtė ir apima pasaulines institucijas – tarptautines įstaigas ir įmones“⁷³.

Šioje sampratoje esmingas žvilgsnis krypsta į visų piliečių teisių užtikrinimą, tokiu būdu plečiant „pilietinės visuomenės ribas“⁷⁴. Kai kurių tyrėjų požiūriu, žmonės, kovoję prieš autoritarinius režimus, reikalavo pilietinės visuomenės, gavo tik nevyriausybinės organizacijas. Šaržuojant esama minties, jog jei visi, pradėdant profesinėmis sąjungomis, socialiniais judėjimais, Jungtinėmis Tautomis, Tarptautiniu valiutos fondu, skolinimo agentūromis ir baigiant šovinistinėmis bei demokratinėmis valstybėmis, skelbia pilietinę

⁶⁹ Mary Kaldor, *The idea of global civil society*, International Affairs, Volume 79, 2003.

⁷⁰ Nira Yuval-Davis, *The Multi-Layered Citizen*, International Feminist Journal of Politics Volume 1, 1999, p 32,

http://www.boell.org/sites/default/files/assets/boell.de/images/pics_de/worldwide/scratching_the_surface_comm entary.pdf#page=17

⁷¹ Nira Yuval-Davis, Intersectionality, Citizenship and Contemporary Politics of Belonging, p. 10,

http://www.boell.org/sites/default/files/assets/boell.de/images/pics_de/worldwide/scratching_the_surface_comm entary.pdf#page=17

⁷² Ten pat, p. 15.

⁷³ Mary Kaldor, *The idea of global civil society*, International Affairs, Volume 79, 2003.

⁷⁴ D. Genys, *Lietuvos pilietinės visuomenės ribos ir konfliktai dėl jų*, Daktaro disertacija, Vytauto Didžiojo Universitetas, 2011.

visuomenę naujausiu eliksiuru nuo šiuolaikinio pasaulio ligų, vadinasi, kažkas nutiko ne taip, o Mahmoudas Mamdamasis, Afrikos politologas, sako, kad „NVO žudo pilietinę visuomenę“⁷⁵. Maža to, praktikoje, realiai egzistuojančioje pilietinėje visuomenėje, beveik neįmanoma nubrėžti ribos tarp to, kas įtraukiamas, o kas neįtraukiamas į pilietinės visuomenės veikimą⁷⁶. Taip pat pilietinio diskurso asociacijose eilinių narių vaidmuo gali būti sumažintas iki minimumo⁷⁷, o bet kurioje dalyvaujamojoje asociacijoje lengva pereiti nuo bendruomeninio sprendimų priėmimo prie sprendimų, kuriuos priima kovotojų branduolys, išstumiantis oponentus ir manipuliuojantis savo socialine baze⁷⁸. Istorija rodo, kad asociacijos gali būti susijusios su sektantiška, demagogine, nepilietiška politika ir jai padėti. Priešingai, ankstesnėje interpretacijoje buvo galima suprasti, kad būtent NVO yra reikšmingas demokratijos ramstis, kuris šiuo atveju kritikuotinas, nes turi tokią pat suvaržančią struktūrą kaip ir valstybė bendrąja prasme.

Taigi, pasak emancipacijos teorijos šalininkų, tikrasis asociacijų pasaulis turi „šviesiąją“ (pilietinę) ir „tamsiąją“ (pilietinę) pusę bei visus tarpinius atspalvius. Tad šios kritikos kontekste atrodo, kad būtent atskirų piliečių įgalinimas, dėmesys visoms jų teisėms ir galimybėms sukūrimas, remiantis labiau individualiste prieiga, yra teisingesnis pilietinės visuomenės pamatas nei, kad nevyriausybinių tinklo kūrimas, kuris kažkuria prasme pakeičia ir pačią valstybę. Tačiau ir ši individualistinė prieiga gali turėti kritikos, nes tai, jog pilietybės klausimai visuomet yra reguliuojami valstybės, skirtingai nei asmens savęs priskyrimas tam tikrai bendruomenei, organizacijai, kuris yra išimtinai jo apsisprendimas, negali būti reguliuojamas jokiais teisės aktais.

Kitaip sakant, žvelgiant iš valstybės perspektyvų pilietinė visuomenė yra ta, kurioje piliečiai laikosi savo pareigų ir turi suteiktas teises. Iš asmens perspektyvos ši samprata gali būti sukritikuota, nes emancipacija yra reikšminis žodis pilietiniai visuomenei, o tai turi būti daroma laisva valia. Galiausiai galima paminėti ir dar vieną kritinę samprotavimo kryptį, kuri atkreipia dėmesį, kad globali pilietinė visuomenė nėra demokratiška, joje nėra rinkimų procesų, o pasauliniu lygmeniu jų ir negali būti, nes tam reikėtų pasaulinės valstybės. O tokia valstybė, net jei būtų demokratiškai išrinkta, būtų totalitarinė⁷⁹.

⁷⁵ Mary Kaldor, *The idea of global civil society*, International Affairs, Volume 79, 2003, p.19

⁷⁶ Ten pat, p. 6.

⁷⁷ Victor Perez-Diaz, *Civil society: A multi-layered concept*, 2014, p. 15.

⁷⁸ Ten pat, p. 23.

⁷⁹ Mary Kaldor, *The idea of global civil society*, International Affairs, Volume 79, 2003.

1.3. Pilietinė visuomenė kaip visuomenės idealas

Ši samprata pilietinę visuomenę mato kaip vienintelę tinkamą visuomenę demokratinėje valstybėje. Laikomasi prielaidos, jog kaip dėstyta anksčiau ir bus dėstoma vėliau, pilietinė visuomenė yra horizontali ir apimanti visas įmanomas, ne tik aktyvizmo, bet ir individualaus veikimo formas, paremtas viešumu ir kolektyviniu veikimu. Tad natūraliai kyla klausimas ką reiškia „tiesiog“ visuomenė. Iš to ir gimė šis idealusis tipas, nusakantis šios sąvokos hegemoniją kitų sąvokų – bendruomeniškumo, pačios visuomenės, patriotiškumo, solidarumo, aktyvizmo, pasipriešinimo – atžvilgiu ir tuo pat rodantis sąvokos devalvaciją, kuomet pilietine visuomene itin lengvai „švaistomasi“ nebandant specifiškai suvokti jos reikšmės. Antra vertus panaudotina Wittgensteino „šeimyninių panašumų“ koncepcija⁸⁰, kuri leidžia suprasti, kad pilietinė visuomenė nėra tas fenomenas, kurio bendrų vertybių raizginys turėtų būti suvoktas kaip sąrašas, kuriame išvardytos savybės būdingos visiems arba daugumai pilietinės visuomenės narių. Remiantis minėta koncepcija šeima laikoma šeima ne dėl tam tikrų bruožų (kaip kad vienodos akys, plaukai), bet dėl visumos savybių, kurios net ir nesant konkrečioms savybėms, o kartais sunkiai įvardinant, leidžia teigti, kad vaikas panašus į mamą ir yra tos šeimos narys. Tad šia prasme nėra griežtai apspręstų pilietinės visuomenės bruožų ar politinių normų, kurios privalomos, kad taptum šios visuomenės dalimi. Šis principas leidžia matyti, jog net ir tam tikrų charakteristikų sistema ar organizuotas pasiskirstymas leidžia kalbėti apie pilietinės visuomenės egzistavimą. Kiek bendriau pažvelgus visa tai gali reikšti, kad pilietinė visuomenė nėra tapati realiai egzistuojančioms visuomenėms. Taip pilietinė visuomenė viena vertus suvokiama kaip savaiminė vertybė, kuri skatina bendrojo gėrio paieškas, antra vertus ji kuria moralinio autoriteto, valstybės „sargo“ iliuziją, siekį, kuris savo esme taip pat normatyvinis. Tad daugelis mąstytojų šiandien pilietinės visuomenės idėją laiko normatyviniu, idealiu socialinio gyvenimo modeliu.

Kaip jai buvo užsiminta šioje sampratos interpretacijoje pilietinė visuomenė įgauna kiek utopinį vaizdinį, kuomet tai suvokiama kaip išskirtinai geras reiškinys ir valstybės orientyras. Taip susiklostė dėl to, kad pilietinė visuomenė dažnai gali būti įtvirtinta ir apsaugota tik kritikuojant esamas ar būsimas sąlygas, kritikuojant valdžios institucijų priespaudą, kritikuojant tradicines nelygybės formas, priešinant kapitalizmui ir reaguojant į visuomenės

⁸⁰ Marius Povilas Šaulauskas, *Metodologiniai pilietinės visuomenės profiliai: pilietinė dorybė ir pilietinis visuomeniškumas*, Problemos, 1999, p. 2-3, <https://www.journals.vu.lt/problemos/article/view/6876/4515>

susiskaldymą ir solidarumo stoką. Todėl pilietinė visuomenė tebėra utopija, pažadas, kuris dar nėra visiškai įgyvendintas, nors šiandieninė Europos tikrovė šį planą, šią utopiją, atitinka daug labiau nei praeityje⁸¹.

Pagrindžiant šį teorinį modelį pirmiausia atkreiptinas dėmesys į tai, jog šį idealą, kaip jau buvo užsiminta, suponuoja normatyvininkų diskusijų diskursas. Ši sritis apibrėžia tarpusavio santykio kūrimą, paremta moralinėmis vertybėmis, o pilietinės visuomenės tikslas yra tam tikrų vertybių ugdymas, kurios skatintų toleranciją, bendradarbiavimą, ir pilietinį aktyvumą. Pilietiškumas kaip sąvoka suvokiama ne kaip tam tikrų veiksmų seka, nukreipta į vertybes, bet dorybė savaime. Tai reiškia dorybę elgtis su politiniais ir kitais oponentais kaip su tos pačios bendruomenės nariais⁸², tikintis, kad tai palengvins politines diskusijas ir socialinius sandorius⁸³. Taip pilietiškumas tampa gyvenimo būdu, kai žmonės susiburia į bendruomenę ir bendrauja tarpusavyje bei stengiasi įtikinti vieni kitus argumentais, susijusiais su jų visų bendruoju gėriu. Socialinės integracijos ieškoma ir galiausiai pasiekama iš dalies kaip priemonė kitiems tikslams pasiekti, iš dalies kaip tikslas pats savaime. Esme tampa paties civilizuoto santykio kūrimas, besiremiantis vertybėmis ir abipuse pagarba. Galbūt, galima interpretuoti, jog jei šios savybės priskiriamos išimtinai pilietiniai visuomenei, tuomet paprastos visuomenės samprata turi priešinga šiam apibūdinimą. Praktiniu žvilgsniu net tokie dalykai kaip savanorystė senelių namuose ar kiti darbai, daromi iš meilės artimui ar silpnesniam, savo kraštui, tiesiogiai susiejami su pilietiškumu. Lygiai taip pat pilietinė visuomenė yra suvokiama kaip garsi arena, kurioje esama viešojo intereso. Randasi nemažai iniciatyvų, vadinamų „pilietinėmis“, jos pilietiškumą sieja su įvairiausiais dalykais, kurie iš tiesų tėra „vieši“, susiję su viešųjų reikalų tvarkymu ar dalyvavimu jose. Pavyzdžiui, pilietišku gali būti pavadintas dalyvavimas namo savininkų bendrijos susirinkime, kultūriniame renginyje, net pasisveikinimas su kaimynu, buvimas rajono ar kaimo bibliotekos skaitytoju. Visa tai, kas „vieša“ ar kas išeina anapus siauro „aš“ intereso, priskiriama pilietiškumui.

Visos anksčiau minėtos pilietinės visuomenės normatyvinės savybės rodo, jog pilietinė visuomenė yra socialinio solidarumo pagrindas. Čia pabrėžiama, kad pilietinė visuomenė svarbi priimant įstatymus bei kitas normas, kurios siekia išvengti susvetimėjimo, kad pilietiškumo samprata apima kur kas daugiau negu tik organizacijas, egzistuojančias už

⁸¹ Jurgen Kocka, *Civil society from a historical perspective*, European Review, Vol. 12, No. 1, 65–79 2004, p. 69, <https://www.uzh.ch/cmsssl/suz/dam/jcr:d683ecce8-4006-497d-a484-f90fdc0e484e/12%20Kocka%20Zivilgesellschaft.pdf>

⁸² Victor Perez-Diaz, *Civil society: A multi-layered concept*, 2014, p. 43.

⁸³ Adam B. Seligman, *Pilietinės visuomenės idėja*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004, p. 53.

pagrindinių visuomenės institucijų. Tai nėra tik profsąjungos, vietiniai klubai ir neformalios organizacijos. Daug svarbiau yra tai, kaip šios organizacijos, kurios išreiškia darnią diskutuojančių ir polemizuojančių piliečių veiklą, susijusios su kolektyvine praktika⁸⁴.

Kalbant apie pilietiškumą kaip tam tikrą moralinį principą, svarbu tai kaip žmonės naudojami tomis asociacijomis, judėjimais, organizacijomis bei kokias prasmes joms suteikia. Tai priklauso ar žmonės įsipareigoja laikytis tam tikro vertybių rinkinio ir jį paverčia realiu elgesiu, gyvenimo būdu. Taigi kalbėdami apie šią pilietinę visuomenę, nevyriausybines organizacijas ir kitos veiklos formas niekur nedingsta, tik joms yra suteikiamos moralinis vertinimas, buvimas įvairių veiklos formų dalimi individualiame lygmenyje turi būti reflektyvus, grindžiamas tam tikrais moraliniais principais. Tad čia verta išryškinti keletą savybių ir skirčių. Jei demokratiname pilietinės visuomenės apibūdinime, pilietiškumas matomas kaip priemonė, kad žmonių balsas būtų išgirstas valstybės, bei tam, kad pati valstybė stiprėtų, tai šioje sampratoje, nėra esmė rezultatas, esmė tampa paties civilizuoto santykio kūrimas, besiremiantis vertybėmis ir abipuse pagarba. Jei nacionalizmo sinonimo samprata yra labiau orientuota į trumpalaikius tikslus, revoliucijas ir patriotinį mobilizavimą, tai šioje sampratoje esama poreikio kurti ilgalaikius santykius, kurie būtų orientuoti į bendrąjį gerį.

Pilietinė visuomenė kaip vienintelę tinkamą visuomenę pagrindžia ir tai, jog greta jos visa apimančios idėjos esama ir minties, jog būtent jos egzistavimas yra reikšminga atsvara rinkos ekonomikai, kuri atomizuoja visuomenę. Pilietinė visuomenė, priešingai negu abstrakti rinkos erdvė, sudaro įsipareigojančią sritį, kurią išsaugo kolektyvinis, intersubjektyvus veiksmas. Todėl ne rinkos, bet pilietinis diskursas yra ekonominės sąveikos pagrindas⁸⁵. Nors būtent rinkos ekonomika yra svarbus demokratijos, o sykiu ir pilietinės visuomenės komponentas, laikui bėgant buvo suvokta, kad būtent pilietinė visuomenė yra galimybė išvengti susvetimėjimo, kurį diegia rinkos. Kai pilietį pakeičia vartotojas, demokratija susiduria su rimtomis problemomis, nes be abipusio pasitikėjimo, saugumo ir kolektyvinės atsakomybės visuomenė pasmerkta ištirpti į daugybę atomų, kurie vieni kitus kaltina, įtarinėja ir kurie yra nesaugūs. Taigi šioje interpretacijoje pilietinė visuomenė matoma kaip visuminė – apimanti tiek individualius santykius tiek kolektyvinius.

Tokioje sampratoje esama visų komponentų idealiam valstybės ir visuomenės ir net individų ir visuomenės sugyvenimo pagrindui. Iš esmės šioje pilietinės visuomenės idėjoje

⁸⁴ J. W. Murphy, *Vartotojas nebūtinai esti pilietis*, Sociologija. Mintis ir veiksmas, 2004 140, p. 5, <https://www.zurnalai.vu.lt/sociologija-mintis-ir-veiksmas/article/view/5959>

⁸⁵ Ten pat.

glūdi pamatinė mintis, jog sugyvenimui reikalinga subalansuota kooperacija, nes visų likimas yra vienodas, todėl reikalinga darnaus buvimo kartu pastanga, kuri ir yra laikoma pilietine visuomene. Baigti norėtusi iškalbinga mintimi, kuri atskleidžia pilietinės visuomenės kaip visa apimančios idėją, bei sujungiančia į vieną abu prieš tai minėtus tipus: „<...> pilietinė visuomenė kaip „demokratija“ yra valstybinio socializmo alternatyva⁸⁶“. Turint stiprią pilietinę visuomenę, kažkuria prasme nereikalinga turėti socialistinio arba socialdemokratiško valdymo, nes pilietinė visuomenė atstovauja ir įgyvendina jų idėjas. Tad idealumo pagrindo esama tame, jog visuomenė pati iš savęs savaime yra tas pagrindas su kuriuo gali būti egzistencija. Valstybė tarsi „išnyksta“ nėra būtina, nes yra aktyvi pilietinė visuomenė, kuri yra igali save organizuoti ir išlaikyti, todėl ši samprata atitinka ir kairiąją politinę viziją. Esama net ir išsireiškimo, „pilietinė valdžia“ rodančio jos savaiminio egzistavimo ir hegemonijos būseną.⁸⁷

Apibendrinant, analizuojamoje interpretacijoje esama dvejopo požiūrio į visuomenę kaip idealią. Viena vertus tai kalba, jog tiesiog nebelieka būdų apibūdinti visuomenės, nes pilietinė visuomenė yra tas idealus konstruktas po kuriuo telpa visos įmanomos, telkiančios reikšmės tuo pat tai kažkuria prasme naikina pačią valstybę. O antrąją prasme idealumas matomas ir santykyje su valstybe, tačiau egzistuojant atskirai, savaime, pasitelkiant taikų, moralinių principų vedamą būvį.

1.4. Pilietinė visuomenė nacionalizmo sinonimas samprata

Paskutiniąją interpretaciją pradėti galima nuo kritikos šios sampratos priešingybei – pilietiniai visuomenei kaip universalizuojančiai idėjai. Šios dvi sampratos yra dviejose skirtingose poliuose – pirmoji kalba apie globalumą, ši lokalumą nacionalinės valstybės ribose. Kalbėti apie globalią pilietinę visuomenę, kurią jungia tarptautiniai emancipaciniai judėjimai yra anksti, nes šiandien pilietinė visuomenė iš esmės išlieka nacionalinės valstybės rėmuose. Tam yra ne viena priežastis. Paminėtina, tai, kad pilietinė visuomenė yra glaudžiai susijusi su viešąja sfera. Viešoji sfera apima bendravimą, o bendravimui reikia bendros kalbos. Taigi daugiakalbė Europa turi kliūtį, kad atsirastų Europos pilietinė visuomenė. Šie akcentuoti, kritikos elementai yra minimi ne be priežasties. Manytina, kad kritika globaliai,

⁸⁶ Adam B. Seligman, *Pilietinės visuomenės idėja*, Vilnius : Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004, p.196.

⁸⁷ A.V. Matulionis, A. Švarplys, *Europinės tapatybės konstravimas Europos Sąjungos kultūros politikoje. II: bendro Europos kultūrinio palikimo ribos*, Filosofija, sociologija, 2012 (2), p. 87.

universalizuojančiai sampratai savaime gali paliudyti kokiai pilietinės visuomenės sampratai teikiama preferencija - kalbėtojas kritikuodamas iš tiesų gali išpažinti priešingą šiai sampratai, apibrėžimą – Pilietinės visuomenės kaip nacionalizmo sinonimą.

Pradžią tokiai sampratai teikia prielaida, jog valstybių institucijų veikla išryškinama kaip trandanti, kontroliuojanti, ribojanti. O tai kyla iš to, jog pilietinė visuomenė pradžioje buvo suvokiama kaip absoliutinės, vėliau kaip totalitarinės valstybės priešininkė. Valstybei suteikiamos amoralios, melagingos reikšmės. Kai kurie tai vadina opozicinės pilietinės visuomenės tradicija, kurios ištakų galėtume rasti Hegelio filosofijoje ir kurią šiandien atstovauja postkomunistinės revoliucijos dalyviai - Jacek Kuron, Adam Michnik, Vaclav Havel, Vytautas Landsbergis, Andrew Arato⁸⁸. Dar kiti, kaip kad Gandhi, tai laiko pilietinio nepaklusnumo forma, pasižyminčia tuo, kad tai buvo ne pasyvi rezistencija, o aktyvi, moralumu pagrįsta kova, kurioje iniciatyva buvo ne tų, kurie aplink save koncentravo galią ir valdžią, pusėje⁸⁹.

Taigi dar nuo XIX a. pilietinė visuomenė palapsniui buvo apibrėžiama kaip priešprieša valstybei, tuo metu tai dažniausiai reiškė absoliutistinę valstybę. Kitaip tariant, pilietinė visuomenė buvo anti-absoliutistinė. Šio anti-absoliutistinio ir anti-korporatyvinio ateities visuomenės, kultūros ir politikos „plano“ pagrindas buvo individų ir grupių socialinės saviorganizacijos sąvoka. Tad šios atskirties nuo valstybės reikėtų ieškoti hegeliškoje-marksistinėje tradicijoje, o terminas pilietinė visuomenė buvo vartojamas iki-politinei visuomenei reikšti, o jos anatomijos reikia ieškoti politinėje ekonomijoje⁹⁰. XX a. pabaigoje ši samprata keitėsi ir buvo aktualizuota nacionalinių išsivadavimų kontekste. Ne veltui Aleksanderis Smolaras, kalbėdamas apie postkomunistinės revoliucijos ideologus, apibūdino jų pažiūras kaip „apolitines“⁹¹. Tačiau paradoksaliai susiklostė, jog pabrėždami savo priešišumą politinio veiksmo logikai, galiausiai, nemaža dalis, tų pilietinės visuomenės lyderių patys tapo politinių procesų dalyviais.

Šiame tipe remsimės idėja, kad būtent pilietinė visuomenė gali būti laikoma ta „statybine medžiaga“ ramsčiu moderniai nacionaliniai valstybei. Pažymėtina, kad kurį XX a.

⁸⁸ Marius Povilas Šaulauskas, *Metodologiniai pilietinės visuomenės profiliai: pilietinė dorybė ir pilietinis visuomeniškumas*, Problemos, 1999, p. 4, <https://www.journals.vu.lt/problemos/article/view/6876/4515>

⁸⁹ G. Miniotaitė, *Teisingumas prieš teisėtumą: pilietinio nepaklusnumo teorija ir liberalizmo filosofija*, LOGOS, 2008, Nr. 58, p. 56.

⁹⁰ Dorota Pietrzyk-Reeves, *Civil Society - Conceptual History from Hobbes to Marx*, Marie Curie Working Papers – No 1 (2001), p.15-16, https://www.researchgate.net/publication/263846854_Civil_Society_-_Conceptual_History_from_Hobbes_to_Marx

⁹¹ A. Smalar, *From Opposition to Atomization*, Journal of Democracy, 1996. p. 26.

laiką terminas pilietinė visuomenė buvo pasitraukęs į antrą planą ir kitose kalbose vaidino tik antraeilį vaidmenį⁹², todėl kalbėjimas apie valstybę rėmėsi nacionalizmo, tautiškumo sąvokomis ir taip kūrė valstybės „turinį“. Maždaug nuo 1980 m. sąvoka pilietinė visuomenė sugrįžo. Ji tapo pagrindine kovos su diktatūra kritikos išraiška, ypač Vidurio Rytų Europoje - Prahoje, Varšuvoje ir Budapešte, kur tokie disidentai kaip Vaclavas Havelas, Bronislavas Geremekas ir kiti naudojo šį terminą, pasisakydami prieš vienpartines diktatūras, sovietų hegemoniją ir totalitarizmą, už laisvę, pliuralizmą ir socialinę autonomiją⁹³. Lenkijos kontekste, tuometiniai disidentai, formulavo pilietinės visuomenės reiškinį kaip išskirtinį pasipriešinimo sovietams simbolių⁹⁴. Lietuva šiame kontekste nėra išimtis. Sąjūdis iki šiol matomas kaip Lietuvos pilietinės visuomenės kilties reiškinys, kuris savo tinklų pagalba ir padėjo pagrindus valstybės sukūrimui⁹⁵. Atitinkamus judėjimus, kai kuriais atvejais dar anksčiau, buvo galima pastebėti ir Lotynų Amerikoje bei Pietų Afrikoje. Pilietinė visuomenė tapo patraukli idėja pergalingoje kovoje su diktatoriais ir taip kūrė precedentą nepriklausomų valstybių (at)kūrimui. Kadangi pilietinė visuomenė nebuvo susieta su valstybės priklausomybe, būtent dėl šios priežasties ji galėjo skatinti pasipriešinimą tironiškam režimui. Iki šiol buvo aptartos sampratos postulavo teigiamą asociacijų poveikį valstybei (nors ir demokratinei), o čia pabrėžiama pilietinių judėjimų, kaip atsvaros valstybei, svarba. Todėl įdomu, jog iš esmės nėra priežasčių, kodėl pilietinės visuomenės „atsvara“ neturėtų tapti našta tiek demokratinei, tiek autoritarinei valstybei⁹⁶. Nuo liberalios demokratijos interpretacijos šis tipas skiriasi dar ir tuo, jog savo esme yra labiau stichiškas ir laikinas reiškinys, paremtas tokiomis vertybėmis kaip tradicija, istorinė atminties, kolektyvinė trauma. Visa tai orientuoja į greitų pokyčių siekimą ir savo angažuotumu, net gali tapti kliūtimi tvirtai liberaliai demokratijai.

Pilietinė visuomenė šios sampratos prasme laikoma kritine, konsoliduota visuomenės dauguma, kuri susivienijo tam, kad būtų apginta reikšminei jos tapatybės objektai. Tam tikrų vienijančių praktikų puoselėjimas- tradicija, papročiai, bendruomenė – yra reikšminiai šios

⁹² R. Biccum, *Editorial: Global citizenship education and the politics of conceptualization*, Australian National University, Australia, <https://www.scienceopen.com/document/file/4e52f62e-9cfc-4963-9224-6ae6d7890097/ScienceOpen/s1.pdf>

⁹³ Ten pat, p. 123.

⁹⁴ Sumanto Al Qurtuby, *The Paradox of Civil Society*, Asian Journal of Social Science, 2018, Vol.46 (1-2), p.5, https://virtualbiblioteka.vu.lt/permalink/f/1ferss/TN_cdi_crossref_primary_10_1163_15685314_04601002

⁹⁵ Jūratė Kavaliauskaitė, Ainė Ramonaitė, *Sąjūdžio ištakų beiškant : nepaklusniųjų tinklaveikos galia*, Vilnius : Baltos lankos, 2011.

⁹⁶ R. Biccum, *Editorial: Global citizenship education and the politics of conceptualization*, Australian National University, Australia, p. 2, <https://www.scienceopen.com/document/file/4e52f62e-9cfc-4963-9224-6ae6d7890097/ScienceOpen/s1.pdf>

sampratos reiškiniai. Pilietiškumas šioje prieigoje kildinamas ne iš teisių bet pareigos, atsakomybės jausmo. Kažkuria prasme filosofai šią sąvoką formulavo ne tik kaip utopinės ateities civilizaciją, kurioje žmonės taikiai gyvena kartu, bet akcentavo ir atsakingų piliečių reikšmę. Laikyta, jo jie turėtų būti nepriklausomi ir laisvi, savarankiškai bendradarbiaujantys, besivadovauję teisinės valstybės principais, tačiau nebūtų išlaikomi autoritarinės valstybės galioje, nebūtų tradicinės korporatyvinės nelygybės⁹⁷. Taigi šis pilietiškumas apibrėžia saviorganizaciją ir asmeninę atsakomybę. Klausimas kyla kas su šia pilietine visuomene įvyksta pasiekus tikslų – sukūrus nacionalinę valstybę, kaip esminį pilietinės visuomenės susitelkimo siekį? Pradžioje pilietinė visuomenė suvokiama kaip saviorganizuojanti ir kovojanti su valstybe, iki kol pereinama į kitą lygį, kur valstybė tampa partnere. Pilietinės visuomenės lūkestis yra valstybę laikyti savo nuosavybe, kurią jie turi įprasminti nubrėždami aiškias kryptis. Tad šioje sampratoje galima išskirti du skirtingus požiūris: nacionalizmo idealus galima matyti iki valstybinėje ir savikūriškoje pilietinėje visuomenėje tokios būdingos imperinėje valstybėse, o kita kryptis nacionalizmo sinonimu matyti jau susikūrusiose valstybėse, kur pilietinė visuomenė perima nacionalizmo arba patriotiškumo propaguotas idėjas, tačiau jas pritaiko liberaliai demokratijai.

Įdomu tai, kad pilietinė visuomenė, būdama išskirtinai Vakarų Europos produktas, nacionalinėms valstybėms pagrindus padėjo iš pilietinių pozicijų, parengtų ne tautiniu elementu, o valstybės sukūrimu iš „apačios“. Vakaruose nacionalinės valstybės kūrėsi besikristalizuojant įvairioms etninėms grupėms, kurios sykiu ėmėsi narystės ir dalyvavimo nustatant nacionalinio darinio kriterijus, kryptį. Visas valstybių kūrimasis buvo paremtas pilietiškumo, masinio dalyvavimo socialiniame ir politiniame nacijos gyvenime principais⁹⁸. Taip nacionalizmas Vakaruose nėra suvokiamas vien etnine, tautine prasme, o pirmiau pilietine. Paradoksaliai susiklostė, jog Vidurio Rytų Europoje, po Pirmojo pasaulinio karo, valstybės susikūrė anksčiau nei pilietinės visuomenės, t.y. valstybes kūrė politinis elitas, kuris organizuodamas valstybės sanklodą pirmiau labiau žiūrėjo savo interesų. Tad tai laikytina vienu iš veiksnių silpnos pilietinės visuomenės šiame regione. Tačiau nenutolstant nuo esmės pilietinės visuomenės kaip nacionalizmo išraiškos verta sugrįžti į XX a. pabaigą, kurioje griūvant Sovietų Sąjungai, pilietinė visuomenė ir nacionalizmas įgavo dar kitokią raišką. Būtent tuo metu, pilietinė visuomenė tapo ta jega, kuri save pirmiausia jungė bendra istorija,

⁹⁷ R. Biccum, *Editorial: Global citizenship education and the politics of conceptualization*, Australian National University, Australia, https://www.scienceopen.com/document_file/4e52f62e-9cfc-4963-9224-6ae6d7890097/ScienceOpen/s1.pdf

⁹⁸ Adam B. Seligman, *Pilietinės visuomenės idėja*, Vilnius : Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004, p.274.

kalba ir papročiais ir kuri kūrė nacionalinę tautinę valstybę. Šia prasme taip kaip Vakaruose pilietinė visuomenė kūrė valstybes grįstas pilietinėmis teisėmis, Vidurio Rytų Europoje pilietinė visuomenė laikyta ta kolektyvinė jėga, kuri atkūrė nepriklausomas valstybes grįstas tautinėmis vertybėmis.

Kaip ir daugumoje išsivaduojamųjų judėjimų, reikšmingais tapdavo visuomenę telkiantys naratyvai, jie kurdavo ir savo šalies tapatybę. Kolektyviniai veiksmai skatina tam tikrus „širdies įpročius“⁹⁹, sutelkia, solidarizuoja, įkvepia. Tad, kaip ir minėta, šiame modelyje svarbiomis tampa tautiškumo, patriotiškumo idėjos. Tam, kad pilietinė visuomenė rastųsi, viena vertus turi būti sąlygos tam tikrai nuo valstybės atsietai tinklaveikai, antra vertus reikalinga tam tikras kolektyvinis patyrimas, istorinė patirtis ir atmintis. Tad šiame kontekste pilietiškas labiau siejamas su patriotiškumu ir rūpesčio etika¹⁰⁰. Tai remiasi tam tikromis mobilizuojančiomis emocijomis, kurių nėra pagrindo praktikuoti „nekonfliktinėje“ kasdienybėje (t.y. sukūrus demokratinę laisvą valstybę), todėl liberaliai demokratijai artimesnis yra tam tikru asociacijų aktyvizmu susietas pilietiškas. O visa istorinė patirtis rodo, jog pilietinė visuomenė kaip socialinės saviorganizacijos sfera gali įsitvirtinti ir ilgam įsitvirtinti tik tuo atveju, jei ji įsilieja į besikeičiančių ekonominių, socialinių, politinių ir kultūrinių sąlygų ratą, kurį savo ruožtu stiprina pilietinė visuomenė. Kitu atveju tai gali marginalizuotis, pasilikus tam tikrame revoliuciniame etape. Teorine prasme, kaip nurodo Rogers Brubaker pilietiškas (angl. citizenship) turi reikšminių dalyvavimo niuansų, kurių trūksta nacionalizmui (angl. nationality), o nacionalizmas turi turtingesnę kultūrinį niuansą negu pilietiškas, bet abu žodžiai yra pakaitomis vartojami apibūdinti teisinei narystei valstybėje“¹⁰¹. Svarstyta, ar neatsitiko taip, jog susikūrus liberaliai demokratijai nebeliko reikšmingo poreikio atsigręžti į praeitį, propaguoti patriotiškumo principus, galbūt, visa tai įgavo nuosaikesnį turinį ir imta vadinti tuo pačiu pilietinės visuomenės reiškiniu.

Grynai empirine prasme galima pasitelkti Lietuvos atvejį, kuris rodo, jog Lietuvos pilietinės visuomenės pradai gimė iš nacionalizmo ir antisistemiškumo. Atgimimo metu būtent nacionalizmo stoka pažadino pilietinės visuomenės gimimą. Šia nacionalizmo prasme valstybė pilietiniai visuomenėi reikalingas kaip galutinis tikslas, atsvara, nes pačios savaime egzistavimas užprogramuoja jos mirtį, tai galima laikyti skirtumu nuo ankščiau minėtos

⁹⁹ Sumanto Al Qurtuby, *The Paradox of Civil Society*, Asian Journal of Social Science, 2018, Vol.46 (1-2), https://virtualbiblioteka.vu.lt/permalink/f/1ferss/TN_cdi_crossref_primary_10_1163_15685314_04601002

¹⁰⁰ Renata Bikauskaitė, *Rūpestis ir pilietiškas*, Problemos / Vilniaus universitetas. Vilnius : Vilniaus universiteto leidykla. 2011, t. 79, p. 15-27,

<https://virtualbiblioteka.vu.lt/permalink/f/gi1gc3/ELABAPDB4346632>

¹⁰¹ Rogers Brubaker, *Pilietybė ir tautiškas Prancūzijoje ir Vokietijoje*, Vilnius: Pradai, 1998.

pilietinės visuomenės kaip idealios visuomenės tipo. Todėl nekelia nuostabos, kad Lietuvoje, anot Arvydo Šliogerio minties, valstybingumo - o kartu ir pilietinės visuomenės - pamato buvo ieškoma „stebuklingoje“ bendros „lietuvių kalbos“ kūryboje ir jos kultivavime¹⁰².

Pilietiniai visuomenei reikalingas ir oponavimas, kuris dažniausiai būtent ir vyksta su valstybe bendraja prasme. Pradžioje nacionalizmas pilietiniai visuomenei buvo kaip šaltinis, tačiau sukūrus valstybę, tai tapo nacionalizmo išraiška. Pilietinė visuomenė laikoma visa tai, kas yra antisistemiška, rezistencija, šioje vietoje taip pat yra labai reikšminga. Šiame kontekste pilietinė visuomenė siejama su nacionalizmu, patriotiškumo išraiškomis, nes kas patriotiška tas ir pilietiška, dėl to, jog pati pilietinė visuomenė iškilo būtent tokiam istoriniame kontekste, kur jos esmė glūdėjo pasipriešinimui sistemoms. Tokioje sampratoje pilietinė visuomenė yra labai susiaurinama iki priklausomybės ir lojalumo valstybei ir paverčiama tik kas masiška ir veikia kolektyviai. Šia prasme pilietinė visuomenė kaip nepriklausoma nuo valstybės pasižymi tik savo antisistemiškumu ir tai labiau yra pilietinės visuomenės tapsmo produktas, o ne jos galutinė forma. Pilietišku labiau tampa per tokias veiklas kurios ugdo valią priešintis, ginti valstybę, jos papročius, kultūrą - pilietiškumas yra tai kas telkia, masina. Kažkuria prasme galima jausti, kad nebrandžiose demokratijose būtent nuo pilietinės visuomenės kaip nacionalizmo simbolio yra pradeda ir tik vėliau pereinama į reflektuotą ir pilietinę visuomenę, kurioje esmingomis tampa emancipacijos ir liberalios demokratijos vertybės. Taigi pilietinė visuomenė kažkuria prasme gimsta iš stygiaus, jei kalbame apie nedemokratinis režimus, tai iš stygiaus turėti valstybę, laisves, jei kalbame apie demokratines valstybes, tuomet iš stygiaus lygių teisių ir galimybių.

Iš pateiktų minčių peršasi idėja, jog kas pilietiška yra ir valstybiška. Tačiau empirinis pavyzdys – išsireiškimas „sprendimas piliečių ir tėvynės labui“ yra įdomus, nes tėvynė, atskiriama nuo piliečio, t.y. kas naudinga piliečiui, nebūtinai naudinga arba kitaip naudinga tėvynei. Šia prasme piliečio įvardijimas liudija fokusą į pilietiško reiškinį o tėvynės į patriotiškumo. Patriotiškumas yra apie abstrakciją valstybę, o pilietiškumas apie jos gyventojus. Bet iš to kas anksčiau pasakyti kyla idėja, kad pilietiško ir patriotiškumo susiejimas rodo, kad valstybė pradedama suvokti kaip jos gyventojai, o ne abstrakcija tauta, teritorija, istorija. Valstybė tampa apie žmones.

Taip aptariamasis tipas turi respublikoniškąją arba komunitarinę pilietiško versijos tradiciją, kuri turi ryškių dorovinių elementų, sutelktų į bendruomenės, plačią prasme valstybės

¹⁰² A. Šliogeris, *Mažvydas ir Lietuva*, Literatūra ir menas, 1997 birželis.

gerovę¹⁰³. Tokia pilietinė dorybė, skiriasi nuo ankščiau minėtos normatyviniais principais grįstos idealios visuomenės tipo, nes šioje sampratoje pilietinė dorybę turi manžai ką bendro su asmenine morale¹⁰⁴. Tipas remiasi prielaida, jog tai kas gera visuomenei ir valstybei nebūtinai yra ar turi būti gera paskiram žmogui. Esminga, jog šiame tipe svarbus rezultatas tikslas – laisva valstybė, režimo žlugimas, pasiaukojimas, kovos dvasia – o ne pats santykio tarp visuomenės ir individo, individo ir valstybės, kūrimas. Taigi šioje sampratoje iš individualios naudos lygmens pakylama į bendresnę, kuriame sprendimai nėra būtinai patogūs asmeniškai. Kaip pavyzdį galima paminėti sovietmečio disidentus ar kitus pasipriešinimo dalyvius, jiems net ir grėsė bausmės bet jie vis tiek neatsisakė savo tikslų.

Jau ankščiau buvo atkreiptas dėmesys, jog asmeninio pasiaukojimo dėl kitų, valstybės idėja yra reikšminga, tačiau trumpalaikė¹⁰⁵, todėl nacionalizmas, patriotiškumas turi adaptuotis prie pasikeitusių aplinkybių. Ši idėja laikyta trumpalaikė, nes bendruomeniškumo iškėlimas virš asmeniškumo laikui bėgant turi neigiamą idėjas niveliuojantį efektą bei pasižymėti visuotinėmis neigiamomis praktikomis, įtvirtinta prievarta. Tad pradinės nacionalizmo arba dorovinio pilietiškumo raiškos koegzistuojant liberalioje demokratijoje keičiasi, įgauna švelnesnių raiškos ir retorikos formų. Istorine prasme kaip atrodo pilietiškas nacionalizmas gali iliustruoti europinio kosmopolitizmo jungties su intelektualiu tautiškumu pavyzdys - patriotas-kosmopolitas Vaclavas Havelas. V. Havelas sakė nesijaučiąs patriotu, nes nemanaš, kad būti čekui yra kažin kas didingesnio nei būti prancūzu, anglu, europiečiu arba dar kuo nors. Kartu jis pabrėžė, kad jo tautybė yra likimas, o ne pasirinkimas – likimas, kurį jis priima kaip tokį ir stengiasi ką nors padaryti dėl savo gimtos šalies¹⁰⁶. Šiomis prasmėmis atsiranda net ir tokios sąvokos kaip pilietinis patriotizmas¹⁰⁷.

Apibendrinant visus analizuotus tipus reikia pasakyti, kad sukuriant teorinius idealiuosius tipus buvo apmąstyta, kokiomis suvokimo, ar net analitinėmis kategorijomis valstybė gali suvokti pilietinę visuomenę. Pilietinės visuomenės kaip nacionalizmo simbolio tipas atsako į klausimą be ko neegzistuoję pati valstybė, tad pilietinė visuomenė yra kaip priemonė valstybei. Pilietinė visuomenė kaip visuomenės idealas atsako į klausimą ko valstybė siekia, o bendrąja prasme ši samprata laikoma visuomenės tipo samprata. Pilietinė visuomenė kaip

¹⁰³M. Sande, *Liberalism and the Limits of Justice*, CUP, 1982.

¹⁰⁴ Šaulauskas, *Metodologiniai pilietinės visuomenės profiliai: pilietinė dorybė ir pilietinis visuomeniškumas*, Problemos, 1999, p. 5, <https://www.journals.vu.lt/problemos/article/view/6876/4515>

¹⁰⁵ H. Arendt H. *Tarp praeities ir dabarties*. Vilnius: Aidai, 1995.

¹⁰⁶ Vladimiras Laučius, *Permaštytas patriotizmas: politinė galimybė Europai*, Darbai ir dienos, 2012 (57), p.9, https://virtualibiblioteka.vu.lt/permalink/f/1ferss/TN_cdi_ceeol_journals_22586

¹⁰⁷ Ten pat, p. 14.

emancipacijos idėja, atsako į klausimą kaip valstybė turi siekti šios visuomenės valstybėje, ši samprata laikoma socialinio pasaulio tvarka. Pilietinė visuomenė kaip demokratijos sinonimas, atsakymo į klausimą kas yra pilietinė visuomenė, t.y. pilietinė visuomenė gali būti suvokiama net ir kaip valstybės valdymo forma.

2. METODOLOGIJA

Šiame magistro darbe pilietinės visuomenės ir pilietiškumo sampratos kaita ir turinys bus nagrinėjami ne socialiniu ar aktyvizmo aspektu, bet tyrinėjant politinį diskursą, kuriame galime identifikuoti pilietinės visuomenės idėjos turinius. Primintina, kad visos sąvokų, politiškumo ir idėjų istorijos interpretavimo mokyklos remiasi į prielaidą, kuri buvo aktualizuota šio darbo įvade - idėjos reikšmė negali būti suprantama kaip vienintelė ir nekintanti. Taigi žvelgiant iš politinės teorijos ir politinės minties istorijos perspektyvos, tai padės suvokti idealiuosius pilietinės visuomenės tipus ir galimas sampratos įtvirtinimo trajektorijas. Darbe remiamasi mintimi, jog politinės institucijų idėja, yra "tarsi koraliniai rifai", kurie buvo „pastatyti be sąmoningo sumanymo" ir auga „lėtai", todėl istorinis požiūris yra būtinas¹⁰⁸. Šiuo požiūriu pilietinė visuomenė atrodo kaip diferencijuota kultūrinė praktika, sudaryta iš įvairių rūšių sąlyginių ir kintančių įsitikinimų ir veiksmų, kurių paaiškinimui reikalinga hermeneutinio supratimo prieiga.

Sekant šia tyrimo perspektyva pasirinkta sąvokų istorijos prieiga. Šis pasirinkimas remiasi bent keletu aspektų, kurie įgalina šias mokyklas vertinti kaip tinkamiausią instrumentą plėtoti politinės minties istorijos tyrimą. Pirma, sąvokų istorija žvelgia į vieną pagrindinę sąvoką, kurios analizė padeda atsakyti į klausimus: ar sąvokos vartojamos vienodai? Kokiuose kontekstuose jos atsiranda? Kas jas vartoja, kokiais tikslais ir į ką orientuotas?¹⁰⁹ Kaip ilgai sąvokos vartojamos? Su kuriais terminais jos sutampa ir konverguoja? Antra, pripažįstama, kad skirtingas kontekstas lemia, jog tie patys pilietinės visuomenės sampratos aspektai (pvz., visuomeniniai konfliktai, piliečių dalyvavimas, NVO veikla, savanorystė, pasitikėjimas) gali asocijuotis su kitomis prasmėmis ir turėti savitas reikšmes, o pilietinės visuomenės apibrėžimas gali įgauti kitokias prasmes bei praktikas. Todėl svarbu studijuoti bendrą politinės bendruomenės pobūdį kuriame ir iškyla pilietinė visuomenė. Politinis kontekstas, ar tai būtų valstybės santvarka, egzistuojančios organizacijų tradicijos, ar politinių partijų stiprybė ir įtaka, paveikti pilietinės visuomenės veikimą, visa tai labai svarbu supratimui apie pilietinės visuomenės veikimą¹¹⁰. Trečia, sąvokų istorijos prieiga nagrinėja sąvokų, konkrečių žodžių vartojimą, kaip įprasminantį tam tikras idėjas – tiriama kas ir kaip pakito naudojant sąvokas.

¹⁰⁸ Mark Bevir, R. A. W. Rhodes, *The State as Cultural Practice*, Oxford : Oxford University Press , 2010, p. 15.

¹⁰⁹ Koselleck, Reinhart, *Futures past: on the semantics of historical time*, New York: Columbia University Press.

¹¹⁰ P. Kopecky, *Civil society, uncivil society and contentious politics in post- communist Europe*. Iš: Kopecky P., Mudde C. (sud.) *Uncivil Society? Contentious politics in post-communist Europe*. New York: Routledge.

Sąvokų istorikui rūpi pasakymo vieta istoriniame socialinės transformacijos procese¹¹¹. Svarbu tai, kad sąvokų istorijai reikšminga ir „kultūrinę semantiką“, t.y. sąvokos daugiaprasmiškumą skirtingose valstybėse ar visuomenės sluoksniuose. Ši mokyklos nagrinėja kalbą ar ištara kaip reikšmingą politinį veiksma, o tai yra pagrindiniai diskurso analizės dėmenys. Pažymėtina, kad šis darbas nėra grynoji šių priėgų taikymo arena, nes analizuojamas laikotarpis, palyginus su įprastais šių mokyklų tyrinėjimais, yra gerokai trumpesnis. Tad tai nėra longitudinalinis istorijos tyrimas, bet tam tikra synchroninė analizė, kuriai svarbi konkretaus laikotarpio diskursas, diskusijos, potencialiai leidžiančios daryti gilesnes įžvalgas ir lyginimus.

Atsižvelgiant į tai sąvokų istoriją galima derinti su diskurso analize. Diskurso analizė pasirinkta todėl, kad darbo tyrimo objektas yra parlamento viešoji erdvė, kurioje intensyviai ir nuolatos reiškiasi diskursyvos socialinės praktikos, kitaip tariant, aplinkos veikimas paremtas diskusijomis ir tekstų kūrimu. Diskurso analizė plačiaja prasme yra tekstų tyrimo technika, kur dėmesys krypta į tyrinėjamo teksto formą. Interpretuojant teksto formas planuojama pasinaudoti galimybe aprašyti teksto kontekstą – socialines sąlygas, kuriomis tekstas yra atsiranda.

Darant diskurso analizę svarbi argumentacinės politikos prielaida, jog kalba ne tik atspindi realybę, bet ir ją kuria¹¹². Tad diskusijos, kilusios dėl pilietinės visuomenės, atspindi ne tik, koks santykis tuo metu buvo tarp pilietinės visuomenės ir valstybės sferų, bet taip pat ir santykį, kokį norėjo sukonstruoti skirtingi veikėjai. Tad ši perspektyva kreipia analizės žvilgsnį į du dalykus – naratyvus, konstruojamus skirtingų politinio proceso veikėjų, bei argumentus, kuriais jie naudojasi, siekdami pagrįsti savo poziciją. Diskurso analizės būdas leidžia kartu kreipti dėmesį tiek į turinį, tiek kontekstą, kuriame tekstas buvo kuriamas¹¹³. Visa tai leidžia įvertinti, kaip kalba kuria tikrovę. Britų kalbininkas Michael Halliday diskurso analizę aiškina per funkcionalistinį kalbos supratimą.¹¹⁴ Jis teigia, kad kalbėjimo funkcijos remiasi ideologiniais kalbėjimo efektais, t.y. iš kalbos galima suprasti kaip kalbėjimas įtvirtina

¹¹¹ Kosellecko plėtos laikinės perspektyvos (*temporal perspective*) ir Skinnerio reprezentuojamos retorinės perspektyvos skirti plėtoja Kari Palonen, „Rhetorical and Temporal Perspective on Conceptual Change.“ *Finnish Yearbook of Political Thought*, 3, 1999; Quentin Skinner, „Rethoric and conceptual change.“ *Finnish Yearbook of Political Thought*, 3, 1999. <http://www.jyu.fi/yhtfil/redescriptions/Yearbook%201999/Skinner%20Q%201999.pdf>

¹¹² Frank Fischer, Herbert Gottweis, *Introduction. The Argumentative Turn Revisited.* “ *Kn. The Argumentative Turn Revisited. Public Policy as Communicative Practice.* Durham: Duke University Press, 2012, 8

¹¹³ Audronė Telešienė, *Kritiškosios diskurso analizės metodologinio principų taikymas sociologiniuose tyrimuose*, Filosofija. Sociologija, 5, 2005.

¹¹⁴ Michael Alexander Kirkwood Halliday, *Language as Social Semiotics: The social interpretation of language and meaning*, Hodder Arnold, London, 1978.

dominavimo ir nelygybės santykius visuomenėje; valdymo ir disciplinavimo įgyvendinimą; socialinis tikrovės konstravimą.

Kalbant apie tyrimo lauką – Seimą – galima pasakyti, jog tyrinėti parlamentines diskusijas nėra naujovė, pavyzdžiui, mokslininkė Aleksandra Maatsch studijoje apie Vokietijos, Vengrijos ir Lenkijos nacionalinės pilietybės politikos pokyčius daugiausiai dėmesio skiria politikų debatams parlamentų plenariniuose posėdžiuose tai darydama diskurso analizės metodu¹¹⁵. Paminėtina ir nemaža grupė lietuvių tyrėjų, analizuojančių parlamento diskursus, tačiau jų žvilgsnis dažniaus krypta į politinės kalbos semantiką ir politinės retorikos etiką¹¹⁶, o ne sąvokų, idėjų ar politiškumo istorijos paradigmas. Reikia pažymėti, kad parlamentą kaip konceptualiosios istorijos šaltinį nagrinėti ragina Vakarų teoretikai, kuriems parlamentas yra fundamentalus ir galias tradicijas turintis analizės objektas. Lietuvoje visa tai susiformavo gana vėlai, tik XX a. pirmojoje pusėje, kuomet galima kalbėti apie politinę bendruomenę. Ilgą laiką nebuvo išbaigtų politinių teorijų, koncepcijų analizių ar akademiinių intelektualų diskusijų¹¹⁷.

Teoretikų siūlymas yra tai, jog parlamentiniai šaltiniai turėtų būti pagrindinis politinio diskurso analizės aspektas, kvestionuojantis požiūrį, kad nuo XVIII a. iki šiol pagrindinis politinių pokyčių variklis yra ikipolitinis arba užparlamentinis viešumas. Tai garsaus filosofo Habermaso paradigmė idėja paplitusi tarp XVIII a. istorijos tyrinėtojų ir politinių sociologų bei nuolat kartojama įvairiose studijose, dėl kurios daugelyje esamų tyrimų parlamentai, politikai ir parlamentinio kalbėjimo retorinė kultūra buvo ignoruojami ir net niekinami¹¹⁸. Tad parlamento kaip neatspindinčio visuomenę vaizdinys vis dar stiprus. Tai galima sieti ir su Lietuvos posovietinės visuomenės transformacijos laiku, kurioje Sąjūdis matomas kaip kilęs iš apačios ir įprasminantis valstybingumą pamatą, tad iki šiol į parlamentą žvelgiama šiek tiek ribotai ir esmingesniais laikomi tyrimai susiję su pilietine visuomene atsieta nuo valstybės, valdžios.

¹¹⁵ Aleksandra Maatsch, *Ethnic Citizenship Regimes: Europeanization, Post-war Migration and Redressing Past Wrongs*, New York, 2011 .

¹¹⁶ Minėtini Jurgos Cibulskienės, Reginos Koženiauskiene, Lauros Butkutės straipsniai: Cibulskienė J. Konceptualioji kelio metafora Lietuvos rinkimų diskurse. *Kalbotyra*, t. 54(1), 2005; Koženiauskiene R. Politinė retorika etiniu požiūriu. *Parlamento studijos*, nr. 3, 2005; Butkutė L. Frazeologizmų stilistinės ir retorinės išgalės politiniame diskurse. *Lituanistica*, t. 54, nr. 2(74), 2008; taip pat išskirtinas 2005 m. vasario 21 d. Seimo Konstitucijos salėje surengtas mokslinis seminaras *Politinės retorikos patyrimas: parlamentarų kalbos ypatumai* (2005), <http://www.spaudos.lt/LietKalba/Seminaras.hth>;

¹¹⁷ Justinas Dementavičius, *Valstybės samprata Lietuvoje: modernios lietuviškos politinės minties ištakos ir raida*, Daktaro disertacija, 2012, p. 36-37.

¹¹⁸ J. Habermas, *Strukturwandel der Öffentlichkeit* Neuwied, 1962.

Parlamentinių šaltinių prieinamumas ir akivaizdi jų centrinė reikšmė kai kurių šalių politinėje kultūroje, suteikia pagrindo teigti, kad šiems šaltiniams turėtų būti mėginama atrasti savitą vaidmenį, tiriant pagrindines politines sąvokų istorijas Europos kontekste. Tokie tyrimai labiau pasitarnautų lyginamosiose analizėse, tačiau ir savaiminis dėmesys kokybinėse paskirų šalių analizėse būtų svarbus. Būtent retorikos studijos, pabrėžiančios kalbėjimą kaip pagrindinę, parlamento nariams prieinamą veiklos formą, yra patrauklus klasikinių parlamentinės procedūros studijų perskaitymo pavyzdys, ką matome ir iš Lietuvos tyrimų lauko.

Laikomasi nuomonės, kad parlamentinių debatų tikslas yra „ne tik pranešti vyriausybei žmonių nuomonę, bet ir sudaryti sąlygas išsakyti skirtingas nuomones valstybės viduje.“¹¹⁹ Galima teigti, kad nuolatiniai parlamentiniai debatai patys savaime skatina politinės kalbos ir kultūros pokyčius, suteikdami galimybę išreikšti politines nuomones vartojant kalbą ir sąvokas. Parlamento debatuose galime tiksliai nustatyti, kokiose konkrečiose kalbėjimo situacijose buvo vartojamos svarbiausios to meto politinės sąvokos. Galime rasti kitų kalbėtojų atsakymus ir padaryti išvadas apie tai, kokie sąvokų pasirinkimai buvo apskritai priimtini dalyviams, o kokie sukėlė kritiką. Tokiu būdu galime parodyti galimų reikšmių, kurias parlamentarai galėjo priskirti tam tikrai sąvokai, spektrą.

Manoma, kad būtent parlamentinių šaltinių naudojimas yra reikšmingas konceptualiajai istorijai, kuri daugiausia dėmesio skiria ginčytinų ir prieštaringų sąvokų analizei. Parlamente diskusijos nėra tik atsitiktinis dalykas, atsirandantis kartkartėmis. Priešingai, svarstymai yra nuolatinis vyksmas ir sudaro pačią parlamentinės politikos esmę, todėl jie yra įtraukti į parlamentinę procedūrą.

Šiuo atveju, Lietuvoje turime ribotas politinių debatų tradicijas, tačiau tam tikros to išraiškos gana aiškiai egzistuoja. Be to, parlamentinėms diskusijoms taip pat būdingos įvairios reguliarios ir institucionalizuotos progos, kaip antai kalbos atidarymo sesijų metu, vyriausybų sudarymas, interpeliacijos, rezoliucijos ir kt., kur, kaip matysime, būtent pilietiškumo ir pilietinės visuomenės sampratos yra ganėtinai svarbios.

Sąvokos istorijos prasme reikšmingi yra istoriniai pokyčiai, kurie turi reikšmės žmonių santykio su kasdienybe permąstymui, o sykiu pokytis atsispindi ir kalbos praktikoje –

¹¹⁹Pasi Ihalainen, Kari Palonen, Parliamentary sources in the comparative study of conceptual history: methodological aspects and illustrations of a research proposal, *Parliaments, Estates and Representation* Volume 29, 2009, p. 23, https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/02606755.2009.9522293?casa_token=c7fRVVAUEKkAAAAA:eoMG_0NoQOI-vJqEb8cUCihcg9zUp7Vgn-xVOmoTAGMKbEv9ongwC96fc1t8w90XSIRtv832IRhV

(per)kuriamos sąvokos. Tad šiame darbe rūpi atrasti tokius šaltinius, kurie leistų suprasti kalbos dinamiką, žodžių panaudojimą argumentuose. Taip pagrindiniais šaltiniais tapo Seimo plenarinių posėdžių stenogramos. Seimo plenariniai posėdžiai yra suvokiami kaip vieta, kurioje vyksta viešas debatas, iš principo skirtas visuomenei – pasisakiusiųjų mintys nėra skirtos pakeisti kolegų nuomonės (nes sprendimai dažniausiai suderinti iš anksto), tačiau tai platforma būti išgirstiems žmonių, žiniasklaidos. Todėl pasisakymai nėra atsitiktiniai minčių pliūpsniai, suvokiant tokios platformos reikšmę, siekiama kuo labiau išryškinti poziciją, norimą perteikti žinutę. Pagal raktinius žodžius buvo peržiūrėtos visos stenogramos nuo 2014 m. iki šių metų gegužės 11 d., tačiau tyrimui reikšmingomis buvo atrinktos 294 stenogramos. Atkreiptinas dėmesys, kad darbo tyrimui pagrįsti buvo naudojamos pavienės reprezentatyviausios citatos, tačiau jų turinys ir idėjos buvo pasikartojančios per visą diskursą. Greta to dėmesys buvo kreipiamas į paskirus dokumentus: atmintinų dienų paskelbimo projektai, įstatymų pakeitimai, kuriuose dėmesys nevyriausybinėms organizacijoms, bendruomenėms. Atskiro dėmesio sulaukė nutarimas „Lietuvos Respublikos piliečių rengimo pilietiniam pasipriešinimui strategija“. Dėmesys buvo kreipiamas ir į parlamentinių grupių (Laikinoji pilietinės visuomenės plėtros grupė; Pilietinio dalyvavimo ir bendruomeniškumo skatinimo laikinoji grupė; Bendruomenių ir pilietinės visuomenės grupė) veiklos dokumentus, tačiau tai sudarė labai mažą šaltinių dalį, kadangi jų posėdžių medžiaga nėra griežtai reglamentuota ir nėra privalomai pateiktina į Seimo archyvą. Apie šių grupių veiklą dažniau byloja ta pati stenogramų medžiaga.

Tyrimo laikotarpis remiasi į pasikeitusią geopolitinę tikrovę po 2014 m. įvykių Ukrainoje, Krymo aneksijos. Tuo metu viešojoje erdvėje ėmė funkcionuoti tokios sąvokos kaip „hibridinis karas“, pilietinis pasipriešinimas, grąžintas vyrų šaukimas į kariuomenę ir tam tikra sugrėsminimo atmosfera¹²⁰ lėmė, jog pilietinė visuomenė tapo viena esmingiausiai artikuliuotų sąvokų. Buvo manoma, kad visos visuomenės kryptingas ir sėkmingas įtraukimas į gynybą gali būti panaudotas kaip efektyvi pasipriešinimo forma prieš hibridines grėsmes ir kaip priešo atgrasymo priemonė. Galima atkreipti dėmesį, jog ir akademinuose darbuose, kalbant apie pilietinę visuomenę, pilietinį pasipriešinimą galima rasti išskirtus analizės laikotarpius iki 2014 ir po 2014 m. Paminėtina 2018 m. pasirodžiusi knyga „Kas eitų ginti Lietuvos?“, kurią sudarė

¹²⁰ Prasadėjo nemažas srautas žinių tiek iš valstybės ministerijos lygmens tiek iš žiniasklaidos ir kitų informacijos šaltinių. Aleksa K. Ką turime žinoti apie pasirengimą ekstremaliosioms situacijoms ir karo metui, Vilnius: Krašto apsaugos ministerija, 2014, 2015, 2016.

Ainė Ramonaitė, Ieva Petronytė – Urbonavičienė, Paulius Skirkevičius ir Eugenijus Vosylius. Pats tyrimo, virtusio ir knyga pavadinimas gerai atskleidžia laikotarpio nuo 2014 m. specifiką - buvo gyvenama klausimu ar Lietuvą gintų jos piliečiai ir ką dėl to reikėtų daryti. Nors šalies gynybos klausimai mūsų valstybės raidoje visuomet buvo svarbūs, po Ukrainos įvykių klausimas „Kas eitų ginti Lietuvos“ įgavo ne tik teorinę, bet ir praktinę reikšmę. Kaip pažymi D. Šlekys, šiuo laikotarpiu atsinaujino diskusija apie pilietinio pasipriešinimo stiprinimą – padaugėjo diskusijų apie pilietinio ir patriotinio auklėjimo stiprinimą mokyklose, didesnis dėmesys pradėtas skirti Šaulių sąjungai, parengta Piliečių rengimo ginkluotai valstybės gynybai strategija, kurioje akcentuojamas piliečių karinio rengimo klausimas ir kalbama apie neginkluoto pasipriešinimo svarbą¹²¹.

Nors tai kas pasakyta, tarsi savaime implikuoja, kad Lietuvos artikuluojama pilietinės visuomenės samprata remiasi patriotiškumo pagrindais, tam tyrimu pagrįsto pagrindo nesama. Priešingai, galima svarstyti, kad tuo metu pakilime buvusi pilietinio pasipriešinimo kaip pilietinės visuomenės pagrindo idėja, bėgant laikui nepakito. Viena vertus patriotinio diskurso įsitvirtinimas tikėtina perspektyva, antra vertus manytina, kad jis konkuravo su senuoju diskursu ir iš esmės praplėtė, bet neištūmė kitų pilietinės visuomenės idėjų. Prisiminkime, kad pagal Pilietinės galios indeksą tyrimą, atsiskleidė padidėjęs pilietinio veikimo potencialas: „2014 m. tyrimo apklausoje taip pat buvo klausta, ar žmonės imtųsi veikti rimtos saugumo problemos (pavyzdžiui, kitai valstybei prieš Lietuvą panaudojus karinę galią) atveju. Daugiau nei pusė gyventojų (52 proc.) apsisprendę patys imtis iniciatyvos arba prisidėti prie kitų organizuojamos veiklos šiai problemai spręsti.¹²²“ Tačiau praėjus dviems metams - 2016 – į dar didesnes aukštumas potencialiam pilietiniam aktyvizmui pakilti nepavyko. Įdomu tai, kad 2020 m. pilietinės galios indeksą ataskaitoje nurodoma, kad visuomenėje pakilo paprastų žmonių bei visuomeninių organizacijų daromos įtakos priimamiems visuomenei svarbiems sprendimams vertinimas, o visi kiti sudedamieji indeksą elementai pakito nedaug. Iš to darytina išvada, jog nors 2014 m. turėjome pliūpsnį pilietinės visuomenės ir pilietiškumo idėjų suaktyvėjimo, galiausiai, pilietinio pasipriešinimo elementas „susinormalizavo“ ir ėmė reikšti kitos pilietinės visuomenės formos, kurių genezę Seimo diskurse ir mėginsime išžvelgti. Dėmesys atkreiptinas ir į faktą, kad analizuojamas laikas apima tris skirtingas Seimo

¹²¹ D. Šlekys, *Mąslaus Vyčio beieškant: lietuviškos karinės minties raida ir būklė po Nepriklausomybės atkūrimo (1990- 2014)*, Vilnius: Generolo J. Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2015, p.169,

¹²² <http://www.civitas.lt/time-line/pilietines-galios-indeksas-2014/>

daugumas, tad skirtingos partijų ideologijos, gali turėti skirtingas pilietinės visuomenės vertinimo perspektyvas.

Visa ši teorija sąlygoja išskirtinas kertines sąvokas. Svarbu pabrėžti, jog su darbe naudojama sąvoka – pilietinė visuomenė – nebus apsiribojama vien įvardijančiais žodžiais¹²³. Šiame darbe pilietinė visuomenė kaip centrinis tyrimo objektas pasirinkta kaip bendrinė idėja, savyje talpinanti ir pilietiškumo reikšmę. Ši sąvoka yra viena iš ašinių, populiarių sąvokų naudojamų įvairiuose politiniuose dokumentuose, viešuose debatuose. Verta paminėti, jog pilietinė visuomenė, palyginus, yra nauja idėja. Nors vėlyvoje sovietmečio retorikoje ji gana aktyviai naudota, tačiau tik antroje Lietuvos Respublikoje, ji įgavo kitą, visuotinę, daugiausiai su Vakarų demokratija siejamą prasmę. Tad tikėtina, kad šioje modernioje Lietuvos visuomenėje ši sąvoka „įtraukė“ dalį praeityje svarbių idėjų, tokiu kaip bendruomeniškumas, visuomeniškumas.

Pirminė šaltinių atranda leido išvelgti, kad esama nemažai turinio, kuriame apie pilietinę visuomenę kalba tokiomis sąvokomis: pilietinis aktyvizmas, pilietinis žmonių įgalumas, pilietinė savivalda, gyventojų pilietinė savigarba, pilietinis pasipriešinimas, piliečių judėjimas, piliečių balsas, pilietinė bendruomenė, pilietinis reiškiny, neformalios piliečių grupės, solidarumas ir kt. Tad iš to galima matyti, kad reikšminė paieškos sąvoka tampa ir pats pilietis, o šios sąvokos turinio kontekstas leidžia nuspręsti ar kalbama apie pilietinę visuomenę ar pilietį kuria nors kita prasme. Koks tas turinio kontekstas? Jį išskiriame pagal ankščiau išdėstytus interpretacinius modelius, kiekvienas jų turi tam tikrų reikšminių sąvokų rinkinį.

Reikšmių lentelė pagal pilietinės visuomenės tipus:

1.1. Pilietinė visuomenė kaip liberalios demokratijos sinonimas	1.2. Pilietinė visuomenė kaip universalizuojanti idėja	1.3. Pilietinė visuomenė kaip idealus visuomenės tipas	1.4. Pilietinė visuomenė kaip nacionalizmo sinonimas
NVO, aktyvizmas, demokratijos vystymosi sąlyga, diskusija, opozicija, rinkimų teisė, pilietybė, pilietinės teisės, sąjungos, peticija, protestai, demonstracijos, bendruomenės, partijos,	Tolerancija, judėjimai, taika, globalumas, individo teisės, gyvūnų teisės, aplinkosauga, tarptautinis, lygiateisiškumas, lygios teisės, profsąjunga, atvirumas, integracija, feminizmas ir pan. tinklai.	Kompromisas, moralė, talka, labdara, pagarba, dialogas, socialinė veikla, bendrasis gėris, religinės grupės, kultūros ir meno kolektyvai, savanorystė, viešumas, solidarumas,	Tautiškumas, valstybingumas, patriotiškumas, istorinė atmintis, papročiai, tradicija, mobilizacija, pasipriešinimas, kova, šauliai, rezistencija, revoliucija, vienybė, laisvė.

¹²³ Koselleck, Reinhart, *The Practise of Conceptual History*. Stanford: Stanford University Press, 2002.; Justinas Dementavičius, *Trys politiškumo istorijos programos: ne galios požiūris į politikos ir istorijos santykį*, 2010.

domėjimasis viešais reikalais, politika, asociacijos.		prasmė, bendruomeniškumas.	
---	--	-------------------------------	--

3. SEIMO DISKURSO ANALIZĖ IR INTERPRETACIJA

3.1. Įžvalgos apie pilietinės visuomenės ir pilietiškumo sąvokų vartojimo specifiką ir kaitą laike

Pažvelgus iš toliau į bendrą Seimo diskurso paveikslą, pavyksta fiksuoti bent keletą bendrų tendencijų. Visų pirma „piliečio“ sąvokos vartojimas. Gana dažna analitinė prieiga nagrinėti demokratijos ar ir pačias pilietinės visuomenės raiškas, remiasi „pilietybės“ sąvokos samprata. Kalbant apie ankščiau aptartus idealiuosius tipus, buvo galima nujauti, kad piliečio statusas tarsi savaime įgalina tapatintis ir su pačia pilietine visuomene. Tad ir įdomu, jog ištyrus Seimo diskursą atsiskleidė tendencija – nuosekliai vartojama „piliečio“ sąvoka. Tekstuose ir kalbose ne gyventojai, žmonės, asmenys ar individai, o „piliečiai“ užima reikšminę diskurso dalį. Tai gali būti susiję su tuo, jos būtent „pilietis“ suvokiamas kaip pilnateisis valstybės gyventojas, kurio gyvavimo sąlygas ir apibrėžia teisėta valstybės valdžia, o tuo pat pasąmoningai suvokiama žmogaus vertė – ne normatyvine, metafizine, o teisine valstybės prasme. Ši nuostata iš principo skiriasi nuo universalizuojančios pilietinės visuomenės interpretacijos, kurios dėmesio centre yra ne pilietis, susietas su konkrečia valstybe, o individas, su prigimtiniemis savo teisėmis, reikšmingomis bendrąja, globalia prasme. Ir vis tik, dėmesį atkreipti reikėtų į tai, jog paties „piliečio“ sąvoka Seimo diskurse nėra pakankama priskirti jį pilnaverčiai pilietinės visuomenės narystei. Pastebėti „eilinio piliečio“, „tiesiog piliečio“, „piliečio“ apibūdinimai paaiškina narystę valstybėje, bet ne pilietinėje visuomenėje. Beveik visais atvejais pilietinės visuomenės narys turi turėti tam tikrą būdvardį leidžiantį jį laikyti pilietišku: „pilietinis žmogaus įgalumas“, „gyventojų pilietinė savigarba“, „piliečių balsas“, „pilietinė atsakomybė“, „pilietinė valia“, „pilietinė branda“, „pilietinė drąsa“, „pilietinis žygdarbis“ ir nemažai kitų. Be viso to reikėtų pabrėžti, kad „piliečio“ vartojimas nepaverčia šios sąvokos uždara. Šia prasme Seimo diskurse aptikta gana konceptualus J. Sabatausko svarstymas, kuriuo jis sakė, kad Konstitucijos tėvai sakydami „Lietuvių tauta“ iš tiesų turėjo omenyje ne vieną tautybę, bet „pilietinę lietuvių tautą“, kuri apima ir kitas etnines grupes. Tad pilietinė reiškia tokią, kurioje politiškai vertinami ir lygus yra visi toje šalyje gyvenantys asmenys, tautos.

Antroji tendencija išryškina partijų ideologines skirtis. Nors tam pagrįsti būtų naudinga atlikti išsamesnę diskurso analizę, paremtą ne tik pilietinės visuomenės ir pilietiškumo

sąvokomis, tačiau jau dabar matyti tam tikros tendencijos. Kairiosios ideologijos atstovai dažniau linkę atsižvelgti į bendruomenių, profsąjungų interesus, be to sistemingai pabrėžia vietos savivaldos reikšmę. Kaip pavyzdys paminėtina Guodos Burokienės kalba: „Kaip mes stiprinsime pilietinę visuomenę, jeigu mes neturėsime pagrindinio atsparos taško – seniūnijos? Mes matome tuose miestuose, kur nėra seniūnijų, nėra ir stiprių bendruomenių, ir seniūnijos funkcijos yra visiškai išplaukusios ir neaiškios. Visiškai nėra pilietinės visuomenės. Nėra jokios motyvacijos, nes centrinis aparatas žino geriau.¹²⁴“ Tuo tarpu kritiškos nuomonės buvo girdimos iš dešiniojo flango, kurią įgarsino Vytautas Juozapaitis: „Gal jūs galite dar pavadinti, ką jos dar gali daryti arba kam jos yra buriamos, ir ar jūs paneigsite tokią galimybę, kad bendruomenės kartais yra buriamos politiniams tikslams pasiekti, kai, na, kad ir pačios bendruomenės iškelia kandidatus, remia kokius nors politinius kandidatus arba trukdo kitiems kandidatams ir panašiai, ir panašiai?“¹²⁵ Žvelgiant teoriniu žvilgsniu nėra abejonės, jog bendruomenės yra sudėtinė pilietinės visuomenės sampratos dalis, tačiau tokios situacijos leidžia nujauti, kad kai kurios idėjos įgavusios politinių konotacijų atspalvį, opozicinėms politinėms jėgoms savaime tampa atmestinos. Pastebima, kad dešinieji dažniau dėmesį kreipia į nevyriausybinių sektoriaus veiklą, pilietinį ugdymą mokyklose – į tas veiklas, kurios savaime nėra susitelkusios į saviveiklą, o labiau remiasi atsakomybe ir pareiga viešajam interesui. Kažkuria prasme tai ką palaiko pozicija yra tarsi savaime kritikuotina opozicijos, o taip žvelgiant net ir vientisa, įvairias formas ir turinius talpinanti pilietinės visuomenės idėja, gali būti išskaidyta, iškreipta dėl politinių manipuliacijų, tarpusavio varžymosi. Su tuo sietina tai, jog tokios parlamentinės grupės kaip „Bendruomenių ir pilietinės visuomenės grupė“ ir atskleidžia, kaip atskiriamos, išskiriamos idėjos, kurios iš principo yra tapačios. Paminėjimo verta ir įžvalga, susijusi su valstiečių ir žaliųjų koalicijos konfrontacija su dešinosiomis partijomis, pirmiausia liberalų ir konservatorių, flangu. Tuometinė valdančioji dauguma buvo kaltinama nepasitikėjimu pilietine visuomene, policinėmis, varžančiomis laisve priemonėmis. Iš tyrimo, galima išvelgti, jog valstiečių ir žaliųjų koalicijoje reikšminga buvo struktūruota ir tam tikra prasme „suvaldyta“, „iš viršaus“ kuriama pilietinė visuomenė, kuriai reikalinga valstybės priežiūra. Tai kritikuodama V. Čmilytė-Nielsen teigė: „Ar jums neatrodo, valdantieji, rinkdamiesi tarp policinės ir kriminalinės policijos, pamirštate, kad egzistuoja ir

¹²⁴ Lietuvos Respublikos Seimas, Dėl vietos savivaldos įstatymo Nr. I-533 24, 31, 33 ir 35 straipsnių pakeitimo įstatymo projekto pateikimas, Vilnius, 2019, 38, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=12482 (žiūrėta 2022 m. balandžio 21 d.).

¹²⁵ Lietuvos Respublikos Seimas, Dėl bendruomeninių organizacijų plėtros įstatymo Nr. XIII-1774 8 straipsnio pakeitimo įstatymo projektas, Vilnius, 2020, 75-76, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=23313 (žiūrėta 2022 m. balandžio 21 d.).

pilietinė visuomenė, kai valdžia nebūtinai turi piliečius sekti ir traktuoti juos kaip potencialius nusikaltėlius.“¹²⁶ Taip tuometinei valdantieji pilietinę visuomenę labiau suprato ne tik kaip drausmingą, bet ir kaip tęsiančią tradicijas, jas puoselėjančią. Antai E. Jovaiša, savo pasisakymu rodo, jog suvokiant pilietiškumo sąvokos svarbą, jos reikšmė iš pliuralios, teisės principais grįstos, transformavosi į patriotišką, valstybišką idėją: „Anot Teisės ir teisėtvarkos komiteto, Seimas neprivalo atsižvelgti į kalbinius argumentus, nes esą gali būti teisinių argumentų, pirmiausia susijusių su žmogaus teisėmis, kurie ne mažiau svarbūs nei valstybinis lietuvių kalbos statusas. Bet minėti teismai kaip tik ir išnagrinėjo šią bylą žmogaus teisių aspektu ir padarė išvadą – pozityvioji diskriminacija šiuo klausimu yra visais atžvilgiais pateisinama, nes tai yra valstybės piliečių teisė, galimybė ir būtinybė susikalbėti. Taip užtikrinamas teritorinis vientisumas. Tai – pilietinės valstybės pagrindas. O kur mus veda visas komitetas? Naikinti Lietuvos pilietinę bendriją, naikinti Lietuvos valstybingumo pamatys.“¹²⁷ Skrupulingas viešosios erdvės, o sykiu ir pilietinės visuomenės reglamentavimas buvo tai ko nepalaikė opozicinės partijos, o M. Adomėno mintis tai gerai apibendrina: „Pasitikėkime visuomene. Tik visuomenės sutarimas, visuomenės išdiskutuotas, išskaudėtas, išsibarta įžvalga gali tapti pagrindi surasti sprendimą, kuris vėl nesukurs pilietinio karo sąlygų. Ar tai būtų tos kontroversijos tarp Vyčio ir bunkerio, ar dabar – būti plažui ar nebūti. Nespręskime to įstatymais, nes pilietinė visuomenė pati turi teisę tą daryti ir turi teisę, kad iš jos nebūtų atimta erdvė diskutuoti ir kad nebūtų priimtas paprasta Seimo daugumos sprendimas, kuris įtvirtina dabar vieną siaurą dominuojančią perspektyvą šiame Seime.“¹²⁸ Tad aptariamoje 2016-2020 m. kadencijoje radosi savitas santykis, kuriuo opozicija save laikė tam tikros sampratos, o tuo ir dalies pilietinės visuomenės sergėtojais. M. Majauskas papildė diskusiją mintimi, jog jei bus priimtas ribojantis įstatymų projektas tai paskatins žmonių aktyvumą rinkimuose, būti pilietiškiesiems ir balsuoti prieš valstiečius, kad naujas susirinkęs Seimas šį sprendimą atšauktų¹²⁹.

¹²⁶ Lietuvos Respublikos Seimas, Dėl kriminalinės žvalgybos įstatymo Nr. XI-2234 19 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto pateikimas, Vilnius, 2019, 66, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=15220 (žiūrėta 2022 m. balandžio 21 d.).

¹²⁷ Lietuvos Respublikos Seimas, Dėl asmens vardo ir pavardės rašymo dokumentuose įstatymo projekto, Vilnius, 2022, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/e1509f30738311ecb2fe9975f8a9e52e> (žiūrėta 2022 m. balandžio 21 d.).

¹²⁸ Lietuvos Respublikos Seimas, Dėl Lukiškių aikštės Vilniuje memorialinio statuso įstatymo projekto svartymo, Vilnius, 2020, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=24421 (žiūrėta 2022 m. balandžio 21 d.).

¹²⁹ Lietuvos Respublikos Seimas, Alkoholio kontrolės įstatymo sraipsnių pakeitimo įstatymo projektas Nr. XIIP-4096(3), Vilnius, 2017, 34, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=4291 (žiūrėta 2022 m. balandžio 21 d.).

Trečia, galima konstatuoti, jog sutapo tyrimo lūkestis išvelgti pilietinės visuomenės reiškinių pagyvėjimą kilus karinei intervencijai į Ukrainą 2014 m. Jei prieš tai buvo aktualizuota, kad kairės ir dešinės ideologinės pakraipos turi tam tikrų skirčių vertinant pilietinės visuomenės dėmenis – kas svarbiau bendruomenė, tradicija, ar NVO, piliečio teisės ir laisvės – tai čia norėtusi išskirti, jog pilietiškumo ugdymas, piliečių pasirengimas valstybės gynybai yra visas valdančiasis daugumas, opozicijas, partijas vienijantis reiškinys. Rusijos grėsmė nepaliko vietos klausimui ar tikrai pilietinė visuomenė turi remtis visuotinio pasipriešinimo idėja. Visos partijos sistemiškai kėlė ir palaikė pilietiškumo pamokų stiprinimą, Šaulių Sąjungos ir kariuomenės prestižo didinimą kaip būdą stiprinti pilietinę visuomenę. Galima paminėti nebent Seimo narės Ritos Tamašunienės mintį, kuri yra išskirtinė visame diskurse – viena vertus paminėjimo vertas jos išsiskiriantis požiūris, antra vertus visa formuluotė ir atskleidžia pilietiškumo kaip pasiryžimo ginti šalį visuotinumą: „2015 m. biudžeto akcentas – krašto apsauga ir didžiulė investicija į ginklus ir patrankas. Iš tikrųjų svarbus prioritetas, tačiau švietimas ir kultūra – visų šalių pagrindinis prioritetas lieka biudžeto paraštėje. Ar ne per siaurai suvokiame prioritetinį tikslą – krašto apsaugą, ar tikrai bus kam tomis patrankomis ginti mūsų kraštą. Juk pilietiškumo jausmo ginkluotės kiekiu neišugdysi, neišugdysi ir visų kitų gebėjimų, reikalingų jaunajai kartai, kuri kurs ateitį ir priims tolesnius sprendimus.“¹³⁰ Tad nuo 2014 m. iki pat šio laiko jaučiamas nuoseklus dėmesys piliečių įgalinimui priešintis: „Mes siūlome, kad būtų aiškiai įstatyme įrašyta, kad šis kovinis rengimas nėra koks nors antrarūšis, kurį daro kas nors kitas, bet visas kovinis rengimas, siekiant tapti pasirengusiu ginti tėvynę, išinamas kariuomenėje įvairiom formom: baziniai kariniai mokymai, savanorių mokymai ir kiti. Pačiai Šaulių sąjungai liktų supažindinimas su ginklu, taktiniai dalykai, kuriuos būtų galima vykdyti, ir pilietinis, patriotinis ugdymas, informacinė gynyba, kibernetinės gynybos dalykai – tai, ko iš tikrųjų šiais laikais labai reikia.“¹³¹ Pilietinės visuomenės stiprinimas, o ir bendrai visų sričių gaivinimas, buvo suvokiamas kaip priešo atgrąsimo priemonė, o tuo pat pozicijų stiprinimas sąjungininkų akivaizdoje. Nuo to laiko vienodą reikšmę kaip ir kariuomenės įgavo „pilietiškumo, patriotiškumo ugdymas.“¹³² Įvairios partijos

¹³⁰ Lietuvos Respublikos Seimas, Dėl 2015 metų valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo įstatymo projektas, pirmasis svarstymas. Vilnius, 2014, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/c7957770753711e4b615a833d6e7da3d> (žiūrėta 2022 m. balandžio 21 d.).

¹³¹ Lietuvos Respublikos Seimas, IV (Pavasario) sesijos rytinio posėdžio Nr. 148 Stenograma, 2014, Vilnius, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/0c0d8770dcc811e3b272e0e81c552d38> (žiūrėta 2022 m. balandžio 21 d.).

¹³² Lietuvos Respublikos Seimas, Dėl Principinės kariuomenės struktūros 2015 metais, planuojamos principinės kariuomenės struktūros 2020 metais nustatymo, Krašto apsaugos sistemos karių ribinių skaičių ir statutinių valstybės tarnautojų ribinio skaičiaus 2015 metais ir 2020 metais patvirtinimo įstatymo projektas, svarstymas ir

ėmė kelti pilietinio ugdymo klausimą kaip esminį sprendimo būdą Rusijos agresijai atremti. O kai kada šių klausimų aktualizavimas turėjo konkurencijos atspalvį, bandyta varžytis kuris didesnis patriotas pasirodys ar „didvyrišką laikyseną“¹³³ atskleis. Taigi pilietiškumo reikšmė analizuojamame laikotarpyje yra persismilkusi saugumizacijos fono, hibridinio karo grėsmės. Tai daryta bent trimis kryptimis: kariuomenės ir sukarintų organizacijų veiklos stiprinimas, patriotiškumo ugdymo tobulinimas bei atsparumo dezinformacijai, propagandai didinimas – visa tai tapo implikuojama pilietiškumo koncepcijoje: „Šiuo atveju kas pasikeistų? Pasikeistų vienas dalykas, kaip aš ir minėjau, kad tai yra tam tikras pilietiškumo skatinimas. Tai yra kiekvienas asmuo, jeigu jam iš viešosios erdvės tampa žinoma apie tam tikrus propagandos, dezinformacijos platinimo atvejus, jis jau galėtų informuoti komisiją, kreiptis į komisiją su labai konkrečiu motyvuotu prašymu ištirti tą atvejį. Tai yra ir tam tikras visuomenės nuomonės, visuomenės pilietiškumo skatinimo dalykas.“

Galiausiai verta atkreipti dėmesį į pilietiškumo, pilietinės visuomenės sąvokų mistifikuotą vartojimą. Su išimtimis, tačiau retai pavyko užfiksuoti, jog šie žodžiai Seimo diskurse turėtų tam tikrą conceptualų, apmąstytą turinį. Plačiąja prasme pastebima, kad tai žodis „burtažodis“, kurio panaudojimas savaime pagrindžia siekį. Tai leidžia sąvokas atrasti labai skirtinguose kontekstuose, kuriems intuityviai priskiriama pilietiškumo ar pilietinės visuomenės prasmė. Galima nebent išskirti keletą jau minėtų kontekstų, kurie savaime ir tiesiogiai yra priskiriami pilietiškumui – mokyklų pilietinio ugdymo programa, kariuomenė, Šaulių Sąjunga bei iš dalies NVO kaip subjektas bei bendruomenės. Visuose kituose kontekstuose sąvokos vartojimas yra nulemtos viešojo diskurso, kuriami ši idėja savaime vertinga, todėl priskiriama bet kam ką norima pagrįsti. Čia galima paminėti ir vieną ryškesnių pavyzdžių. Seime vykstant diskusijai, susiklostė diskusijos fonas, kuriama buvo ištransliuota, jog politikai nebūtinai atspindi aukštos moralės idealus. Į tai reaguojant, Seimo posėdyje dėl Martyno Žaltausko skyrimo Vyriausiosios tarnybinės etikos komisijos nariu, buvo užduotas klausimas apie tai ar būdamas partijos nariu žmogus apskritai gali būti sąžiningas. M. Žalatauskas atsakė remdamasis pilietinėmis sąvokomis: „Galiu tik pasakyti, kad pilietinės visuomenės darinį kaip pilietinę visuomenę sudaro politinės partijos, nevyriausybinės organizacijos, profesinės sąjungos ir visos kitos žmonių įkurtos organizacijos. Tai narystė

priėmimas, Vilnius, 2014, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/6c5026e008c111e497f0ec0f2b563356> (žiūrėta 2022 m. balandžio 21 d.).

¹³³ Lietuvos Respublikos Seimas, Dėl Švietimo ir mokslo ministro D. Pavalkio atsakymai į 10 Seimo narių 2014 m. spalio 9 d. raštu pateiktus klausimus, Vilnius, 2014, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/494dba70503f11e485f39f55fd139d01> (žiūrėta 2022 m. balandžio 25 d.).

politinėse partijose yra sveikintinas dalykas lygiai taip pat, kaip ir visose kitose organizacijose ar tai būtų profesinė sąjunga, ar tai būtų nevyriausybinė organizacija. Pilietinė visuomenė ir yra visų šitų organizacijų bendra visuma.¹³⁴ Atsakyme mes matome panaudota būtent pilietinės visuomenės sąvoką, kuri tarsi be kitų argumentų turi rodyti, kad dėl to jog partijos yra pilietinės visuomenės dalis, tai savaime įgauna teigiamą prasmę. Įdomu, kad politinių partijų priskyrimas pilietiniai visuomenei kvestionuoja idėją jog valstybė yra atskirta nuo visuomenės, nes šia prasme politikai ir yra tos pačios pilietinės visuomenės nariai. Tad akcentuotinas retorinis pilietiškumo vaidmuo – tai legitimizuojantis principas.

Visa ši dalis rodo, kelis esminius sutapimus su šio darbo teorija. Pirmiausia dėmesys bendruomenėms, o ir bendras įsivaizdavimas, kad pilietinė visuomenė tai tam tikra morali, sureguliuota tvarka siejasi su pilietinės visuomenės kaip idealios visuomenės samprata. Šiuo atveju randasi kiek kitas kampas. Teorija dėmesį labiau kreipia į savaimini šios visuomenės saviorganizacijos aspektą, rodydama atskirumą nuo valstybės, tačiau čia prasme buvusi valdančioji dauguma tą idealumą ir tvarką siekia kurti „iš viršaus“ nuleistomis taisyklėmis. Tad šiuo požiūriu, o taip pat ir mintimis, kad pilietiškumas siejasi su kalbos, papročių saugojimu bei bendru rėmimusi ne į laisves, o į pareigas – visa tai rodo sutapimus su pilietine visuomene kaip nacionalizmo tipu.

3.2. Pilietinės visuomenės retorinės funkcijos ir kodėl ji pozityvi sąvoka

Ieškant atsakymo į šį klausimą galima pasitelkti istoriją. E. Zingeris sako kalboje dėl rezoliucijos padėkos Islandijos Respublikai sakė: „Jie tikėjo mūsų pilietine visuomene, tikėjo mūsų demokratija ir jie dabar po 30 metų turi savo brandžius partnerius.“¹³⁵ Kitas Seimo atstovas, tuometinis Seimo pirmininkas V. Pranskietis proginėje kalboje minėjo: „Sąjūdžio idėjos jungė ir jungia morališkai ir pilietiškai.“¹³⁶ Visa tai rodo, jog pilietinė visuomenė suvokiama kaip gimusi iš Sąjūdžio, o tuo pat savaime perėmusi jo „dvasią“. Kažkuria prasme, nevertinti pilietinės visuomenės, tai nevertinti laisvės ir pasipriešinimo idėjos - reiškia nevertinti ir pačios valstybės. Taip istoriškai pilietinė visuomenė įgauna teigiamą krūvį. O

¹³⁴ Lietuvos Respublikos Seimas, Dėl Seimo nutarimo „Dėl Martino Žaltausko skyrimo Vyriausiosios tarnybinės etikos komisijos nariu“ projekto pateikimo, Vilnius, 2019, 15 https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=31849 žiūrėta 2022 m. balandžio 25 d.).

¹³⁵ Lietuvos Respublikos Seimas, Dėl Seimo rezoliucijos „Dėl padėkos Islandijos Respublikai“ projekto pateikimo, svarstymo ir priėmimo, Vilnius, 2021, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=32262 (žiūrėta 2022 m. balandžio 25 d.).

¹³⁶ Lietuvos Respublikos Seimas, Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto magistranto Vytauto Vyšniausko kalba, Vilnius, 2018, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=8490 (žiūrėta 2022 m. balandžio 25 d.).

vertinti ir puoselėti pilietinę visuomenę tampa svarbu, nes tai tęstinumas reikšminių valstybingumo idėjų. Kartu būtent ši istorinė atmintis yra jungianti su kitomis pilietinėmis visuomenėmis: „Mums, lietuviams, išsilaisvinusiems iš panašios priespaudos, jau yra užprogramuota būti pokyčių Baltarusijoje dalimi. Apie savo pilietinę poziciją Baltarusijos opozicijos atžvilgiu jau pasakė tūkstančiai lietuvių tuomet, kai sustojo į Baltijos kelią primenančią grandinę, susijungė kaimynės Baltarusijos sieną su Vilniaus rotuše.“¹³⁷ Tad būtent pilietinė visuomenė yra priešprieša režimui, kovojanti už laisvę ir todėl sietina su Sąjūdžio patirtimi: „Lietuvos pilietinė visuomenė yra principinga. Precedentą tam sukūrė Sąjūdis, jo mitingų dalyviai, Baltijos kelio gyvosios grandinės grandys, atvedusios į Laisvės kelią, ir aišku, demokratijos simboliai tapę Nepriklausomybės Akto signatarai.“¹³⁸

Pačia pilietinės visuomenės sąvoka simboliškai jungiami istoriniai kontekstai, kurie, kai kuriais atvejais, laikotarpiui suteikiami dirbtiniai, sumoderninant praeities faktus. Pavyzdžiui Lenkijos prezidentas sakydamas savo kalbą Gegužės Konstitucijos proga pilietinę visuomenę naudojo kaip jungtį, leidžiančią kalbėti apie Lietuvos ir Lenkijos partnerystę: „Pirmasis Abiejų Tautų Respublikos padalijimas buvo baisus sukrėtimas, tačiau jis pažadino abi mūsų tautas kaip pilietinę bendruomenę, iš to būtent išaugo Gegužės 3-osios Konstitucija.“¹³⁹ Darytina išvada, kad būtent sovietinę priespaudą patyrusioms šalims pilietinė visuomenė kaip idėja yra identiteto bruožas, tapatinamas su kovojančia tauta. Besipriešinančių režimams valstybių visuomenės tampa tuo subjektu, kuriam suteikiama aukščiausia legitimizacija: „Yra specifinis atvejis – Baltarusija. Tauta nori, bet režimas nelabai. Todėl pats Baltarusijos režimas kol kas atsisako dalyvauti Rytų partnerystėje. Mes siūlome, tikėtina, taip ir įvyks, kad būtent baltarusių pilietinė visuomenės atstovai dalyvaus Rytų partnerystės susitarime.“¹⁴⁰ O Sąjūdis kaip vaizdinys yra horizontalus savo prasmėmis, todėl tinkantis tapatintis su pilietine visuomene ir atvirksčiai. Be to jame užkoduotas nuosaikumas - „Dainuojanti revoliucija“ (taikingumas), Atgimimo meto „perestroikos“ judėjimai (platus interesų atstovavimas) – visa tai kas rūpi ir šiandieninei pilietinei visuomenei. Šiomis

¹³⁷ Lietuvos Respublikos Seimas, dėl Seimo nutarimo „Dėl 2020 metų Laisvės premijos paskyrimo Baltarusijos demokratinei opozicijai“ projekto priėmimo, Vilnius, 2020, 84, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=30566 (žiūrėta 2022 m. balandžio 25 d.).

¹³⁸ Lietuvos Respublikos Seimas, Lietuvos Respublikos Seimo Pirmininko Viktoro Pranckiečio kalba, 2020, 5, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=25390 (2022 m. balandžio 14 d.)

¹³⁹ Lietuvos Respublikos Seimas, Lenkijos Respublikos Prezidento Andžejaus Dudos kalba, 2021, Vilnius, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=33825 (žiūrėta 2022 m. balandžio 25 d.).

¹⁴⁰ Lietuvos Respublikos Seimas, Pranešimo „Ambicinga Europos Sąjungos Rytų partnerystės politika: kodėl jos reikia ir kaip to pasiekti“ pristatymas ir diskusija, Vilnius, 2021, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/d89b4a20422d11eca8a1caec3ec4b244> (žiūrėta 2022 m. balandžio 25 d.).

prasmėmis Sajūdis suprantamas kaip idealas, o pilietinė visuomenė jo išraiška. Gal todėl Seimo narys Emanuelis Zingeris pristatydamas vieną iš rezoliucijų teigė: „Mes mūsų visuomenė turime įgyvendinti priesaiką tų baisiose koncentracijos stovyklose žmonių, kurie kasdien matė dujų kameras. Tai yra mano mama, kuri pasakė man, kad nepriklausomoje Lietuvoje, ji tikisi, nė menkiausia šios neapykantos ženklo mūsų pilietinėje visuomenėje nebus.“¹⁴¹, taip duodamas suprasti, jog pilietinė visuomenė yra tas pagrindas, kuris užkerta kelią blogiui ir suprantamas kaip idealios tvarkos vizija. Paminėtini ir keli išskirtiniai atvejai. 2016 m. Seime buvo priimtas sprendimas sukurti naują kultūros komitetą, kurio funkcijų samprata tapo iš esmės kitokia. Kaip teigta įstatymo projekto pristatyme: „Komitetas ims svarstyti kai kuriuos kitus svarbius klausimus, pavyzdžiui, kad ir svarbius nacionalinio saugumo klausimus.“¹⁴² O Vytautas Juozapaitis komentuodamas šį sprendimą pabrėžė: „Drištu priminti, kad patys žymiausi ir patys aistringiausi Lietuvos nepriklausomybės atkūrėjai gimė pilietine prasme ne kur nors kitus, o kultūros lauke.“ Maža to galima pastebėti, jog ypatingai tvirtinant atmintinus Seimo metus, pilietiškumo idealais tapdavo asmenybės, kurios egzistavo visai kitoje istorinėje tikrovėje, jiems priskiriamos to laiko neatitinkančios sąvokos, kurios reikšmingos šiandien aktualizuojant ir pagrindžiant: „Garbūs Seimo nariai, kreipiuosi į jus pritarimo paskelbti 2015 m. iškilus valstybės ir politikos veikėjo, kompozitoriaus M. K. Oginskio metais ir pasiūlyti Lietuvos Respublikos Vyriausybei iki 2014 m. liepos 1 d. parengti ir patvirtinti M. K. Oginskio 250-ųjų gimimo metinių jubiliejaus minėjimo programą, įprasminančią šios asmenybės idėjų, pralenkusių socialinės, kultūrinės, mokslinės, techninės inovacijos tęstinumą, siekiant ugdyti visuomenės valstybinę savivoką ir pilietinę atsakomybę, turtinti kultūros paveldo istoriją, plėtoti tarptautinius kultūrinius ryšius, ir 2015 m. valstybės biudžete numatyti lėšų šiai programai įgyvendinti. Tikiuosi jūsų palaikymo“¹⁴³. Kažkuria prasme galima interpretuoti jog pilietinės visuomenės veikėjai yra iškilios istorines asmenybės, kurios iš praeities šiandien yra bandomos prikelti ir tapti piliečiams pilietiškumo pavyzdžiais. Taigi taip istorijoje ieškoma šiuolaikybės sąvokų, bandant jas aktualizuoti kaip visada egzistavusias.

¹⁴¹ Lietuvos Respublikos Seimas, Dėl Seimo rezoliucijos „Dėl Antrojo pasaulinio karo pabaigos Europoje ir pergalės prieš nacizmą 75-ųjų metinių“ projekto, pateikimas, svarstymas ir priėmimas, Vilnius, 2020 https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=19498 (žiūrėta 2022 m. balandžio 25 d.).

¹⁴² Lietuvos Respublikos Seimas, Seimo statuto „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo statuto straipsnių pakeitimo ir Statuto papildymo 621 straipsniu“ projektas Nr. XIIIIP-1, 2016, 18, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=2293 (2022 m. balandžio 14 d.)

¹⁴³ Lietuvos Respublikos Seimas, „Dėl 2015 metų paskelbimo Mykolo Kleopo Oginskio metais ir Mykolo Kleopo Oginskio 250-ųjų metinių minėjimo programos“ projektas, 2014, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/27415060b66911e3b2ccc015b961c954> (žiūrėta 2022 m. balandžio 25 d.).

Šiek tiek atitolstant nuo istorinio konteksto, atkreiptinas dėmesys į analizuojamą laikotarpį, apimančią reikšmingas geopolitikos transformacijas laiką Vidurio Rytų Europoje, dėl Rusijos agresija Ukrainoje. Neišvengiamai pilietinės visuomenės ir pilietiškumo sąvokos tapo veikiamos šių politinių pokyčių. Nuosaiki, taiki pilietinės visuomenės idėja turėjo transformuotis ir tapti tuo reiškiniu, kuris užtikrintų valstybės saugumą, piliečių pasipriešinimo potencialą. Teoriškai žvelgiant visa tai remiasi į nacionalizmo, patriotizmo sampratą, kurios užtikrina valstybių gyvybingumą. Tačiau kaip matoma iš tyrimo, tai kas iš esmės yra gana nenuosaikus reiškinys – valstybės gynyba ginklu ir apskritai pats pasirinkimas aukotis dėl valstybės - sąvokų pagalba keičiama į kasdienį, priimtina reiškinį – normą, o tai daroma per pilietiškumo idėją. Buvo suvokta, kad sąvokos – valstybės gynyba, karinis pasiruošimas, patriotinis, tautinis ugdymas – nėra tokie talpūs, jog paveiktų plačią visuomenę. Galima prisiminti, kad šią pilietinio pasipriešinimo koncepciją iš esmės rengė TS-LKD bendruomenė, dar iki karo Ukrainoje net politinių oponentų įvardyta „karo partija“, tad radikalesnis pavadinimas galimai tiesiog būtų atstumiantis ir siejamas su viena partija. O kaip buvo galima suprasti iš ankstesnių citatų apie Sąjūdžio „dvasią“, pilietinio pasipriešinimo skatinimas (dabar jau ir priimta strategija) įgavo Sąjūdžio pasipriešinimo (jau nebesvarbu taikaus ar ginkluoto) idealą. Net ir kalbinis žodynas apie visuomenės įgalinimą priešintis, rodo, kad į antrą planą traukiasi tautiškumo, patriotiškumo ugdymo siekis (bent jau retorikos prasme), kuris tiesiogiai su valstybės gynyba siejasi labiau. O tokia savita valstybės sritis kaip kultūra, hibridinio karo kontekste, įgavo naujas funkcijas, ji turėjo padėti ugdyti pilietiškumą, atsparumą išorės grėsmėms. Šauliams Seimo diskurse priskiriama reikšminga simbolinė reikšmė – tai nėra nei iki galo karinė nei iki galo tik pilietinė organizacija, todėl galinti įtraukti labai platų ir skirtingą kontingentą, bei vykdyti tokias pat plačias pilietiškumo funkcijas: „Sėkmingai vyksta bendradrbiavimas su Lietuvos šaulių sąjunga, šaulių integracija į šalies gynybą. Lietuvos šaulių sąjunga šimtmetį pasitiko vienydama 11 tūkst. Narių – taip pat svarbus Lietuvos šaulių sąjungos indėlis ir gebėjimas organizuoti neginkluotą pilietinį pasipriešinimą.¹⁴⁴“ Ypatingai 2021 m. posėdžių stenogramose kalbant apie pilietinio ugdymo programas, pilietinio pasipriešinimo rengimą, greta ankščiau nuolat minimo pilietiškumo ir tautiškumo, patriotiškumo, tai ėmė mažėti ir argumentuojant su visu tuo susijusius klausimus ryškiausiai ėmė skambėti tik pilietiškumo ugdymo poreikis. Pavyzdžiui Seimo rezoliucijoje „Dėl didžiulių

¹⁴⁴ Lietuvos Respublikos Seimas, Vyriausybės pusvalandis Krašto apsaugos ministro Raimundo Karoblio pranešimas „Krašto apsaugos sistemos plėtros programos įgyvendinimas“, 2019, 34, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=14838 (žiūrėta 2022 m. balandžio 25 d.).

netekčių ir pasipriešinimo totalitarinių režimų okupacijoms 80-ųjų metinių sukakties minėjimo“ projekto metu A. Anušauskas pabrėžė: „Aš manau, kad rezoliucijoje įrašyti žodžiai, ragina ne tik stiprinti pilietiškumą, bet ir išvaduoti Lietuvos viešąsias erdves nuo simbolių, [...]“¹⁴⁵ vėliau atsakint į klausimus jis vėl sistemingai pamini būtent pilietiškumo ugdymo siekį. Šis pokytis neprasprūdo pro akis Seimo nariui V. Rakučiui: „Labai svarbus dalykas, kuris atsiranda šiame dokumente, – pilietinis patriotinis ugdymas. Štai būtent toks apibrėžimas. Patriotinis ugdymas buvo nustumtas į šoną, dominavo pilietinis ugdymas įsivaizduojant, kad to visiškai užteks. Bet to neužtenka. Žmogus negali būti abstraktus pilietis. Pilietis turi turėti savo pilį. Ir štai patriotinis rodo, kuri yra jo pilis. Pilietis turi turėti savo pilį.“

Svarstant kodėl šis kalbinis pokytis vyksta, viena vertus galima remtis į jau aktualizuotą istorinės atminties kontekstą, tačiau taip pat dėmesio verta, tai jog pilietinės visuomenės konceptas iš esmės vakarietiška idėja, gimusi Vakaruose. Jos plėtra kaip pamatas demokratijai nekelia abejonių. Viešojoje retorikoje egzistuoja tokie išsireiškimai kaip „demokratinė pasaulio tvarka“, ar „Vakarų civilizacija“ (turint omenyje būtent demokratijos išvystymą), kurie leidžia suvokti šio fenomeno reikšmę. Taigi kažkuria prasme pilietinės visuomenės egzistavimas atveria perspektyvą tapti platesnės, tobulesnės sistemos dalimi. To iliustracija M. Danielės mintis: „Tačiau noriu priminti, kad tikrieji herojai čia yra pilietinė visuomenė, milžiniškas pilietinės visuomenės įsitraukimas, milžiniškos pastangos gerinti mūsų gyvūnų gerovę Lietuvoje. Visi šie sprendimai ir pilietinės visuomenės įtraukimas rodo, kad mes tampame tikrai civilizuota valstybe.“¹⁴⁶ Pridėti būtų galima ir tai, kad šis pasisakymas rodo pilietinės visuomenės veikimą greta, drauge su valstybe. E. Zingeris kalbėdamas apie dvigubų raidžių rašybą, savo kalboje išsakė panašią mintį, jog leidimas susituokusiai moteriai ant antkapio užsirašyti vyro pavardę su W yra pilietiškumo išraiška ir būtent pilietiškumas yra jungtis su Europos demokratijomis, su tuo kas vakarietiška, siektina: „Nieko neatsitiks, o mūsų sąjungininkai tai suvoks kaip mūsų pilietiškumą“. Taigi pilietiškumas yra susijęs su tokiais bendražmogiškais vertybėmis, kurios yra būdingos bendrai ir Vakarams, todėl savaime pozityvios. Gal todėl pasisakymuose pilietiškumas ir patriotiškumas tariami atskirai (nors pilietiškumas galėtų apjungti patriotiškumą), kadangi vienas orientuoja į kažką bendro europiečiams, vakariečiams, o patriotiškumas siejamas su lokalumu, valstybingumu,

¹⁴⁵ Lietuvos Respublikos Seimas, Seimo rezoliucijos „Dėl didžiųjų netekčių ir pasipriešinimo totalitarinių režimų okupacijoms 80-ųjų metinių sukakties minėjimo“ projekto, pateikimas, svarstymas ir priėmimas, Vilnius, 2021, 10, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=36106 (žiūrėta 2022 m. balandžio 25 d.).

¹⁴⁶ Lietuvos Respublikos Seimas, Dėl Gyvūnų gerovės ir apsaugos įstatymo straipsnių pakeitimo įstatymo projekto priėmimas, Vilnius, 2021, 25, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=32627 (žiūrėta 2022 m. balandžio 25 d.).

nacionalizmu. To iliustracija yra sekantis atvejis. Seimo narys kalbėdamas apie Rūdininkų miestelį aktualizavo, kad jame organizavosi gyventojai, kad padėtų pasieniečiams dirbti, tai lygino su: „Man tokios situacijos primena 1919 metus, kai patriotiškai nusiteikę lietuviai kovojo su bermontininkais, kurie siautėjo miškuose.“ Toliau jis tęsė išskeldamas klausimą ministrei: „Ar tai jūs vertinate teigiamai, kaip tokią pilietinę akciją?“¹⁴⁷ Šiame klausime galima matyti dviejų skirtingų laikotarpių specifikas, jis dabrties akciją galėjo tapatinti su žmonių patriotiškumu, tačiau pasirinko klausimą formuluoti su teiginiu „teigiamas“ „pilietiškas“.

Galiausiai pastebėtina dar viena prielaida, šių sąvokų turinį priskiriant pozityviai reikšmei. Remiasi prielaida, jog esminiai socialinei pokyčiai yra visuotini ir keičiantys visuomenės kalbines struktūras. Šia prasme neįmanoma nepastebėti ne tik analizuojamo laiko, bet ir erdvės pokyčių. Pilietinės visuomenės, pilietiško sąvokų dažnesnė artikuliacija, siejasi ne tik su karo grėsme regione, bet visuomenėje kilusiomis krizėmis - pandemijos, nelegalių migrantų – suvaldymu, pasitelkiant pilietinę visuomenę. Šis kontekstas tapo lakmuso popierėliu stipriau atskleidusiu ne tik pilietinės visuomenės tvirtumą, bet ir įtvirtinusių pilietinės visuomenės reiškinį tiek sąvokos lingvistine prasme, tiek praktine valstybės valdymo. Seimo diskursas atskleidžia šias žinutes: „Toks solidarumas žavi ir teikia vilčių, kad Lietuva išliks net ir sunkiausiu metu.“¹⁴⁸ Iš esmės šis laikas įtvirtino tai, jog iki tol siekiamybe ir tikslu regėta pilietinė visuomenė, tapo tikrove. Pilietinės visuomenės idėja kaip tokia tapo nenuneigiama. Iki tol kai kuriais atvejais suprasta kaip menkesnė ir reikalaujanti valstybės globos, po šių įvykių įtvirtino lygiavertiškumą santykių. Pagarba ir dėkingumas pilietinei visuomenei reiškėsi skelbiant atmintinus Seimo metus: Savanorystės, Skautų, Ateitininkų, Bendruomenių ir pan. Iš ankščiau buvusios retorikos, besiremiančios pagalba, rūpesčiu pilietinei visuomenei, buvo pereita prie kiek kito žodyno, kuris rodė šios visuomenės reikšmę, indėlį. Taip pilietinės visuomenės ir pilietiško idėjos įgavo kone vienareikšmią pozityvią reikšmę. Krizės atskleidė jų galią ir vertę. O išskirtinai kaip pilietiška veikla tapo savanorystės fenomenas. Susiklostė, jog savanorystė kaip veikimo būdas savaime, bet kurį paverčia pilietinės visuomenės veikėju. Seime svarstant įstatymą, kuriuo buvo siekta sukurti savanorių ugniagesių formuotes buvo teigiama, kad projektas „tikrai pilietiškas, skatina patriotizmą“. O paskelbiant 2021 m. Savanorystės metais buvo teigiama: „atsižvelgdamas į tai, kad savanoriška

¹⁴⁷ Lietuvos Respublikos Seimas, III (Rudens) sesijos stenograma, Vilnius, 2021, 40, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=44715 (žiūrėta 2022 m. balandžio 25 d.).

¹⁴⁸ Lietuvos Respublikos Seimas, Seimo nario Juliaus Sabatausko kalba, Vilnius, 2020, 14, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=23933 (žiūrėta 2022 m. balandžio 29 d.).

veikla labai svarbi skatinant Lietuvos pilietinės visuomenės susitelkimą, pilietiškumo ugdymą bei stipresnės ir tvaresnės Lietuvos kūrimą;¹⁴⁹

Apibendrinant galima pasakyti, kad pilietinės sąvokos reikšmė gali būti matoma per simbolį. Simbolį idealios tvarkos, kuris remiasi demokratinėmis taisyklėmis. Tačiau visai kita prasme pilietinės visuomenės sąvoka pakeičia tiesioginę pliuralios demokratijos idėją ir atsižvelgiant į mūsų šalies istoriją, tampa pasipriešinimo idėjos sinonimu. Seimo diskurse vyraujantis pilietinės visuomenės kaip idealo, simbolio siekis gali atspindėti ir priešpriešą tam kas buvo sovietmečiu, t.y. jei Lietuvoje nėra pilietinės visuomenės arba jei ji neskatinama, tai kažkuria prasme nekeisime valstybės ir visuomenės veido nuo sovietmečio. Taip pilietinė visuomenė yra tas svarbus rodiklis, kuris parodo mūsų vakarietiškumą. Šia prasme Seime neeilinės sesijos metu vyko ištisa diskusija tema „Dėl padėties Baltarusijos Respublikoje po suklustotų Prezidento rinkimų: Baltarusijos pilietinės visuomenės lūkesčiai iš tarptautinės bendruomenės“, ir šioje diskusijoje ir jos pasisakymuose vyravo mintys, kad būtent pilietinė visuomenė yra priešprieša režimui, kovojanti už laisvę, panašiai jie visa tai pašąmoningai sieja ir su Sąjūdžio patirtimi: „Lietuvos pilietinė visuomenė yra principinga. Precedentą tam sukūrė Sąjūdis, jo mitingų dalyviai, Baltijos kelio gyvosios grandinės grandys, atvedusios į Laisvės kelią, ir aišku, demokratijos simboliai tapę Nepriklausomybės Akto signatarai.“¹⁵⁰

3.3. Pilietiškumo virtimas politiškumu

Žvelgiant bendriau šis tyrimas nuo pat pradžios konceptualizuotas ir teorizuotas, žvelgiant į valstybę ir pilietinę visuomenę kaip atskiras, nors ir susijusias, sritis. Iš šių žiūros kampų galima vertinti pilietinės visuomenės funkcijas valstybėje, arba valstybės pilietinėje visuomenėje. O galimi tarpusavio santykiai – konfliktiški, paremti partneryste. Visais atvejais neišvengiama, jog šios sritis neturėtų tarpusavio ryšių, tad kaip jie reiškiasi ir kokia to reikšmė – atskleisime šiame poskyryje.

Dabartinėje Seimo kadencijoje esama „Pilietinio dalyvavimo ir bendruomeniškumo skatinimo laikinosios“ grupės, „pilietinis dalyvavimas“ šios grupės kontekste siejasi su politiniu aktyvizmu – dalyvavimu rinkimuose, peticijomis, kreipimaisi, demonstracijomis,

¹⁴⁹Lietuvos Respublikos Seimas, Nutarimas dėl 2022 metų paskelbimo savanorystės metais, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/bb50ff32b70111ebb83ad5fbec9dd554> (žiūrėta 2022 m. balandžio 29 d.).

¹⁵⁰ Lietuvos Respublikos Seimas, Lietuvos Respublikos Seimo Pirmininko Viktoro Pranckiečio kalba, 2020, Vilnius, 5, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=25390 (žiūrėta 2022 m. balandžio 29 d.).

referendumo iniciatyvinėmis grupėmis – tuo skatinama tapti valstybės sprendimų priėmimo dalimi. Negalima nepastebėti, jog pastaraisiais metais, Lietuvoje vyko ne viena masinė gyventojų demonstracija, kitos pilietinės akcijos ir iniciatyvos, rodžiusios rūpesti būti dalimi vykstančių politinių procesų. Kai kur net skambėjo „dviejų Lietuvos“ apibūdinimai, o valstybėje buvo stebimas „iš apačios“ kylantis „tikrosios tautos“ balsas – Šeimų maršas ir jo dalyviai. Pradžioje tai kilo kaip pilietinė iniciatyva, tačiau to pagrindas buvo lūkesčių neatitinkantys valdžios sprendimai, ko pasekoje Šeimų maršo dalyviai tapo ir politine struktūra. Tai minima neatsitiktinai, o norint atskleisti, jog esama blankios ribos skiriančios valstybę ir pilietinę visuomenę. Pastarosios *politizacija* reiškiasi įvairiomis pilietinėmis formomis, o valstybė tikslingai plečia politikos ribas.

Demokratijos, o sykiu ir pilnavertė Vakarų civilizacijos narystė paženklintas Seimo dėmesys pilietiniai visuomenei, kažkuria prasme užprogramuoja pilietinės visuomenės *politizaciją*. Pradėti galima nuo to, jog bendra svarbos jungtis yra fundamentalus suvokimas, kad valstybė yra bendras kūrinys, valstybė nėra tik valdžios institutas – o kolizija abiejų sferų. Tai remiasi bendros atsakomybės nuostata, o viena iš Europos institucijų atstovių Seime teigė: „Gavome gerų atsiliepimų apie pirmąją ataskaitą ir tikiuosi, kad Lietuvos parlamentas, Vyriausybė ir pilietinė visuomenė prisidės prie šio projekto rengimo. Ši bendra veikla ilgainiui turės padėti sukurti konsoliduotą bendrą kultūrą ir bendrą atsakomybę šiais klausimais.“¹⁵¹ Tad kažkuria prasme į įstatymų leidimą įtraukiant pilietinę visuomenę yra tam tikras saugus variantas, kuris apsaugo įstatymo leidėjus nuo kritikos ir leidžia pasidalinti priimamų sprendimų atsakomybe. Kad būtų paprasčiau suvokti kaip į tai gali žiūrėti pilietinė visuomenė, pasiteksime Konstitucijos laureatės kalbą. Ji pradeda M. Daukšos „Postilės“ prakalbos žodžiais, kurie nurodo: „Man norinčiam, gerbiamam ir mielas Skaitytojau, ką nors gera savo tėvų šaliai padaryti ar kuo nors jai pagelbėti.“ Mokinė sako, kad tai perteikia aukščiausia pilietiškumo formą¹⁵². Tad pilietiškumas laikomas bendra nuostata rūpintis valstybe – bet kokiomis jos formomis. Tad įsiliejimas į viešus valstybės politikos klausimus, gali būti laikoma ta aukščiausia rūpesčio valstybe forma. Savo ruoštu santykiai nebūtų ilgalaikei jei būtų vienakrypčiai, o tam reikia tokio pat Seimo (valstybės) dėmesio pilietiniai visuomenei. Kaip tas dėmesys kuriamas? Vienas iš būdų per politinio aktyvizmo skatinimą. 2014 m. Seimo

¹⁵¹ Lietuvos Respublikos Seimas, Europos Komisijos Pirmininko pavaduotojos, atsakingos už vertybes ir skaidrumą, Veros Jurovos kalba, Vilnius, 2021, 45, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=36663 (žiūrėta 2022 m. balandžio 29 d.).

¹⁵² Lietuvos Respublikos Seimas, Konstitucijos egzamino laureatės Panevėžio rajono Krekenavos Mykolo Antanaičio gimnazijos mokinės Dianos Naudžiūtės kalba, Vilnius, 2017, 17, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=5960 (žiūrėta 2022 m. balandžio 29 d.).

vienoje iš sesijų pristatant Lietuvos Respublikos pirmininkavimo Europos Sąjungos Tarybai rezultatus, ypatingai užsienio diplomatai, pabrėžė, kad pagrindiniai principai, kuriais turėtų būti vadovaujama yra stiprus pilietines visuomenes įtraukimas į Europos Sąjungą per politiką ir iniciatyvas, stengiantis atliepti piliečių kasdienes problemas, gilinti sąjungą¹⁵³. Tad per demokratijos svarbą ir procedūras pilietiškumu yra plečiamos ir politiškumo ribos. Dalis Seimo narių savo pasisakymais tiesiogiai siekia, kad į valstybės valdymą būtų įjungta kuo daugiau veikėjų ir taip tarsi sprendžia demokratijos stoką. Pavyzdžiui A. Papirtienė yra sakiusi: „Tikrai siūlau palaikyti šią pilietišką Moksleivių sąjungos iniciatyvą ir pažiūrėti į tai ne formaliai, o tiesiog priimti sprendimą širdimi. Suteikime viltį mūsų jaunajai kartai, kad jie taip pat gali dalyvauti mūsų Lietuvos politiniame gyvenime“¹⁵⁴. Paminėtina ir ši mintis: „Mano labai paprastas siūlymas – leisti rinkimų komisijose dirbti asmenims nuo 16 metų. Jaunuoliams, kurie po dvejų metų gaus galimybę ir patys balsuoti. Ne tik dirbti, bet ir balsuoti rinkimuose. Su kuo susiję? Yra labai menkas jaunimo pilietiškumas ir domėjimasis politine sistema ir pilietine pareiga. Kad piliečiai jaunuoliai galėtų susipažinti, dalyvauti, matytų, kaip veikia politinė sistema.“¹⁵⁵ Ypatingo dėmesio susilaukia jaunimas, kuri suvokiamas kaip socialinė grupė, kurią reikia „skatinti“, „ruošti“, „ugdyti“, nes tai grupė, kuri kažkuria prasme lengviau įtakojama. Todėl dėmesys šios socialinės grupės įtraukimui į politiką yra nenuneigiamas - pilietiškumas įpareigoja būti politinio vyksmo dalimi: M. Majauskas yra sakęs: „Mums svarbu ne tik mažinti ribas jaunimo, kuris nori dalyvauti politikoje, bet kaip ir minėjau kolegos, skatinti pilietiškumą ir paskatinti juos dalyvauti.“¹⁵⁶ Tik ką išrinkto prezidento G. Nausėdos kalboje Seime buvo pažymima: „Manau, kad tai pasiekti galima principingumu ir atvirumu, todėl stiprinsiu ir plėsiu pilietinės visuomenės galimybes dalyvauti sprendžiant svarbiausius Lietuvos valstybės gyvenimo klausimus.“¹⁵⁷ Lygiai taip pat aktyviai buvo diskutuojama dėl prigubos pilietybės ir pasaulio lietuvių rinkiminės apygardos sudarymo, būtent sąlygų sudarymas dalyvauti

¹⁵³ Lietuvos Respublikos Seimas, Graikijos Respublikos nepaprastojo ir įgaliotojo ambasadoriaus Lietuvos Respublikoje M. E. Daratzikio sveikinimo žodis, Vilnius, 2014, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/1979ec00a9db11e3840c893be7eb3526> (žiūrėta 2022 m. balandžio 29 d.).

¹⁵⁴ Lietuvos Respublikos Seimas, Dėl Seimo nutarimo „Dėl 2020 metų paskelbimo Mokyklų bendruomenių metais“ projekto pateikimas, Vilnius, 2019, 38, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=11768 (žiūrėta 2022 m. balandžio 29 d.).

¹⁵⁵ Lietuvos Respublikos Seimas, Dėl Savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo pakeitimo įstatymo projektas, Vietos savivaldos įstatymo straipsnių pakeitimo ir Įstatymo papildymo straipsniu įstatymo projekto svarstymas, Vilnius, 2014, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/b08b3241f6b611e3b62ec716086f051f> (žiūrėta 2022 m. balandžio 29 d.).

¹⁵⁶ Lietuvos Respublikos Seimas, Dėl Savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo Nr. I-532 2 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto svarstymo, Vilnius, 2018, 24, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=11001 (žiūrėta 2022 m. balandžio 29 d.).

¹⁵⁷ Lietuvos Respublikos Seimas, Respublikos Prezidento Gitano Nausėdos kalba, Vilnius, 2019, 10, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=13329 (žiūrėta 2022 m. gegužės 3 d.).

politiniame vyksme buvo suvokiamas kaip esminis pilietiškumui skleistis: „Sudarykime sąlygas ir toliau augti pasaulio lietuvių pilietiškumui.“¹⁵⁸ Galimybė dalyvauti rinkimuose ir turėti valstybėje savo atstovą buvo suvoktas kaip, geriausia jų ryšio su Lietuva išlaikymo ir stiprinimo forma.¹⁵⁹ Iš to kyla išvada, jog pilietiškumas nėra asmeninė, pasirinktina vertybė, pilietišku tampama tik per santykį su valstybe. Jei valstybė nesukuria sąlygų tapti politinio proceso dalimi, tai nėra sąlygų ir klostytis pilietinei visuomenei, demokratijai.

Seimo diskursas atskleidžia ir tokias sąvokas kaip „pilietinė savivalda“ „žmonių savivalda“. Jos nurodo potencialą kurti alternatyvą esamai valdžiai. Viena vertus, pilietinės visuomenės demokratinėje interpretacijoje buvo minima, jog valdžios decentralizacija, priimamų sprendimų lokalumas yra pilietinės visuomenės bruožai. Antra vertus, Lietuvoje esama gana sistemingos linijos centralizacijai, o Seime vienas aktyviausių to priešininkų ir vietos savivaldos ambasadorių yra Povilas Urbšys. Kalbėdamas apie poreikį įteisinti seniūnijas P. Urbšys teigė: „Jeigu yra žmonių, čia sėdinčių salėje, suvokiančių savivaldą tik kaip administracinį vienetą, taip, pakanka kompiuterio, pakanka vieno langelio. Bet jei yra Seimo narių, kurie savivaldą suvokia kaip lėtinę savivaldą, ir tai, kad seniūnijos yra būtent tos pilietinės savivaldos sustiprinimas, priartinimas prie valdžios, padidinimas žmogaus pasitikėjimo valdžia, tai jūs balsuokite už šitą pasiūlymą.“¹⁶⁰ Pristatant vietos savivaldos įstatymo projekto pakeitimą buvo galima išgirsti argumentus: „Įstatymo projekto tikslas – sudaryti prielaidas aktyvesniam gyventojų dalyvavimui sprendžiant viešuosius savivaldybės reikalus, taip stiprinant vietos demokratiją ir pilietinę visuomenę, spręsti kitas praktikoje iškilusias įstatymo taikymo problemas.“¹⁶¹ Dažnai atvejais vien pats argumento formulavimas, jog šalyje „trūksta pilietinių galių“, „esama nepasitikėjimo valdžios institucijomis“, leidžia pagrįsti, kad priimami sprendimai reikalingi. Nepaisant to, kad savivalda iš esmės yra valstybės, plačiąja prasme, atributas šiose diskusijose jas priskiriant pilietinei visuomenei, sunku suprasti skirti kur baigiasi pilietinės visuomenės ribos, o kur prasideda valstybės. Savivalda kaip mažiausia valstybės valdymo grandis yra politinio vyksmo dalis, todėl ši sričių sąjunga, gali būti paaiškinama tik pilietinės visuomenės siekti įtakos, per

¹⁵⁸ Lietuvos Respublikos Seimas, Dėl Seimo rinkimų įstatymo straipsnių pakeitimo įstatymo projekto priėmimas, Vilnius 2019, 37, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=13824 (žiūrėta 2022 m. gegužės 3 d.).

¹⁵⁹ Lietuvos Respublikos Seimas, „Seimo rinkimų įstatymo straipsnių pakeitimo įstatymo projektas“, 2019, 54, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=14350 (žiūrėta 2022 m. gegužės 3 d.).

¹⁶⁰ Lietuvos Respublikos Seimas, Dėl Vietos savivaldos įstatymo straipsnių pakeitimo įstatymo projekto priėmimo, Vilnius, 2019, 23, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=12468 (žiūrėta 2022 m. balandžio 29 d.).

¹⁶¹ Lietuvos Respublikos Seimas, Dėl Vietos savivaldos įstatymo Nr. I-533 straipsnių ir devintojo skirsnio pakeitimo įstatymo projekto pateikimo, Vilnius, 2018, 58, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=10166 (žiūrėta 2022 m. balandžio 29 d.).

politiką. O Seimo narių šio proceso skatinimas verčia kelti klausimus koku pagrindu tai daroma.

Iš to kas anksčiau pasakyta, galėjo susidaryti įspūdis, jog pilietinės visuomenės politizavimas vyksta, remiantis demokratijos idealais, gal net normatyviu siekiu kiekvieno piliečio laimės, o sykiu ir „gerovės valstybės“, tačiau Seimo diskurse neprasprūsta ir viso to pragmatiniai tikslai. Kai kuriais atvejais patys Seimo nariai yra aktyvūs pilietinių protestų, demonstracijų, parašų rinkimo kompanijų skatintojai ar dalyviai, tad Seimas yra vieta, kurioje yra atstovaujamas visuomenės dalies interesas, potencialiai tikintis palaikymo rinkimuose. L. Balsys Seime kalbėdamas apie piliečių surinktus parašus ir neigiamą balsavimą dėl jų teigė: „Taigi išankstinė piliečių nuomonės baimė, na, tai yra, sakyčiau, sustabarėjusių didžiųjų partijų tipiškas stagnacijos bruožas. Siūlau balsuoti prieš.“¹⁶² Iškalbingas yra „didžiųjų partijų“ įvardijimas, kuris retorine prasme, neretai nuskamba, siekiant radikalių visuomenės grupių simpatijų. Taip pat, galima pastebėti, jog politikams pilietinė visuomenė parūpsta reikiant gauti viešumos „balų“, ar atremti kolegų kritiką pasiūlymams. Šia prasme neretas kalbėtojas yra P. Gražulis: „Gerbiamieji Seimo nariai, iš tikro klausimas yra gana svarbus. Mes kalbame apie pilietinę visuomenę, apie aktyvų pilietį. Kai žmonės išreiškia pilietinę valią, tikrai įdeda dideles pastangas, surenka daugiau kaip 300 tūkst. parašų, kad įvyktų referendumas, ir reikalauja, kad tas referendumas vyktų kartu su Prezidento, Europos Parlamento rinkimais, tai Seimas, Vyriausioji rinkimų komisija suranda visokių būdų, kad ta žmonių valia nebūtų įgyvendinta. Aš noriu paklausti, ar tokia Seimo pozicija ir toks nesiskaitymas Seimo su žmonių valia kuria pilietinę valstybę? Dar daugiau, ponas A. Kubilius pasakė: kas ne su konservatoriais, tas prieš valstybę ir kad reikia už groty sodinti visus tuos iniciatorius, kurie parodė pilietinę iniciatyvą.“¹⁶³ Nepaisant veiksnių teisėtumo, pakanka pilietinės visuomenės įvardijimo, kad bet kuris, net ir radikalus ar pavojingas šalies gyventojas ar grupė būtų legitimizuoti. Taip panašią minčių logiką turinčios formuluotės: „tai skatina kurti mūsų pilietinę visuomenę“¹⁶⁴, „spjovė į tikslą stiprinti pilietinę visuomenę“ turi atlikti savaime pagrindžiančią logiką, kurią pritaiko ir

¹⁶² Lietuvos Respublikos Seimas, Dėl Seimo nutarimo „Dėl ekspertų grupės, kuri turi pateikti išvadą dėl piliečių reikalavime paskelbti referendumą dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos 9, 47 ir 147 straipsnių pakeitimo teikiamo sprendimo teksto atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, sudarymo“ projekto priėmimas, Vilnius, 2014, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/1e0d5f11ab6b11e39054dc0fb3cb01ae> (žiūrėta 2022 m. balandžio 29 d.).

¹⁶³ Dėl Lietuvos Respublikos Seimas, Dėl Seimo nutarimo „Dėl referendumo dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos 9, 47 ir 147 straipsnių pakeitimo paskelbimo“ projekto svarstymo ir priėmimo, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/520b78e0c14311e39009d0df9046dd84> (žiūrėta 2022 m. gegužės 3 d.).

¹⁶⁴ Lietuvos Respublikos Seimas, Dėl Seimo rinkimų įstatymo Nr. I-2721 41 straipsnio pakeitimo ir papildymo įstatymo projekto pateikimo, Vilnius, 2015, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/65d25f3073ec11e59a1ed226d1cbceb5> (žiūrėta 2022 m. gegužės 3 d.).

populizmu pasižymintys politikai. Išskelti atvejai rodo, kad piliečių judėjimai nesunkiai gali virsti tiek pačiais politikos dalyviais, o pilietinės visuomenės klausimai *supolitinami*, įtraukiant į savo politines darbotvarkes. Toks pilietinių akcijų virtimas politiniais judėjimais turi tendenciją marginalizuotis, tokiu būdu imama abejoti ir pačiomis pilietiškumo formomis – parašų rinkimu, demonstracijomis. Šia prasme ši mintis yra įdomi, nes iki šiol teorinė dalis buvo grindžiama, jog pilietinė visuomenė iš principo yra teigiamas, siektinas dalykas, bet šia prasme toks pilietinis veikimas nebūtinai gėris ir gali tapti politinių manipuliacijų lauku. Toks asmenų pilietiškumas tampa abejotinas, nors formaliai atitinka plačiai paplitusius veikimo formatus. Klaidinga būtų manyti, jog šis procesas konceptualia prasme priskirtinas radikalesnių politinių jėgų interesams. Galima įžvelgti, kad tai bendro demokratizacijos proceso dalis, kuri, kai kuriais atvejais, labai palanki įsitvirtinti politinėje arenoje prisidengiant „tautos balsu“. O demokratizacijos įtaką gali atskleisti Seime kilusi diskusija dėl Europos piliečių įtraukimo į Lietuvos politines partijas. Palaikant šią iniciatyvą buvo sakoma: „Nes galų gale esame viena Europa, o tai yra Vakarų demokratinių valstybių šeimų, gerbiančių teisinę viršenybę, leidžiančių įvairioms visuomenės grupėms viena ar kita forma įsitraukti į valstybės valdymo procesus pilietine išraiška.“¹⁶⁵ Tai atspindi tendencingą požiūrį – politika tampa pilietiškumo išraiška. Tad susidaro paradoksali situacija – veikimas partijoje yra pilietiškumo išraiška, tačiau patys politikai (plačiąja prasme valstybė) teoriniame lygmenyje yra atsiejami nuo pilietinės visuomenės.

Tad ką visa tai mums savo apie valstybės ir visuomenės santykį? Atradimu laikytina idėja, jog visi idealieji tipai turėjo gana aiškiai apibrėžiamą santykį – kova, bendradarbiavimas – tačiau šį diskurso analizė parodė, kad aiškios ribos kur yra pilietinė visuomenė, o kur esama valstybės nėra. Nors demokratijos pilietinės visuomenės samprata labiausiai atitinka Seimo diskurse fiksuotus vaizdinius, praktika rodo, kad tikrovėje šių sričių bendradarbiavimas nesudėtingai virsta gryna ar daline politika – sferų susijungimu per politiką. Apskritai rezultatai leidžia suabejoti šių sričių savarankiškumo galimybe iš principo bei suteikia pagrindą svarstyti, o ateityje tai pagrįsti ir išsamesniais tyrimais, ar pilietinė visuomenė, tradicine prasme, mūsų visuomenėje vis dar egzistuoja. O gal susiduriame su nauju, demokratijos padiktuoto reiškiniu pradžia.

¹⁶⁵ Lietuvos Respublikos Seimas, Dėl Politinių partijų įstatymo straipsnių pakeitimo ir straipsnių pripažinimo netekusiais galios įstatymo projekto pateikimo, Vilnius, 2021, 61, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=33644 (žiūrėta 2022 m. gegužės 3 d.).

3.4. Pilietinės visuomenės funkcijos valstybėje

Poreikis pilietinę visuomenę pajungti savo reikmėms ateina iš praktikos, kad valstybė nėra pajėgi užtikrinti efektyvumo, socialinės lygybės, stabilumo. Tai remiasi „socialinio dialogo“, „socialinio kapitalo“, „socialinio partnerio“ sąvokomis. Poreikį rasti šioms sąvokoms lemia jau minėtas demokratizacijos procesas, o antra vertus, buvo suvokta, kad valstybės reformos be sąjungos ir bendradarbiavimo su pilietine visuomene yra neefektyvios: „Bet tikrai išmesti nei partijų, nei profsajungų, nei nevyriausybinų organizacijų iš šito laivelio negalima, nes visos organizacijos yra svarbios stiprinant mūsų socialinį kapitalą, kritinį žmonių mąstymą, prie sėkmingų reformų įgyvendinimo taip pat labai stipriai galėtų prisidėti ir pilietinės visuomenės organizacijos.“¹⁶⁶ T. Tomilinas kalbėdamas apie „Darnios Lietuvos“ vyriausybės programą pažymėjo, kad tik susitelkime galima programos sėkmė ir nurodė, kad pilietinės organizacijos, profesinės sąjungos ir visas vyriausybiniis sektorius yra atsakingas už mūsų visų sėkmę¹⁶⁷. Tad kai socialinio dialogo siekis tampa partijų programų tikslu, viena vertus nėra galimybės išvengti šių sferų glaudėjimo (politinės veiklos prasme), antra vertus kuriasi lygiavertė partnerystė, kuri savaime skatina stiprėti pačią pilietinę visuomenę (suvokiant savo įtaką politiniams procesams). Nagrinėjamo laikotarpio metu buvo sukurtos bent trys laikinosios grupės, kurios tikslingai turėjo tikslą skatinti pilietinės visuomenės plėtrą ir pozicijas, o vienos iš jų „Pilietinio dalyvavimo ir bendruomeniškumo skatinimo laikinoji grupė“ savo tikslu išsikėlė: „užtikrinti koordinuotus ir kryptingus teisėkūros veiksmus pilietinės ir atviros visuomenės formavimo, stiprinimo, demokratijos ir savivaldos plėtros, piliečių ir kitų nuolatinių Lietuvos gyventojų įtraukimo į valstybės valdymą ir vietos reikalų tvarkymą didinimo, taip pat vietos savivaldybių vidinės decentralizacijos ir bendruomeniškumo skatinimo srityje.“¹⁶⁸ Taip yra suvokiami riboti valstybės resursai užtikrinti efektyvumą valdysenoje, todėl pilietinė visuomenė matoma kaip išeitis. Dokumentų reikšmingumas, kuriuose randama pilietinės visuomenės idėja taip pat pagrindžia šio reiškinių funkcinę svarbą valstybei: „Iš tikrųjų mes visai neseniai pasirašėme Nacionalinį susitarimą, kurio 1 punkte įsipareigojome sutelktomis valstybės ir piliečių pastangomis plėtoti ir stiprinti demokratiją, ginti Lie-

¹⁶⁶ Lietuvos Respublikos Seimas, Dėl Gyventojų pajamų mokesčio įstatymo straipsnio pakeitimo ir Labdaros ir paramos įstatymo straipsnių pakeitimo, Vilnius, 2018, 70, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=10195 (žiūrėta 2022 m. gegužės 3 d.).

¹⁶⁷ Lietuvos Respublikos Seimas, Paskirtojo Ministro Pirmininko S. Skvernelio ir paskirtųjų ministrų atsakymai į Seimo narių klausimus, Vilnius, 2016, 34, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=2588 (žiūrėta 2022 m. gegužės 3 d.).

¹⁶⁸ Lietuvos Respublikos Seimas, Seimo narių pareiškimai – K. Vilkauskas, 2020, 87, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=29126 (žiūrėta 2022 m. gegužės 3 d.).

tuvos valstybės nepriklausomybę, demokratiją ir konstitucinę santvarką. Tai nežinau, kaip čia dera mūsų balsavimas su tautos valios žinojimu. 16 punkte taip pat įsipareigojome toliau plėtoti ir stiprinti demokratiją.“ O K. Stoškus savo pasisakyme apie partijų susitarimą dėl emigracijos stabdymo bei įveikimo demografinės krizės, septintu punktu minėjo, kad reikalinga suaktyvinti visuomenę ir ateinančius metus paskelbti Pagarbių tarpusavio santykių gaivinimo bei pilietinių akcijų metais¹⁶⁹.

Retorikos prasme dėmesį atkreipia pasisakančiųjų baigiamieji žodžiai, leidžiantys suvokti kokia esminė žinutė siunčiama. Prezidentas G. Nausėda sako metiniame pranešime kalbėjo apie tai, jog demokratija nėra duotybė, nėra amžina ir savaime suprantama, jai gali pakenkti partijų galios troškimai, socialinė neteisybė, solidarumo stoka, nusivylimas ekonomika ir kita, todėl būtent šių dalykų užtikrinimas gali lemti tvirtą pilietinę visuomenę, o tuo pat ir demokratiją: „Kai Lietuvos Tauta yra atvira permainoms, vieninga ir pasitiki savimi, nevaržoma politinės cenzūros ir primetamų stereotipų, niekas jos nesustabdytų. Mes galime ir privalome pasikliauti stiprėjančia, aktyvia ir reiklia pilietine visuomene. Kuri nori ne tik klausytis, bet ir kalbėti. Diskutuoti, ieškoti, lemti sprendimus ir geresnę ateitį. Mūsų žmonės turi teisę reikalauti išrinktų politikų atsakomybės ir bendromis jėgomis kurti stiprią, teisingą, žalią ir inovatyvią – mūsų visų – Gerovės Lietuvą.“¹⁷⁰ Prezidentas kaip institutas yra valstybės sferoje, tačiau susidaro įspūdis, kad save sieja su tautos dalimi ir tuo pat kuria priešpriešą tarp pilietinės ir pilietinės sferų. „Gerovės valstybė“ kaip simbolis reiškia ne tik siektiną valstybės sanklodą, bet talpina ir pilietinę visuomenę – Gerovės valstybė remiasi kiekvieno įtraukimu į valstybės valdymą. O pati idėja bendrai yra kairiojo ideologinio konstrukto, todėl natūraliai siejasi su tokiais reiškiniais kaip „socialiai atsakingas“, bendrai socialine sritimi, kuri nuosekli požiūryje įgalinti kiekvieną politiniams pokyčiams. Tad tokių minčių formulavimo logika, sugretinimai leidžia suprasti, kad pilietinės visuomenės funkcija demokratijos išlaikymas, valdžios kontrolė.

Pasikartojančios idėjos „pasitikėkim žmonių pilietiškumu“ atskleidžia, kad pilietinės visuomenės vertė slypi tam tikroje „pagalbinėje“ valstybės funkcijoje: „Gerbiame, mes skatiname, kad žmonės patys būtų pilietiškesni ir nedalyvautų tokiose nešvariose aferose – kai jie lieka neapdrausti ir kai apgaulinėjama valstybė ir kiti mokesčių mokėtojai. <...> Aš manau, kad šitas draudimas nebus efektyvus. Geriau stiprinti tą pusę, kurią reikia stiprinti, – kovoti su ko-

¹⁶⁹ Lietuvos Respublikos Seimas, Respublikos Prezidento Gitano Nausėdos kalba, Vilnius, 2019, 10, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=13329 (žiūrėta 2022 m. gegužės 3 d.).

¹⁷⁰ Lietuvos Respublikos Seimas, Respublikos Prezidento Gitano Nausėdos metinis pranešimas, Vilnius, 2021, 15, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=40175 (žiūrėta 2022 m. gegužės 3 d.).

rupcija teisėtvarkos sistemoje, stiprinti pilietinę visuomenę ir raginti piliečius visų pirma nepirkti kontrabandinių prekių. Tai bus pati geriausia kova, ir tai yra mūsų, kaip Seimo narių, manau, nemažas uždavinys ir didelės galimybės šitą pilietinę visuomenę stiprinti.“¹⁷¹ Orientuojamasi į tai, jog paties asmens sąmoningumas yra teisės viršenybės ir tuo pat demokratijos pagrindas: „Mūsų nuomone, modeliavome šį įstatymą taip, kad būtų privalumas lobistams deklaruoti savo veiklą būti lobistu, kad lobistas būtų kaip skaidrumo ženklas ir tam tikras lygis. Labai svarbu jausti atsakomybę ir pilietinę pareigą paviėšinti įtakos darymo faktą.“¹⁷² Šia prasme efektyvi, teisėta valstybės sistema taip pat laikoma demokratijos atributu. Todėl greta daromų reformų ir įstatymų pakeitimų, Seime esama požiūrio, kad proveržis pasiekiamas turint sąmoningą visuomenę: „Kolegos, turi atsirasti ir pareigos. Ir jeigu mes tik iš medikų reikalausime rūpintis žmogaus sveikata, o žmogus net tokio paprasto dalyko (jeigu užsirašei ir tau tos paslaugos nereikia, gavai kažkur kitur) negali – pranešti ta pačia informacijos priemone kaip užsiregistravo, pranešti, paskambinti: ačiū, aš atvykti negaliu, gal kitas mano kaimynas bus pakviestas į tą vietą ir gaus tą pagalbą. Prognozuojama, jeigu ta sistema veiks ir žmonės bus geranoriški ir pilietiški, eilės pas šeimos gydytojus turėtų sutrumpėti nuo 5 % iki 10 %, jeigu veiks. Kaip sakiau, beveik visose įstaigose 30 % pacientų neateina į konsultacijas.“¹⁷³ Visa tai implikuoja į pilietinę visuomenę žvelgti bent trimis modeliais: pilietinei visuomenei perleidžiamos valstybės funkcijos; pilietinė visuomenė apima tai ko nedaro valstybė; valstybė tampa antraeile ir turi tik padėti pilietinei visuomenei. Visais šiais atvejais matomas pilietinės visuomenės įsiveržimas į politiką arba valstybės sritis, kažkuria prasme pilietinė visuomenė pretenduoja pakeisti valstybę. Tam pagrįsti minėtina ši kalbos dalis: „Gerbiami kolegos, tikrai nedaug išmanau apie pačią odontologų praktiką, nebent kaip pacientas, tačiau išmanau apie pilietinę visuomenę, kurios atributas yra interesų grupės, jiems atstovaujančios asociacijos, profesinės sąjungos ir taip toliau. Mes tikrai tai laikome demokratijos plėtros atributu ir manome, kad įvairios profesinės organizacijos yra tas instrumentas, kuris skatina pilietinę visuomenę, kuris užtikrina profesionalų interesų atstovavimą ir skatina socialinį dialogą tarp valdžios institucijų ir visuomenės.“ Kartu ši mintis

¹⁷¹ Lietuvos Respublikos Seimas, Dėl tabako kontrolės įstatymo straipsnių pakeitimo ir Įstatymo papildymo projekto priėmimo, Vilnius, 2014, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/609971108f2811e4be90fee65c21bf37> (žiūrėta 2022 m. gegužės 3 d.).

¹⁷² Lietuvos Respublikos Seimas, Dėl lobistinės veiklos įstatymo pakeitimo įstatymo projekto pateikimo, Vilnius, 2015, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/4e12b410df6f1e48533ed4be8ca86a2> (žiūrėta 2022 m. gegužės 3 d.).

¹⁷³ Lietuvos Respublikos Seimas, Dėl pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatymo Nr. I-1562 12 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto pateikimo, Vilnius, 2015, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/4984179062be11e5b316b7e07d98304b> (žiūrėta 2022 m. gegužės 10 d.).

reflektuotina bent keliais aspektais. Visų pirma palyginimo logika - visi žino, nes tas pats kas lankytis pas odontologą – šios idėjos visuotinumai. Kartu ji matoma kaip tarpininkas ir tai, pirmiausia, savo profesinių interesų gynimas, kuris neišvengiamas be santykio su valstybe. Taip pat visuomenė ne kaip turinti vieną tikslą, bet kaip skirtingų interesų veikimas - visuomenė kaip trečias veikėjas.

Kalbant apie pilietinės visuomenės funkcijas, didesnio dėmesio santykiui su valstybe kurti, susilaukia visos labiau struktūrizuotos pilietinės visuomenės grupės. Pažvelgus į Seimo teisinės bazės, parlamentinės veiklos diskursą, aiškiai formalizuota ir išskirta iš kitų pilietinės visuomenės subjektų yra ir nevyriausybinės organizacijos, štai tai atspindinti citata: „<...> Kitos šalys turi skirtingus apibrėžimus ir nėra nevyriausybinių organizacijų atskirai įstatymo, bet yra pavyzdžiui pilietinės visuomenės ir tada pilietinė visuomenė yra kaip platesnis darinys, kuris apima ir profesines sąjungas ir bendruomenes ir nevyriausybines organizacijas ir kitas veiklas. Bet, šnekant apie nevyriausybines organizacijas, mūsų teikiamas apibrėžimas yra pagal standartą, bet neapima pilietinės visuomenės. Dažniausiai pilietinė visuomenė apibrėžiama dar plačiau, kaip jūs ir minėjote apie kitus socialinius ekonominius partnerius.¹⁷⁴“ Greta yra naudojama „socialinio partnerio“ „socialinio dialogo“ idėjos, kurios atspindi siekį turėti artimesnį ryšį tarp visuomenės ir valstybės. Tai susiję su techninėmis priežastimis, kadangi valstybė yra formali struktūra, kurios santykis turi būti aiškiai reglamentuotas, o tuo pat ir dialogas su kita puse (pilietine visuomene) turi remtis tam tikrais formalumais, tad nekeista, kad „tai pilietinė visuomenė reiškia būtent per organizacijas.“¹⁷⁵

Kitais atvejais pilietiškumo funkcijos ir svarba išryškėja kovojant su sovietinio režimo palikimu: „Ten, kur profesionalus pilietiškumas išstumia puotomis perkamo teisingumo praktiką, randasi daugiau vietos žmogaus teisėms.“¹⁷⁶ Tad bendraja prasme pilietiškumo idealai reikšmingi užtikrinant teisingumo, teisėtumo principus, palaikant visuomenės interesą, tais atvejais kuomet valstybė yra nepajėgi to padaryti: „Šiomis dienomis gana dažnai pabrėžiama, kad be visuomenės pilietiškumo, budrumo, aktyvaus pranešimo apie pastebėtus įtartus smurto

¹⁷⁴ Lietuvos Respublikos Seimas, „Nevyriausybinių organizacijų plėtros įstatymo Nr. XII-717 pakeitimo įstatymo projektas, Asociacijų įstatymo straipsnio pakeitimo įstatymo projektas, Labdaros ir paramos fondų įstatymo Nr. I-1232 papildymo 61 straipsniu įstatymo projektas, T. Tomilinas, 2019, 28, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=13331 (žiūrėta 2022 m. gegužės 10 d.).

¹⁷⁵ Lietuvos Respublikos Seimas, 2014 <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/87c85670b0cb11e3bf53dc70cf7669d9> (žiūrėta 2022 m. gegužės 10 d.).

¹⁷⁶ Lietuvos Respublikos Seimas, 2015, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/62f8e0200b4311e5b0d3e1beb7dd5516> (žiūrėta 2022 m. gegužės 10 d.).

prieš vaikus atvejus jokių asmeninių permainų tikrai neįvyks.“¹⁷⁷ Taip demokratinių procedūrų užtikrinimo prasme pilietinė visuomenė atlieka reikšmingas „valstybės sargo“, „pilietinės kontrolės“¹⁷⁸ funkcijas: „Konstitucinės apkaltos, kaip vienos iš pilietinės visuomenės savisaugos priemonių, paskirtis yra vieša demokratinė aukščiausių valstybės pareigūnų veiklos kontrolė.“¹⁷⁹ Taigi netgi Seimo teisėkūros prasme yra naudinga turėti stiprią pilietinę visuomenę, nes tai mažina patį biurokratijos aparatą: „Ne vien tik, kad žiūrime į kontrolierių kaip į protokolų rašytoją, kas ir rašoma, bet ne į problemos sprendėją. Gal problemą spręsti galima būtent pilietine kontrole ir tuo prisidėjimu?“ O tai papildant: „Aš labai tikiuosi, kad pilietinė visuomenė bus aktyvi, netoleruos net menkiausių nusikaltimų, nusižengimų gamtai ir turėsime kintančią situaciją.“¹⁸⁰ Ir vis tik tame galima įžiūrėti tiek praktinę tiek teorinę problemą. Susiduriama dilema ar pilietinė visuomenė gali teisėtai daryti įtaką piliečiams. Pamatinė idėja, kuria remiasi valstybės ta, jog asmuo atiduoda dalį savo laisvių valstybei, kad šį jai užtikrintų saugumą, tad šia prasme valstybė yra pajėgi bausti, nurodyti, kreipti. Tačiau pilietinė visuomenė iš prigimties yra savanoriškas ir aiškiai neinstitutionalizuotas subjektas. Ir ši problema buvo sprendžiama praktiniu būdu: „Iš visuomenės pusės yra didelė paklausa ir noras prisidėti, bet visuomenei trūksta instrumentų. Tai iš tų pilietišku žmonių, kaip jūs sakote, iš pilietinės kontrolės turbūt atsirastų nemažai norinčių tapti kvalifikuotais pilietinės visuomenės atstovais, turinčiais teises, pareigas ir atsakomybę, be abejo.“¹⁸¹ Taip net ir kasdieninio pilietiško įforminimas, yra tam tikra dirbtinė procedūra, kuri kažkuria prasme pilietinei visuomenei yra svetima ir iškreipianti jos esmę. Apskritai pilietinė visuomenė ir pilietiškas Seimo kontekste neretai atsiranda ir temose kuriose aktualizuojamas piliečių indėlis į teisėtvarką į viešųjų reikalų užtikrinimą. Pavyzdžiui svarstant Pranešėjų apsaugos įstatymo projektą Agnė Bilotaitė akcentavo, jog Seimas turėtų nusiųsti signalą visuomenei, kad

¹⁷⁷Lietuvos Respublikos Seimas, Diskusija dėl vaiko teisių apsaugos tobulinimo, 2017, 22, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=3093 (žiūrėta 2022 m. gegužės 10 d.).

¹⁷⁸Lietuvos Respublikos Seimas, Aplinkos apsaugos valstybinės kontrolės įstatymo Nr. IX-1005 49 ir 50 straipsnių pakeitimo įstatymo projektas, 2020, 63, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=23255 (žiūrėta 2022 m. gegužės 10 d.).

¹⁷⁹ Lietuvos Respublikos Seimas, Seimo nutarimo „Dėl pritarimo Seimo specialiosios tyrimo komisijos Seimo Etikos ir procedūrų komisijos teikimo pradėti apkaltos procesą Lietuvos Respublikos Seimo nariui Kęstučiui Pūkui pagrįstumui ištirti ir išvadai dėl pagrindo pradėti apkaltos procesą parengti išvadai“ projektas Nr. XIIIIP-630, Seimo nutarimo „Dėl apkaltos Lietuvos Respublikos Seimo nariui Kęstučiui Pūkui pradžios ir kreipimosi į Lietuvos Respublikos Konstitucinį Teismą“ projektas, 2017, 34, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=3999 (žiūrėta 2022 m. gegužės 10 d.).

¹⁸⁰ Lietuvos Respublikos Seimas, Administracinių nusižengimų kodekso straipsnio pakeitimas, 2021, 16, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=33377 (žiūrėta 2022 m. gegužės 10 d.).

¹⁸¹ Lietuvos Respublikos Seimas, Aplinkos apsaugos valstybinės kontrolės įstatymo Nr. IX-1005 49 ir 50 straipsnių pakeitimo įstatymo projektas, 2020, 64, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=23255 (žiūrėta 2022 m. gegužės 10 d.).

pranešėjai nėra skundikai, bet principingi ir pilietiškai žmonės¹⁸². Toje pat diskusijoje Dvilė Šakalienė kalbėdama apie pranešėjų įstatymą, pažymėjo, kad visuomenėje trūksta pasirūpinimo pilietiškais žmonėmis, vadinasi. Taip laikomasi suvokimo, kad pilietiškų asmenis turi reglamentuoti, globoti valstybė, nes be jos nėra užtikrinama jų egzistavimas. Bendriau žvelgiant pilietinės visuomenės narys yra pasižymintis tam tikromis elgiamosiomis normomis, kurios iš principo apima visą asmens egzistenciją – nuo aktyvumo rūpinantis karjera asmeniniame lygmenyje (ankstesnis darbo diržos pavyzdys) iki darbo dėl viešojo intereso (savanorystė, nusižengimų fiksavimas), o greta ir reputaciniai aspektai. Pilietinės visuomenės veikėjas yra tas, kuris atlieka nebūtinai jam priklausančias funkcijas: „Už sugaištą laiką vykdant pilietinę pareigą tarėjams būtų mokamos nustatyto dydžio kompensacijos. Žinoma, būtų galima nuspręsti, kad tokios kompensacijos galėtų būti ir nemokamos. Aš manau, kad žmonės mielai ir aktyviai dalyvautų ir be kompensacijų.“¹⁸³ Baigiant norisi pabrėžti, viena vertus valstybei pilietinė visuomenė reikalinga kaip pagalbininkė, atlikti jos pačios funkcijas, tačiau tuo pat pati pilietinė visuomenė ima geriau suvokti savo galią ir įtaką, todėl stiprėja savaime. Kaip metiniame pranešime Prezidentė Dalia Grybauskaitė sakė „Visuomenės kritinį mąstymą ir informacinį raštingumą šiandien ugdo ir pilietiškoji feisbuko karta“, interpretuojant šią mintį bendriau – esama uždaro grįžtamojo ciklo – pilietiškai žmonės, stiprina visuomenę, o ši ir pačią valstybę.

3.5. Valstybės kuriama pilietinė visuomenė

Valstybės dėmesys pilietiniai visuomenei yra išžvelgiamas dviem pavidalais - per palaikymą bei jos kūrimą. Palaikymą atspindi žodžiai: „reikalinga suaktyvinti“, „parodykite valią, parodykite pagarbą pilietinei visuomenei¹⁸⁴“, „tai paskatins rinkėjų aktyvumą ir pilietinį atsakingumą¹⁸⁵“, „didinti pilietinę žmonių galią“, „Mes turėtume padėti šiai galiai augti“,

¹⁸² Lietuvos Respublikos Seimas, Planuojamos ūkinės veiklos poveikio aplinkai vertinimo įstatymo Nr. I-1495 pakeitimo įstatymo Nr. XIII-529 1 straipsnio pakeitimo įstatymo projektas, 2017, 45, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=5574 (žiūrėta 2022 m. gegužės 10 d.).

¹⁸³ Lietuvos Respublikos Seimas, Seimo nutarimo „Dėl Visuomeninių teisėjų (tarėjų) instituto teismuose koncepcijos patvirtinimo“ projektas, 2016, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/ec7c0b00297a11e6a222b0cd86c2adfc> (žiūrėta 2022 m. gegužės 10 d.).

¹⁸⁴ Lietuvos Respublikos Seimas, Darbo kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymo Nr. XII-2603 2 ir 6 straipsnių pakeitimo įstatymo projektas, T. Tomilinas, 2016, 13, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=2600 (žiūrėta 2022 m. gegužės 10 d.).

¹⁸⁵ Lietuvos Respublikos Seimas, „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo VIII (pavasario) sesijos darbų programos“ projektas, 2016, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/0ec0f6d0e6be11e59b76f36d7fa634f8> (žiūrėta 2022 m. gegužės 10 d.).

„reikia stiprinti“. Tuo tarpi kūrimą rodo: „Pilietinės visuomenės kūrimas, aš manau, yra vienas iš svarbiausių uždavinių¹⁸⁶“, „siekdama ugdyti pilietinę visuomenę, atsakomybę už savo šalį, skatinti fizinį aktyvumą, pilietiškumą ir patriotiškumą¹⁸⁷“ ir pan. Atkreiptinas dėmesys, jog ugdymo procesas laikomas kūrimo procesu. Tad šią dalį gali pradėti klausimo ar pilietinė visuomenė turi būti ugdoma aktualizavimas. O pradėti norėčiau nuo citatos: „Mes įstatymu rengiamės kurti visuomenės informavimo etikos asociaciją. Kaip taip gali būti, jeigu Konstitucijoje aiškiai pasakyta, kad asociacijos kuriamos piliečių tik savanoriškais pagrindais? Kaip mes galime nuleisti iš viršaus? Teisės departamentas teisingai pastebėjo, kad tai yra antikonsituciška.¹⁸⁸“ Tai citata atspindinti visai kito konteksto reikšmes, tačiau remiantis į šios minties logiką, jei sutarsime, kad asociacijos, profsąjungos, NVO, bendruomenės vienodai priklauso pilietinei visuomenei kaip ir kariuomenė, Šaulių Sąjunga, o bendrąja prasme visuomenės dalis, kuri yra pasiruošusi priešintis ir ginti šalį – pagrįstai gali skambėti klausimas ar pilietinė visuomenė gali būti kuriama „iš viršaus“?

Atsakymą į šį klausimą gali pateikti nemaža eilė parlamentarų, kurie to prasmę liudija žodžiais: „stipriausias mūsų skydas“, „pagrindinis uždavinys“ ir kt. Tokią reikšmę tai įgavo dėl Rusijos grėsmės, kuomet po 2014 m. į poreikį ugdyti pilietiškumą buvo atsigręžta visuotinai. Šia prasme ir piliečio sąvoka imama traktuoti šia logika: „Pilietis pirmiausia yra tas, kuris jaučia atsakomybę ne tik už savo veiksmus, bet ir už savo valstybės kalbos, papročių, istorijos likimą.“¹⁸⁹ Būtent pilietiškumo ugdymas per kariuomenę, Šaulių Sąjungą, o galiausiai ir priimta visuomenės pilietinio pasipriešinimo koncepcija yra tie dėmenys, kurie kelia klausimą kodėl būtent pilietinės visuomenės sąvoka yra tokia reikšminga kalbant apie veiklą, kuri iš principo yra labiau siejama su nacionalizmo teorijomis, patriotiškumo idealais.

Nuo Rusijos veiksmų pradžios Ukrainoje, nuosekliai atsirado iniciatyvos, kurios pilietinį ugdymą tiesiogiai siejo su krašto gynyba, o ne horizontalia, daugiasluoksne samprata. Pilietinio pasipriešinimo iškeliamas tikslas siekti sąmoningumo ir kitų bendražmogiškų tikslų

¹⁸⁶ Lietuvos Respublikos Seimas, Konstitucijos 68 straipsnio pakeitimo įstatymo projektas, 2016, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/9804e3d018ea11e6aa14e8b63147ee94> (žiūrėta 2022 m. gegužės 10 d.).

¹⁸⁷ Lietuvos Respublikos Seimas, Krašto apsaugos sistemos pokyčiai, 2015, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/d619f470165311e5bfc0854048a4e288> (žiūrėta 2022 m. gegužės 10 d.).

¹⁸⁸ Lietuvos Respublikos Seimas, Visuomenės informavimo įstatymo Nr. I-1418 3, 31, 41, 43, 46, 49 ir 50 straipsnių pakeitimo ir įstatymo papildymo 46¹ straipsniu įstatymo projektas, 2014, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/8733094055e811e485f39f55fd139d01> (žiūrėta 2022 m. gegužės 10 d.).

¹⁸⁹ Lietuvos Respublikos Seimas, nutarimas „Dėl Valstybinės kalbos politikos 2018-2022 m. gairių projektas“, 2018, 31, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=8932 (žiūrėta 2022 m. gegužės 10 d.).

ugdymo vykdo ne tik Šaulių sąjungą, bet didelę kitų nevyriausybinių organizacijų. Tačiau nuo to laiko palaipsniui įsitvirtinanti vertikali pilietinė samprata: atsirado 11 klasėje mokinių pasirenkamas krašto gynybos modulis, Šaulių sąjungos finansavimas ir integravimas į krašto gynybą pabrėžiant šio organizacijos pilietiškumo ir tautiškumo ugdymo tikslą: „Mes labai skatiname ir kviečiame mokyklų vadovus atkreipti dėmesį, kad neformaliojo ugdymo dalis ne tik būtų mano mėgstamam futbolui, šokiui ar dainavimui, bet taip pat ir šauliškam pilietiniam patriotiniam ugdymui. Žodžiu, tų galimybių atsiranda, nes Šaulių sąjungos finansavimas kasmet didėja.¹⁹⁰“ Citatų rodančių didžiulį Šaulių sąjungos indelį ugdant pilietiškumą galima rasti daug ir nuosekliai, tad dar viena iškalbinga citata: „[...] kad Šaulių sąjungos veikla pilietinio, tautinio ir neformaliojo ugdymo švietimo srityse yra labai sviri. Be to, čia kalbama ne tiek apie finansavimą, o kiek įmanoma didesnę savivaldybių dalyvavimą, kaip tik ugdant pilietiškai ir tautiškai neformaliojo švietimo srityse, kad piliečiai būtų skatinami dalyvauti Lietuvos šaulių sąjungos veikloje.“¹⁹¹ Jau nuo 2014 m. iki pat dabar buvo jaučiamas nuoseklus dėmesys piliečių įgalinimui priešintis: „Mes siūlome, kad būtų aiškiai įstatyme įrašyta, kad šis kovinis rengimas nėra koks nors antrarūšis, kurį daro kas nors kitas, bet visas kovinis rengimas, siekiant tapti pasirengusiu ginti tėvynę, išeinamas kariuomenėje įvairiom formom: baziniai kariniai mokymai, savanorių mokymai ir kiti. Pačiai Šaulių sąjungai liktų supažindinimas su ginklu, taktiniai dalykai, kuriuos būtų galima vykdyti, ir pilietinis, patriotinis ugdymas, informacinė gynyba, kibernetinės gynybos dalykai – tai, ko iš tikrųjų šiais laikais labai reikia.“¹⁹² Pilietinės visuomenės stiprinimas, o ir bendrai visų sričių gaivinimas, buvo suvokiamas kaip priešo atgrąsimo priemonė, o tuo pat pozicijų stiprinimas sąjungininkų akivaizdoje. Nuo to laiko vienodą reikšmę įgavo tiek kariuomenės stiprinimas „lygiai taip pat, kaip ir pilietiškumo, patriotiškumo ugdymas.“¹⁹³ Įvairios partijos ėmė kelti pilietinio ugdymo klausimą kaip esminį sprendimo būdą Rusijos agresijai atremti. Tokį svarbų dėmesį skiriant būtent šiai organizacijai, nuosekliai buvo kuriamas pasakojimas, jog pilietiškumas remiasi būtent valstybės gynybos

¹⁹⁰Lietuvos Respublikos Seimas, Švietimo ir mokslo ministro D. Pavalkio atsakymai į 10 Seimo narių 2014 m. spalio 9 d. raštu pateiktus klausimus, 2014, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/494dba70503f11e485f39f55fd139d01> (žiūrėta 2022 m. gegužės 10 d.).

¹⁹¹Lietuvos Respublikos Seimas, 2014, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/bb6886d085d711e495dc9901227533ee> (žiūrėta 2022 m. gegužės 10 d.).

¹⁹²Lietuvos Respublikos Seimas, Vyriausybės valanda, 2014, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/0c0d8770dcc811e3b272e0e81c552d38> (žiūrėta 2022 m. gegužės 10 d.).

¹⁹³ Lietuvos Respublikos Seimas, Principinės kariuomenės struktūros 2015 metais, planuojamos principinės kariuomenės struktūros 2020 metais nustatymo, Krašto apsaugos sistemos karių ribinių skaičių ir statutinių valstybės tarnautojų ribinio skaičiaus 2015 metais ir 2020 metais patvirtinimo įstatymo projektas, 2014, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/6c5026e008e111e497f0ec0f2b563356> (žiūrėta 2022 m. gegužės 10 d.).

perspektyva, savo Sveikinimą Seimu tuometinė Prezidentė Dalia Grybauskaitė, savo kalbą baigė : „Tikiuosi, kad ir šios sesijos darbotvarkės prioritetu taps valstybės saugumo stiprinimo klausimai. Bendromis pastangomis turime pasiekti, kad tarnystė Lietuvos kariuomenėje būtų garbės, patriotiškumo ir pilietiškumo simbolis, o tarnyba taptų patrauklesnė ir motyvuotesnė¹⁹⁴. Dar daugiau R. Juknevičienė yra sakiusi, jog visuomenės dėmesys kariuomenei yra labai reikšmingas: „Kariuomenė turi šansą tapti daugelio šeimų ir piliečių savastimi. Nuo supratimo, kuriuo gyvenome iki šiol, kad yra kažkokie jie, tai yra tie, kurie už gaunamus pinigus mus gina, mes pereiname prie visai kitokio supratimo, ir tas supratimas bus mes. Mes – tai tie, kurie tarnavome, kurių vaikai, broliai, sesės, draugai tarnavo šauktiniais, ir mes esame šitos Lietuvos kariuomenės dalis ir svarbi gynybos dalis¹⁹⁵. J. Oleko yra įdomus pasisakymas viename iš posėdžių, kuriame buvo svarstomas įstatymas apie Karo prievolės įstatymą ir svarstoma, kad karo prievolinkų šaukimo stebėjimo tvarką nustato Vyriausybė ir kad reikalinga apibrėžti kriterijus kokios visuomeninės organizacijos galėtų tapti tai stebėtojais. Tad J. Olekas išskyrė, kad stebėti galėtų tos organizacijos, kurios domisi pilietiniu ir patriotiniu ugdymu¹⁹⁶. Tad šia prasme tiesiog visuomeninė organizacija nėra laikoma pilietiniu dariniu, o tiesiog visuomeniniu. „Ir rengiamas piliečių rengimo pilietiniam pasipriešinimui strategijos projektas, kuris paremtas valios, atsparumo, žinių, įgūdžių ugdymu. Tiesiog norima, kad Lietuvos gyventojai irgi būtų įgalinti tapti integralia visuomenės gynybos dalimi.¹⁹⁷“ Tad šia prasme yra siekiama tam tikro pilietinės visuomenės visuotinumą per jos valią visiems įsijungti į pilietinę šalies gynybą. Kalbant apie valstybės kuriamą pilietinę visuomenę verta atkreipti dėmesį į gana įdomią argumentaciją, kodėl reikalinga siekti nuolatinės privalomos tarnybos, ar bendrai ruošti pilietinio pasipriešinimo strategiją. Visu tuo Seimas tarsi save mato kaip Konstitucijos tęsėją: „ Tokiu būdu mes įgyvendinsime konstitucinę valstybės pareigą, numatytą Konstitucijos 139 straipsnyje, kuriame sakoma, kad Lietuvos valstybės gynimas nuo užsienio ginkluoto užpuolimo yra kiekvieno Lietuvos Respublikos piliečio teisė ir pareiga, kad valstybė turi užtikrinti

¹⁹⁴Lietuvos Respublikos Seimas, Seimo Pirmininkės L. Graužinienės perskaitytas Respublikos Prezidentės D. Grybauskaitės sveikinimas Seimo VI (pavasario) sesijos pradžios proga, 2015, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/5422b121c72311e498aab3a4ca2b8d40> (žiūrėta 2022 m. gegužės 10 d.).

¹⁹⁵Lietuvos Respublikos Seimas, Karo prievolės įstatymo Nr. I-1593 5, 6, 8, 9, 15, 32, 37, 40, 41, 42 straipsnių pakeitimo ir papildymo 41¹ straipsniu įstatymo projektas Nr. XIIP-2892(2), Krašto apsaugos sistemos organizavimo ir karo tarnybos įstatymo Nr. VIII-723 64 ir 68 straipsnių pakeitimo įstatymo projektas, 2015, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/4e12b410df6f11e48533ed4be8ca86a2> (žiūrėta 2022 m. gegužės 10 d.).

¹⁹⁶Lietuvos Respublikos Seimas, Seimo nutarimo „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo 2016 m. gruodžio 1 d. nutarimo Nr. XIII-60 „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo I (rudens) sesijos darbų programos“ pakeitimo“ projektas, 2016, 73, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=2600 (žiūrėta 2022 m. gegužės 10 d.).

¹⁹⁷Lietuvos Respublikos Seimas, Vyriausybės pusvalandis, 2021, 43, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=33291 (žiūrėta 2022 m. gegužės 10 d.).

tinkamą piliečių parengimą valstybės gynybai. Nuolatinė privalomoji pradinė karo tarnyba yra pilietinė pareiga, kurios vykdymas padės formuoti jaunų žmonių pilietiškumą, diegti teigiamas moralines vertybes, užtikrins solidarų visuomenės dalyvavimą tėvynės sargyboje. Sveikinu, kad šiemet mes padarėme pirmą žingsnį ir šaukimas vyko gana sklandžiai ir, pabrėžiu, savanoriškai.¹⁹⁸

Iš kur kyla prielaidos Seimui save matyti kaip pilietinės visuomenės kūrėjais? Viena iš idėjų kyla apmąsčius pačių politikų santykį su pilietine visuomene. Pavyzdžiui Seime buvo kalbama apie valdžios komunikaciją, jog nenuosekli, nesuprantama ar net prieštaringa valdžios komunikacija, gali didinti žmonių nepasitenkinimą ir toks elgesys „neįkvėpia pilietiškam ir saugiam elgesiui, didina susipriešinimą.“¹⁹⁹ Laikydami save, kaip tapatų pilietiniai visuomenei, subjektą jie tarsi natūraliai išvelgia galimybę sąlygoti pilietinę erdvę, kurios galimi yra. Politikai savęs neatskiria nuo pačios pilietinės visuomenės. Galima prisiminti, jog Seime ypatingai šiais klausimais pasireiškė šaulei parlamentarai, kurie skatino priimti ginklų laikymo ir panašias pataisas, o poreikį tokiems pakeitimams argumentuodavo asmenine praktine patirtimi. Tad esama suvokimo, kad pilietinio pasipriešinimo strategija nėra iš viršaus nuleista (nors struktūriškai būtent taip ir yra), tačiau sąlygota tokių pati pasiryžusių ginti šalį piliečių, neišskiriant savęs kaip atskiros nuo pilietinės visuomenės sferos. Tokiu būdu Seimo nariai kaip tam tikra socialinė grupė savaime nėra pilietinės visuomenės veikėjai, tačiau jiems pasielgus pilietiškai, jais tampa: „Gerbiamoji Seimo Pirmininke, prieš nėra, todėl kviečiu kolegas būti pilietiškus ir tai yra savotiškas pilietiškumo įstatymo analogas ir būtina kuo skubiau šitą pataisą priimti“²⁰⁰. Tad šia prasme pilietinės visuomenės narystę apsprendžia elgesys ir tam nėra jokių socialinių, kategorinių apribojimų. Kaip matome iš pavyzdžio, net ir Seimo nariai, kurie teorine prasme yra atskirti nuo pilietinės visuomenės, tampa pilietiškais, o tuo pat ir pilietinės visuomenės dalyviais. Politikų retorikoje skambantys „[...] mūsų sprendimas yra toks mūsų pilietiškumo pavyzdys“ tai gerai reprezentuoja.

Šioje vietoje išryškėja gana savitas požiūrio kampas – pilietinė visuomenė, paremta visuotiniu pasirengimu priešintis, tampa tuo reiškiniu kuris iš principo naikina riba tarp valstybės ir teoriškai atskiros pilietinės srities. Pilietinės visuomenės dalyviais tampa netgi

¹⁹⁸Lietuvos Respublikos Seimas, 2015, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/4984179062be11e5b316b7e07d98304b> (žiūrėta 2022 m. gegužės 10 d.).

¹⁹⁹Lietuvos Respublikos Seimas, Lietuvos Respublikos Seimo Pirmininko Viktoro Pranckiečio kalba, 2020, 5, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=25390 (žiūrėta 2022 m. gegužės 10 d.).

²⁰⁰Lietuvos Respublikos Seimas, Elektroninių ryšių įstatymo Nr. IX-2135 77 straipsnio pakeitimo įstatymo projektas, 2016, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/36ecc400383411e6a222b0cd86c2adfc> (žiūrėta 2022 m. gegužės 10 d.).

biudžetinės įstaigos, kurių funkcija, bendriausia prasme, yra tos pačios valstybės valdymas. Nemažai ką gali pasakyti faktas, kad tokios mokslinės institucijos kaip LGGRTC pagal funkcijos buvo išplėstos, centrui daugiau dėmesio imant skirti jaunimo patriotinio ir visuomenės pilietinių nuostatų ugdymui²⁰¹. Biudžetine prasme valstybė pilietinę visuomenę labiausiai kuria per mokyklas. Tačiau ir bendrai išsilavinimas daug kur suvokiamas kaip pilietiškumo sąlyga: „O jeigu niekur nestoja, tai irgi nerodo labai aukšto jo pilietiškumo ir kompetencijos.“²⁰² Taigi mokykla kaip pilietinės visuomenės veikėja gali reikštis per mokinius („pilietiškiausia mūsų Lietuvos visuomenės dalis yra mokyklinio amžiaus jaunimas. Ką tai reiškia? Tai reiškia, kad mokykla daro, kas jai ir priklauso.“²⁰³ ir lygiai taip pat kaip institucinis subjektas: „Turbūt vis tik idėja yra, kaip paskatinti pilietinę visuomenę. Iš tikrųjų pilietinė visuomenė yra svarbi, tačiau ji nebūtinai skatinama per nevyriausybinės organizacijas. Yra ir mokyklos, jos priskiriamos prie biudžetinių įstaigų, darželiai ir kitos institucijos. [...] nes iš tikrųjų kai kada tose įstaigose, kurios priskiriamos prie biudžetinių, tai yra vienintelės lėšos, už kurias jos organizuoja renginius, didina pilietinį sąmoningumą, patriotiškumą ir taip toliau?“²⁰⁴

Klausimas kiek tokia valstybės iš esmės kuriojama pilietinės visuomenės samprata gali būti ilgaamžiška, tačiau faktas, jog valstybės gynybos visuotinumui įgyvendinti pilietinės visuomenės sąvoka yra labai palanki – nuosaiki, turinti istorinį Sąjūdžio krūvį, tuo pat paliečianti plačiausią spektrą visuomenės narių. Kažkuria prasme nuosaikiai yra kuriama nebe tautiniais, bet pilietiniais pagrindais grįsta kovotojų visuomenės tapatybė. Čia aptariami aspektai – kariuomenės, Šaulių Sąjungos, patriotiškumo – rodo tapatumus su pilietinės visuomenės kaip nacionalizmo sinonimo samprata.

²⁰¹Lietuvos Respublikos Seimas, Gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro įstatymo Nr. VIII-238 5 straipsnio pakeitimo įstatymo projektas, 2021, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/87b3e4b04d0d11ec86bdcb0a6d573b32> (žiūrėta 2022 m. gegužės 10 d.).

²⁰²Lietuvos Respublikos Seimas, Savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo Nr. I-532 2 straipsnio pakeitimo įstatymo projektas, 2017, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=6632 (žiūrėta 2022 m. gegužės 10 d.).

²⁰³Lietuvos Respublikos Seimas, Švietimo ir mokslo ministro D. Pavalkio atsakymai į 10 Seimo narių 2014 m. spalio 9 d. raštu pateiktus klausimus, 2014, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/494dba70503f11e485f39f55fd139d01> (žiūrėta 2022 m. gegužės 10 d.).

²⁰⁴Lietuvos Respublikos Seimas, Seimo statuto „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo statuto Nr. I-399 47, 49, 68, 81, 130 straipsnių ir dvyliktojo skirsnio pavadinimo pakeitimo ir Statuto papildymo 81¹ straipsniu“ projektas, 2021, 76, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=32627 (žiūrėta 2022 m. gegužės 10 d.).

IŠVADOS

Plačiai paplitusi idėja, kad demokratijos plėtrai reikalinga stipri pilietinė visuomenė, taip teorine prasme esama aiškaus dviejų sferų – valstybės ir pilietinės visuomenės – atskyrimo. Laikantis teorinės logikos, jog pilietinė visuomenė atspindi pilietinio pliuralumo idėją, o Seimas ją siekia institucionalizuoti ir taip niveliuoti, buvo siekiama suvokti kokiais pavidalais, reikšmėmis ir funkcijomis egzistuoja pilietiškumo ir pilietinės visuomenės vizijos Seimo diskurse. Teorinio metodo – diskurso analizės interpretacija paremta sąvokų istorijos prieiga – taikymas buvo sėkmingas ir leido įžvelgti pilietinės visuomenės sampratos Seime raidą, turinį, funkcijas ir svarbą. O šias paieškas pagrindžia idėja, jog pilietinė visuomenė ir pilietiškumas laikomi nuolat ginčijamomis sąvokomis, todėl ir vertomis dėmesio ir naujų permąstymų. Ginčą pirmiausia pavyko įžvelgti ideologinių pozicijų požiūriu, o ryškiausias susikirtimo laikas yra praėjusi – 2016-2020 m. – kadencija. Čia ryškiausiai išsiskyrė pozicijos bei opozicijos nuomonės, pastariesiems kaltinant valdančiuosius nepasitikėjimu pilietine visuomene, jų teisių varžymu. Konceptualiai tarp jų išsiskyrė preferencijos į pilietinės visuomenės veikėjus – valstiečių ir žaliųjų dauguma ypatingą dėmesį kreipė į bendruomenes, profsąjungas, vietos savivaldą per seniūnijas stiprinimą, tuo tarpu opozicijos požiūriu nevyriausybines organizacijas, piliečių judėjimai už (įvairias) teises – atrado esminį dėmesį.

Bendriau žvelgiant pirmiausia tyrimą lydi konceptuali idėja, kad valstybės ir pilietinės visuomenės atskyrimas yra sunkiai įmanomas dabarties demokratizacijos sąlygomis. Buvo įžvelgta, kad pilietinė visuomenė yra politizuojama – pilietinės visuomenės balsas, siekiai gali būti įgyvendinami tik per politines procedūras, o šios, kai kuriais atvejais, lemia kilusių pilietinių judėjimų tapimą politinėmis jėgomis. Nykstant ribai tarp to kas pilietiška ir kas politiška, susidaro paradoksali situacija – stiprėja pati pilietinė visuomenė. Valstybei pilietinė visuomenė atlieka „valstybės sargo“ reikšmę, užtikrina efektyvią ir teisėtą valstybės veiklą, o kai kada ir perima dalį funkcijų. Taip Seimo diskurso analizė atskleidė, kad strateginis Seimo rūpestis pilietine visuomene, jai leido stiprėti, suvokti ir išnaudoti savo galios potencialą – pastarųjų metų krizių akivaizdoje būti valstybės išgyvenimo šaltiniu. Atsižvelgtina į tai, kad krizių metu labiausiai reikėsi būtent institucionalizuoti pilietinės visuomenės veikėjai – NVO, bendruomenės, todėl būtent jų reikšmė sampratos prasme išaugo. Taigi šiomis prasmėmis Seime atrasta pilietinės visuomenės sampratą verta sieti su pilietinės visuomenės kaip demokratijos sinonimo idealiuoju tipu. Pažymėtina tik tai, kad teoriniame konstrukte nebuvo

numatyta, kad demokratija gali lemti tokį valstybės ir pilietinės visuomenės artėjimą, jame šios sritys buvo grįstos partnerystės idėja, tačiau praktine prasme darbas rodo šių sričių susiliejamą.

Antra, reikėtų pabrėžti, kad pilietinės visuomenės ir pilietiškumo sąvokų reikšmė ir sampratos pokyčiai drauge susiję su išorinėmis aplinkybėmis, lėmusiomis dažną sąvokų artikuliaciją ir pozityvią reikšmę. Nenuneigiama Rusijos grėsmė ir geopolitiniai pokyčiai nuo pat 2014 m. įtakojo, kad atsirado poreikis ieškoti būdų kaip pilietinio pasipriešinimo idėją padaryti visuotiną. Iš šio tyrimo daroma išvada, kad iš esmės nacionalizmo, o ne teisių ir laisvių priemonėmis besiremianti valstybės gynybos idėja tapo jungianti dėl kalbinės struktūros pokyčio. Pilietiškumo ir pilietinės visuomenės sąvokos įgavo Sąjūdžio „dvasios“ konotacijas, leidusias šias sąvokas suvokti ne vien kaip taikų, kolektyvinį veiksmą, bet ir kaip tapatybės dalį – pasiruošimą gintis, bei jaustis artimais su kitais panašiai kovojusiais (baltarusių pilietinė visuomenė). Nei valstybės gynyba nei patriotiškumo ar tautiškumo sąvokos neturi tokio plataus diapazono reikšmių ir galimų veikėjų kiek to esama pilietinės visuomenės, pilietiškumo reikšmėse. Šia prasme galima pastebėti, jog susiformavo bendra nuostata šią sąvoką sieti vien su teigiama reikšmė. Taip pilietinė visuomenė ar pilietiškumas vartojami kaip abstrakcijos norint pagrįsti ginamuosius teiginius. Pradedant tėvų sąmoningumu pasirenkant vaiko mokymo įstaigą, pro aktyviu dalyvavimu darbo biržos veikloje, baigiant pasiaukojimu už tėvynę – viskam paaiškinti savaime pakankama pilietiškumo vizija. Suvokiant laiko ir erdvės kontekstą - galimai ir istorinės atminties svarbą, šių sąvokų vakarietiško prasmę, praktinę reikšmę pasireiškus valstybės krizėms – šiomis sąvokomis buvo ir manipuluojama bandant sprendimus pagrįsti neteisėtus siekius, marginalių grupių veikla rodyta kaip pilietinės visuomenės balsas.

Trečia susiklostė, jog pilietinio pasirengimo strategija nesukėlė skirčių tarp partijų – pilietinis pasipriešinimas nuo pat 2014 m. buvo ta idėja, kuri vienijo visas politines jėgas, o to atstovavimas, kai kuriais atvejais reiškėsi kaip bandymas pasirodyti kuo didesniu patriotu. Tad apibendrinant pilietinė visuomenė tapo tuo reiškiniu, su kuriuo tapatinosi ne tik NVO, profsąjungos, asociacijos, kariuomenė, atsakingi piliečiai, bendruomenės, bet ir patys politikai. Taip jie save suvokė ne vien kaip valdžios atstovus, bet kai kada net labiau kaip pilietinės visuomenės (atstovavo „tautos balsą“, kalbėjo kai kurių organizacijų vardu), todėl šia prasme Seimas tarsi savaime „iš viršaus“ kūrė priešintis ir kovoti nusiteikusių pilietinę visuomenės sampratą. Teoriniu klausimu išlieka ar pilietinė visuomenė kaip atskira idėja nuo valstybės gali būti ugdoma, o šia prasme visuotinis ugdymas suvokiamas kaip kūrimas – valstybė vykdydama

vertikalią pilietinio pasipriešinimo strategiją, paremtą ne savanoryste, o privalumumu pati kuria pilietinę visuomenę.

Ir galiausiai, reikia akcentuoti, jog diskusine, retorine prasme Seimas atspinti platų pilietinės visuomenės reikšmių lauką, jame galima rasti visus teorijoje išskirtus idealiuosius tipus. Tačiau klausimas kaip pavyksta tai įgyvendinti praktiškai institucionalizacijos prasme ir čia matomos kelios ryškiausios linijos. Bendruomenių reikalų įstatymai, nevyriausybių reikalų įstatymai ir bendra pilietinio pasipriešinimo strategija – šie dokumentai ir jų rinkiniai tiesiogiai naudoja pilietinės visuomenės ir pilietiškumo sąvokas bei remiasi trimis skirtingais, bet tuo pat susiliejančiais idealiaisiais tipais – pilietine visuomene kaip demokratijos sinonimu, pilietine visuomene kaip idealiuoju visuomenės tipu, bei pilietine visuomene kaip nacionalizmo sinonimu. Universalizuojanti pilietinės visuomenės idėja taip pat egzistuoja, tačiau ji nėra suvokta kaip visuma, ją atspindintys dokumentai yra paskiruose teisės aktuose, o retorine sąvokos prasme suskamba momentiška ginant įvairias teises. Praktinė Seimo diskurso analizė parodė, kad visi egzistuojantys pilietiškumo ir pilietinės visuomenės suvokimai, per kalbą yra palaikomi, tačiau įstatymo kaip žinojimą įtvirtinimo momentas, sąmoningai suvokiant tai kaip pilietiškumą, įtvirtinamas tik keliomis kryptimis.

Ateities tyrimu prasme, dėmesį reikėtų kreipti į Seimą kaip platesnę viešų diskusijų erdvę, tiek Seimo narių asmeninėse paskyrose, tiek kitose erdvėse formuluojamos pozicijos potencialiai galėtų papildyti šio tyrimo išvadas. Taip pat tirtas laikotarpis galimai neleido iki galo suvokti patirto sąvokiniu pokyčio nuo 2014 m., kadangi visas laikotarpis buvo pažymėtas grėsmės fonu.

ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. A. Guogis, A. Gudelis, *Pilietinė visuomenė ir socialinė politika: Naujosios viešosios vadybos galimybės*, Sociologija.Filosofija, Nr.4, p. 14-19.
2. A. R. Biccum, *Editorial: Global citizenship education and the politics of conceptualization*, International Journal of Development Education and Global Learning, https://www.scienceopen.com/document_file/4e52f62e-9cfc-4963-9224-6ae6d7890097/ScienceOpen/s1.pdf
3. A. Šliogeris, *Mažvydas ir Lietuva*, Literatūra ir menas, 1997 birželis.
4. A.V. Matulionis, A. Švarplys, *Europinės tapatybės konstravimas Europos Sąjungos kultūros politikoje. II: bendro Europos kultūrinio palikimo ribos*, Filosofija, sociologija, 2012 (2).
5. B. K. Muller, *The Civil Society-State Relationship in Contemporary Discourse: A Complementary Account from Giddens perspective*, The British Journal of Politics & International Relations. Vol. 8. p. 311-330.
6. Adam B. Seligman, *Pilietinės visuomenės idėja*, Vilnius : Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2004.
7. Adam B. Seligman, *The idea of civil society*. Princeton: Princeton University Press, 1995. Krishan Kumar, „Civil society: an inquiry into the usefulness of an historical term.“ *The British Journal of Sociology*, 44(3), 1993.
8. *administravimas*, 2003, Nr. 5, p. 39-47.
9. Ainė Ramonaitė, *Pilietinės kultūros formavimosi prielaidos ir perspektyvos: socialinio pasitikėjimo raiškos analizė*, 2002, (Iš A. Jankauskas, *Politinė kultūra ir visuomenės transformacija*, Vilnius, Kaunas, Naujasis Lankas, p. 70-85.);
10. Aleksandra Maatsch, *Ethnic Citizenship Regimes: Europeanization, Post-war Migration and Redressing Past Wrongs*, New York, 2011 .
11. Apolonijus Žilys, *Politinio ir socialinio pasitikėjimo bei dalyvavimo raiška Lietuvos demokratijoje*, Kultūra ir visuomenė, 2011, Vol.II (1).
12. Audronė Telešienė, *Kritiškosios diskurso analizės metodologinio principų taikymas sociologiniuose tyrimuose*, Filosofija. Sociologija, 5, 2005.
13. B. K. Muller, *Civil Society from Post-communist Perspective: A Normative*
14. C. Hann, E. Dunn, *Civil society. Challenging western models*, 2005, London, New
15. Charles Taylor, *Interpretation and the Sciences of Man*, The Review of Metaphysics
16. Claudia Wiesner, Anna Björk, Hanna-Mari Kivistö, Katja Mäkinen, *Shaping Citizenship as a Political Concept*, 2017.
17. D. Genys, *Lietuvos pilietinės visuomenės ribos ir konfliktai dėl jų*, Daktaro disertacija, Vytauto Didžiojo Universitetas, 2011.
18. D. Šlekys, *Mąslaus Vyčio beieškant: lietuviškos karinės minties raida ir būklė po Nepriklausomybės atkūrimo (1990- 2014)*, Vilnius: Generolo J. Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2015.
19. Dorota Pietrzyk-Reeves, *Civil Society - Conceptual History from Hobbes to Marx*, Marie Curie Working Papers – No 1 (2001). https://www.researchgate.net/publication/263846854_Civil_Society_-_Conceptual_History_from_Hobbes_to_Marx

20. Europos Sąjungos sutarties ir Europos Bendrijos sutarties pakeitimai, Europos Sąjungos oficialusis leidinys, 2007 m. gruodžio 17 d. <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2007:306:0010:0041:LT>:
21. Frank Fischer, Herbert Gottweis, *Introduction. The Argumentative Turn Revisited.* Kn. *The Argumentative Turn Revisited. Public Policy as Communicative Practice.* Durham: Duke University Press, 2012.
22. G. Mažeikis, *Alternatyvus pilietinis ugdymas – moralinei revoliucijai*, 2006, Literatūra
23. G. Miniotaitė, *Teisingumas prieš teisėtumą: pilietinio nepaklusnumo teorija ir liberalizmo filosofija*, LOGOS, 2008, Nr. 58.
24. G. N. Bermeo, G. P. Nord, *Civil Society Before Democracy – Lessons from*
25. George Klosko, Michael Freedman, *The Political Theory of Political Thinking: The Anatomy of a Practice*, Oxford: Oxford University Press, 2013,
26. H. Arendt H. *Tarp praeities ir dabarties*. Vilnius: Aidai, 1995.
27. I. Matonytė, *Pilietinės visuomenės tyrimo teorinės perspektyvos. Viešoji politika ir*
28. Imbrasaitė, *Politinis dalyvavimas ir socialinė aplinka Lietuvoje*, Sociologija. Mintis ir veiksmai, 2002, Nr. 1, p. 41- 49.
29. York: Routledge.
30. ir menas,
http://www.culture.lt/lmenas/?leid_id=3102&kas=straipsnis&st_id=9104;
31. Irmina Matonytė, *Pilietinės visuomenės tyrimo teorinės perspektyvos. Viešoji politika ir administravimas*, 2003.
32. J. Habermas, *Strukturwandel der Öffentlichkeit* Neuwied, 1962.
33. J. Imbrasaitė, *Vertybinių orientacijų ir politinis dalyvavimas Lietuvoje: individualistinė-kolektyvinė dimensija*, Filosofija. Sociologija, 2004, Nr.2. p. 26-32.;
34. J. Keane, *Civil Society: Old Images, New Visions*, 1998, Standford: Standford University Press; J. Keane, *Global Civil Society*, 2003, Cambridge: Cambridge University Press.
35. J. Keane, *Global Civil Society*, 2003, Cambridge: Cambridge University Press, p. 8.
36. J. W. Murphy, *Vartotojas nebūtinai esti pilietis*, Sociologija. Mintis ir veiksmai, 2004 140, <https://www.zurnalai.vu.lt/sociologija-mintis-ir-veiksmai/article/view/5959>
37. Jūratė Kavaliauskaitė, Ainė Ramonaitė, *Sąjūdžio ištakų beiškant : nepaklusniųjų tinklaveikos galia*, Vilnius : Baltos lankos, 2011.
38. Jurga Bučaitė, *Interesų grupių dalyvavimas ir įsitraukimas vietos lygmeniu: ar savivaldybių bendradarbiavimas gali būti demokratiškas?*, Kultūra ir visuomenė, 2019, Vol.10 (1), p.153-175, https://virtualbiblioteka.vu.lt/permalink/f/1ferss/TN_cdi_crossref_primary_10_7220_2335_8777_10_1_7
39. Jurgen Kocka, *Civil society from a historical perspective*, European Review, Vol. 12, No. 1, 65–79 2004, <https://www.uzh.ch/cmsssl/suz/dam/jcr:d683ece8-4006-497d-a484-f90fdc0e484e/12%20Kocka%20Zivilgesellschaft.pdf>

40. Justinas Dementavičiaus, *Valstybės samprata Lietuvoje: modernios lietuviškos politinės minties ištakos ir raida*, Daktaro disertacija, 2012.
41. Justinas Dementavičius, *Trys politiškumo istorijos programos: ne galios požiūris į politikos ir istorijos santykį*, 2010.
42. Katarzyna Jezierska, *Apolitical and non-ideological? Polish civil society without identity*, Conference paper – peer reviewed, Midterm ESA, Univeristy of Gdansk, Centre for European Research, 2014.
43. Koselleck, Reinhart, *Futures past: on the semantics of historical time*, New York: Columbia University Press.
44. Koselleck, Reinhart, *The Practise of Conceptual History*. Stanford: Stanford University Press, 2002.
45. L. Diamond, *Civil Society and the Development of Democracy*, Estudio/working paper, 1997.
46. L. Donskis, *Pilietinė visuomenė ir jos priešai : autoritetas, tiesa ir viešoji erdvė XXI amžiaus pradžios Lietuvoje*, 2004, Vilnius: Versus Aureus.
47. L. Siedentop, *Democracy in Europe*, Columbia University Press, 2001.
48. Laurėnas, *Pilietinės visuomenės dilemos Lietuvoje*, Sociologija. Mintis ir veiksmai, 2003-07-01, Vol.11, https://virtualbiblioteka.vu.lt/permalink/f/1ferss/TN_cdi_doaj_primary_oai_doaj_org_article_b78ff55c5ec64b30af40938e666bed8b
49. M. Degutis, A. Ramonaitė, R. Žiliukaitė, 2010. *Lietuvos visuomenės pilietinės galios indeksas*. Vilnius: Pilietinės visuomenės institutas.
50. M. Degutis, *Penkeri pilietinės visuomenės formavimosi metai: visuomenės reformos ir politinė kultūra*, Politologija, 1995, Vol. 1 Nr. 6 p. 22-53.
51. M. M. Howard, *Conceptual and Methodological Suggestions for Improving Cross- National Measures of Civil Society: Commentary on Heinrich*, 2005, Journal of Civil Society. Vol. 1, No. 3. <https://talpykla.elaba.lt/elaba-fedora/objects/elaba:1841959/datastreams/MAIN/content>
52. M. P. Šaulauskas, *Metodologiniai pilietinės visuomenės profiliai: pilietinė dorybė ir pilietinis visuomeniškumas*, Problemos, 1999, Nr. 55, p. 83–91.
53. Marcia A. Weigle ir Jim Butterfield, *Civil Society in Reforming Communist Regimes: The Logic of Emergence*, Comparative politics, 25(1), 1992, 1-23.
54. Mary Kaldor, *The idea of global civil society*, International Affairs, Volume 79, 2003.
55. Marius Povilas Šaulauskas, *Metodologiniai pilietinės visuomenės profiliai: pilietinė dorybė ir pilietinis visuomeniškumas*, Problemos, 1999. <https://www.journals.vu.lt/problemos/article/view/6876/4515>
56. Mark Bevir, R. A. W. Rhodes, *The State as Cultural Practice*, Oxford : Oxford University Press , 2010.
57. Mažeikis, *Alternatyvus pilietinis ugdymas ir socialinė propaganda*, Problemos Priedas.
58. Mažeikis, *Visuomenės subkultūralizacija ir alternatyvus pilietiško raida*, Filosofija, sociologija, 2008 (1-2), p.35-43, https://virtualbiblioteka.vu.lt/permalink/f/1ferss/TN_cdi_ceeol_journals_228514
59. Michael Alexander Kirkwood Halliday, *Language as Social Semiotics: The social interpretation of language and meaning*, Hodder Arnold, London, 1978.
60. Michael Edwards, *Civil Society*, USA: Polity Press, 2014.

61. Michael Freeden. Oxford: Oxford University Press, 2013, <https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/58913/20170707%20intro%20revisedfinal.pdf?sequence=1>
62. *Nineteenth Century Europe*, 2000, Rowman and Littlefield Publishers Inc.
63. Nira Yuval-Davis, Intersectionality, Citizenship and Contemporary Politics of Belonging, p. 10, http://www.boell.org/sites/default/files/assets/boell.de/images/pics_de/worldwide/scratching_the_surface_commentary.pdf#page=17
64. Nira Yuval-Davis, *The Multi-Layered Citizen*, International Feminist Journal of Politics Volume 1, 1999, p. 32, http://www.boell.org/sites/default/files/assets/boell.de/images/pics_de/worldwide/scratching_the_surface_commentary.pdf#page=17
65. P. Kopecky, *Civil society, uncivil society and contentious politics in post-communist Europe*. Iš: Kopecky P., Mudde C. (sud.) *Uncivil Society? Contentious politics in post-communist Europe*. New York: Routledge.
66. P. Kopecky, *Civil society, uncivil society and contentious politics in post-communist Europe*, 2003, iš: Kopecky P., Mudde C. (sud.) *Uncivil Society? Contentious politics in post-communist Europe*. New York: Routledge.
67. Pasi Ihalainen, Kari Palonen, Parliamentary sources in the comparative study of conceptual history: methodological aspects and illustrations of a research proposal, *Parliaments, Estates and Representation* Volume 29, 2009, p. 23, https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/02606755.2009.9522293?casa_token=c7fRVVAUEKkAAAAA:eoMG_0NoQOI-vJqEb8cUCihcg9zUp7Vgn-xVOmoTAGMKbEv9ongwC96fc1t8w90XSIRtv832IRhV
68. R. Biccum, *Editorial: Global citizenship education and the politics of conceptualization*, Australian National University, Australia, https://www.scienceopen.com/document_file/4e52f62e-9cfc-4963-9224-6ae6d7890097/ScienceOpen/s1.pdf
69. R. Žiliukaitė, *Pilietinių veiklų rizikos ir motyvacija dalyvauti pilietinėse veiklose šiandieninėje Lietuvos visuomenėje*, Sociologija. Mintis ir veiksmai, 2010-12-14, Vol.27, p.116-130, https://virtualbiblioteka.vu.lt/permalink/f/1ferss/TN_cdi_doaj_primary_oai_doaj_org_article_c332fdee1619401f9edd62167a9f53af
70. Renata Bikauskaitė, *Rūpestis ir pilietiškumas*, Problemos / Vilniaus universitetas. Vilnius : Vilniaus universiteto leidykla. 2011, t. 79.
71. Rogers Brubaker, *Pilietybė ir tautiškumas Prancūzijoje ir Vokietijoje*, Vilnius: Pradai, 1998.
72. Rūta Žiliukaitė, *Kiekybinis NVO sektoriaus augimas Lietuvoje: organizacijų, bet ne dalyvių*, Sociologija. Mintis ir veiksmai, 2012-01-01, Vol.30 (1), p. 242-257, https://virtualbiblioteka.vu.lt/permalink/f/1ferss/TN_cdi_doaj_primary_oai_doaj_org_article_67987781794f4d8b9a9d749ea4a07cf8;
73. S. Smismans, *Civil Society and Legitimate European Governance*, 2006.
74. Salkever, G. Stephen, *Freedom, Participation, and Happiness*, 1977, *Political Theory* 5 (3), p. 391–413, <https://doi.org/10.1177/009059177700500307>.

75. Saulius Spurga, *Komunistinis išpaudas Vidurio Rytų Europos valstybių pilietinėje visuomenėje*, Darbai ir dienos, 2008 (49), p.235-249, https://virtualbiblioteka.vu.lt/permalink/f/1ferss/TN_cdi_ceeol_journals_253471
76. Sumanto Al Qurtuby, *The Paradox of Civil Society*, Asian Journal of Social Science, 2018, Vol.46 (1-2), https://virtualbiblioteka.vu.lt/permalink/f/1ferss/TN_cdi_crossref_primary_10_1163_15685314_04601002
77. Sumanto Al Qurtuby, *The Paradox of Civil Society*, Asian Journal of Social Science, 2018, Vol.46 (1-2), p.5, https://virtualbiblioteka.vu.lt/permalink/f/1ferss/TN_cdi_crossref_primary_10_1163_15685314_04601002
78. Towards Civic Culture in Central and East European Countries: international conference, Riga, 2001, November, 19-21d., straipsnių rinkinys, Riga, p. 18-23
79. V. Havel, *Democracy's Forgotten Dimension*, 1995, Journal of Democracy. Vol. 6. No.
80. Vaidutis Laurėnas, *Pilietinės visuomenės dilemos Lietuvoje*, Sociologija. Mintis ir veiksmai, 2003-07-01, Vol.11, https://virtualbiblioteka.vu.lt/permalink/f/1ferss/TN_cdi_doaj_primary_oai_doaj_org_article_b78ff55c5ec64b30af40938e666bed8b
81. Veera Ilona Iija, *An Analysis of the Concept of Citizenship: Legal, Political and Social Dimensions*, Master's Thesis, December, 2011, <https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/29256/veerasthesisFINAL.pdf?sequence=2>
82. Victor Perez-Diaz, *Civil society: A multi-layered concept*, 2014.
83. Viktorija Jonkutė, *Tautinės tapatybės (re)konstravimas XX a. pab. Tautinio atgimimo laikotarpiu lietuvių ir latvių literatūrinėje spaudoje*, 2016, Vilnius, <http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2007~1484208419393/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>
84. Vladimiras Laučius, *Permaštytas patriotizmas: politinė galimybė Europai*, Darbai ir dienos, 2012 (57), https://virtualbiblioteka.vu.lt/permalink/f/1ferss/TN_cdi_ceeol_journals_22586
a. Vol. 25, No. 1 (Sep., 1971), p. 3-51, <https://www.jstor.org/stable/20125928?seq=1>
85. Zenonas Norkus, *Makso Vėberio socialinio pažinimo metodologijos kontūrai*, Problemos, 2014-09-01, Vol.42. <https://www.journals.vu.lt/problemos/article/view/7106/4324>
86. Lietuvos Respublikos Seimas, Dėl vietos savivaldos įstatymo Nr. I-533 24, 31, 33 ir 35 straipsnių pakeitimo įstatymo projekto pateikimas, Vilnius, 2019, 38, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=12482
87. Lietuvos Respublikos Seimas, Dėl bendruomeninių organizacijų plėtros įstatymo Nr. XIII-1774 8 straipsnio pakeitimo įstatymo projektas, Vilnius, 2020, 75-76, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=23313
88. Lietuvos Respublikos Seimas, Dėl kriminalinės žvalgybos įstatymo Nr. XI-2234 19 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto pateikimas, Vilnius, 2019, 66, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=15220

89. Lietuvos Respublikos Seimas, Dėl asmens vardo ir pavardės rašymo dokumentuose įstatymo projekto, Vilnius, 2022, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/e1509f30738311ecb2fe9975f8a9e52e>
90. Lietuvos Respublikos Seimas, Dėl Lukiškių aikštės Vilniuje memorialinio statuso įstatymo projekto svartymo, Vilnius, 2020, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=24421
91. Lietuvos Respublikos Seimas, Alkoholio kontrolės įstatymo sraipsnių pakeitimo įstatymo projektas Nr.XIIP-4096(3), Vilnius, 2017, 34, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=4291
92. Lietuvos Respublikos Seimas, Dėl 2015 metų valstybės biudžeto ir savivaldybių biudžetų finansinių rodiklių patvirtinimo įstatymo projektas, pirmasis svartymas. Vilnius, 2014, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/c7957770753711e4b615a833d6e7da3d>
93. Lietuvos Respublikos Seimas, IV (Pavasario) sesijos rytinio posėdžio Nr. 148 Stenograma, 2014, Vilnius, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/0c0d8770dcc811e3b272e0e81c552d38>
94. Lietuvos Respublikos Seimas, Dėl Principinės kariuomenės struktūros 2015 metais, planuojamos principinės kariuomenės struktūros 2020 metais nustatymo, Krašto apsaugos sistemos karių ribinių skaičių ir statutinių valstybės tarnautojų ribinio skaičiaus 2015 metais ir 2020 metais patvirtinimo įstatymo projektas, svarstymas ir priėmimas, Vilnius, 2014, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/6c5026e008c111e497f0ec0f2b563356>
95. Lietuvos Respublikos Seimas, Dėl Švietimo ir mokslo ministro D. Pavalkio atsakymai į 10 Seimo narių 2014 m. spalio 9 d. raštu pateiktus klausimus, Vilnius, 2014, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/494dba70503f11e485f39f55fd139d01>
96. Lietuvos Respublikos Seimas, Dėl Seimo nutarimo „Dėl Martino Žaltausko skyrimo Vyriausiosios tarnybinės etikos komisijos nariu“ projekto pateikimo, Vilnius, 2019, 15 https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=31849
97. Lietuvos Respublikos Seimas, Dėl Seimo rezoliucijos „Dėl padėkos Islandijos Respublikai“ projekto pateikimo, svartymo ir priėmimo, Vilnius, 2021, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=32262
98. Lietuvos Respublikos Seimas, Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto magistranto Vytauto Vyšniausko kalba, Vilnius, 2018, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=8490
99. Lietuvos Respublikos Seimas, dėl Seimo nutarimo „Dėl 2020 metų Laisvės premijos paskyrimo Baltarusijos demokratinei opozicijai“ projekto priėmimo, Vilnius, 2020, 84, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=30566
100. Lietuvos Respublikos Seimas, Lietuvos Respublikos Seimo Pirmininko Viktoro Pranckiečio kalba, 2020, 5, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=25390
101. Lietuvos Respublikos Seimas, Lenkijos Respublikos Prezidento Andžejaus Dudos kalba, 2021, Vilnius, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=33825
102. Lietuvos Respublikos Seimas, Pranešimo „Ambicinga Europos Sąjungos Rytų partnerystės politika: kodėl jos reikia ir kaip to pasiekti“ pristatymas ir diskusija, Vilnius, 2021, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/d89b4a20422d11eca8a1caec3ec4b244>
103. Lietuvos Respublikos Seimas, Dėl Seimo rezoliucijos „Dėl Antrojo pasaulinio karo pabaigos Europoje ir pergalės prieš nacizmą 75-ųjų metinių“ projekto, pateikimas, svarstymas ir priėmimas, Vilnius, 2020 https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=19498

104. Lietuvos Respublikos Seimas, Seimo statuto „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo statuto straipsnių pakeitimo ir Statuto papildymo 621 straipsniu“ projektas Nr. XIIIIP-1, 2016, 18, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=2293
105. Lietuvos Respublikos Seimas, „Dėl 2015 metų paskelbimo Mykolo Kleopo Oginskio metais ir Mykolo Kleopo Oginskio 250-ųjų metų minėjimo programos“ projektas, 2014, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/27415060b66911e3b2cee015b961c954>
106. Lietuvos Respublikos Seimas, Vyriausybės pusvalandis Krašto apsaugos ministro Raimundo Karoblio pranešimas „Krašto apsaugos sistemos plėtros programos įgyvendinimas“, 2019, 34, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=14838
107. Lietuvos Respublikos Seimas, Seimo rezoliucijos „Dėl didžiųjų netekčių ir pasipriešinimo totalitarinių režimų okupacijoms 80-ųjų metų sukakties minėjimo“ projekto, pateikimas, svarstymas ir priėmimas, Vilnius, 2021, 10, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=36106
108. Lietuvos Respublikos Seimas, Dėl Gyvūnų gerovės ir apsaugos įstatymo straipsnių pakeitimo įstatymo projekto priėmimas, Vilnius, 2021, 25, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=32627
109. Lietuvos Respublikos Seimas, III (Rudens) sesijos stenograma, Vilnius, 2021, 40, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=44715
110. Lietuvos Respublikos Seimas, Seimo nario Juliaus Sabatausko kalba, Vilnius, 2020, 14, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=23933
111. Lietuvos Respublikos Seimas, Nutarimas dėl 2022 metų paskelbimo savanorystės metais,
112. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/bb50ff32b70111ebb83ad5fbec9dd554>
113. Lietuvos Respublikos Seimas, Lietuvos Respublikos Seimo Pirmininko Viktoro Pranckiečio kalba, 2020, Vilnius, 5, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=25390
114. Lietuvos Respublikos Seimas, Europos Komisijos Pirmininko pavaduotojos, atsakingos už vertybes ir skaidrumą, Veros Jurovos kalba, Vilnius, 2021, 45, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=36663
115. Lietuvos Respublikos Seimas, Konstitucijos egzamino laureatės Panevėžio rajono Krekenavos Mykolo Antanaičio gimnazijos mokinės Dianos Naudžiūtės kalba, Vilnius, 2017, 17, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=5960
116. Lietuvos Respublikos Seimas, Graikijos Respublikos nepaprastojo ir įgaliotojo ambasadoriaus Lietuvos Respublikoje M. E. Daratzikio sveikinimo žodis, Vilnius, 2014, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/1979ee00a9db11e3840c893be7eb3526>
117. Lietuvos Respublikos Seimas, Dėl Seimo nutarimo „Dėl 2020 metų paskelbimo Mokyklų bendruomenių metais“ projekto pateikimas, Vilnius, 2019, 38, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=11768
118. Lietuvos Respublikos Seimas, Dėl Savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo pakeitimo įstatymo projektas, Vietos savivaldos įstatymo straipsnių pakeitimo ir Įstatymo papildymo straipsniu įstatymo projekto svarstymas, Vilnius, 2014, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/b08b3241f6b611e3b62ec716086f051f>
119. Lietuvos Respublikos Seimas, Dėl Savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo Nr. I-532 2 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto svarstymo, Vilnius, 2018, 24, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=11001
120. Lietuvos Respublikos Seimas, Respublikos Prezidento Gitano Nausėdos kalba, Vilnius, 2019, 10, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=13329

121. Lietuvos Respublikos Seimas, Dėl Seimo rinkimų įstatymo straipsnių pakeitimo įstatymo projekto priėmimas, Vilnius 2019, 37, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=13824
122. Lietuvos Respublikos Seimas, „Seimo rinkimų įstatymo straipsnių pakeitimo įstatymo projektas“, 2019, 54, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=14350
123. Lietuvos Respublikos Seimas, Dėl Vietos savivaldos įstatymo straipsnių pakeitimo įstatymo projekto priėmimo, Vilnius, 2019, 23, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=12468
124. Lietuvos Respublikos Seimas, Dėl Vietos savivaldos įstatymo Nr. I-533 straipsnių ir devintojo skirsnio pakeitimo įstatymo projekto pateikimo, Vilnius, 2018, 58, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=10166
125. Lietuvos Respublikos Seimas, Dėl Seimo nutarimo „Dėl ekspertų grupės, kuri turi pateikti išvadą dėl piliečių reikalavime paskelbti referendumą dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos 9, 47 ir 147 straipsnių pakeitimo teikiamo sprendimo teksto atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, sudarymo“ projekto priėmimas, Vilnius, 2014, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/1e0d5f11ab6b11e39054dc0fb3cb01ae>
126. Dėl Lietuvos Respublikos Seimas, Dėl Seimo nutarimo „Dėl referendumo dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos 9, 47 ir 147 straipsnių pakeitimo paskelbimo“ projekto svarstymo ir priėmimo, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/520b78e0c14311e39009d0df9046dd84>
127. Lietuvos Respublikos Seimas, Dėl Seimo rinkimų įstatymo Nr. I-2721 41 straipsnio pakeitimo ir papildymo įstatymo projekto pateikimo, Vilnius, 2015, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/65d25f3073ec11e59a1ed226d1cbceb5>
128. Lietuvos Respublikos Seimas, Dėl Politinių partijų įstatymo straipsnių pakeitimo ir straipsnių pripažinimo netekusiais galios įstatymo projekto pateikimo, Vilnius, 2021, 61, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=33644
129. Lietuvos Respublikos Seimas, Dėl Gyventojų pajamų mokesčio įstatymo straipsnio pakeitimo ir Labdaros ir paramos įstatymo straipsnių pakeitimo, Vilnius, 2018, 70, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=10195
130. Lietuvos Respublikos Seimas, Paskirtojo Ministro Pirmininko S. Skvernelio ir paskirtųjų ministrų atsakymai į Seimo narių klausimus, Vilnius, 2016, 34, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=2588
131. Lietuvos Respublikos Seimas, Seimo narių pareiškimai – K. Vilkauskas, 2020, 87, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=29126
132. Lietuvos Respublikos Seimas, Respublikos Prezidento Gitano Nausėdos kalba, Vilnius, 2019, 10, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=13329
133. Lietuvos Respublikos Seimas, Respublikos Prezidento Gitano Nausėdos metinis pranešimas, Vilnius, 2021, 15, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=40175
134. Lietuvos Respublikos Seimas, Dėl tabako kontrolės įstatymo straipsnių pakeitimo ir Įstatymo papildymo projekto priėmimo, Vilnius, 2014, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/609971108f2811e4be90fee65c21bf37>
135. Lietuvos Respublikos Seimas, Dėl lobistinės veiklos įstatymo pakeitimo įstatymo projekto pateikimo, Vilnius, 2015, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/4e12b410df6f11e48533ed4be8ca86a2>
136. Lietuvos Respublikos Seimas, Dėl pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatymo Nr. I-1562 12 straipsnio pakeitimo įstatymo projekto pateikimo, Vilnius, 2015, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/4984179062be11e5b316b7e07d98304b>

137. Lietuvos Respublikos Seimas, „Nevyriausybiųjų organizacijų plėtos įstatymo Nr. XII-717 pakeitimo įstatymo projektas, Asociacijų įstatymo straipsnio pakeitimo įstatymo projektas, Labdaros ir paramos fondų įstatymo Nr. I-1232 papildymo 61 straipsniu įstatymo projektas, T. Tomilinas, 2019, 28, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=13331
138. Lietuvos Respublikos Seimas, 2014 <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/87c85670b0cb11e3bf53dc70cf7669d9>
139. Lietuvos Respublikos Seimas, 2015, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/62f8e0200b4311e5b0d3e1beb7dd5516>
140. Lietuvos Respublikos Seimas, Diskusija dėl vaiko teisių apsaugos tobulinimo, 2017, 22, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=3093
141. Lietuvos Respublikos Seimas, Aplinkos apsaugos valstybinės kontrolės įstatymo Nr. IX-1005 49 ir 50 straipsnių pakeitimo įstatymo projektas, 2020, 63, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=23255
142. Lietuvos Respublikos Seimas, Seimo nutarimo „Dėl pritarimo Seimo specialiosios tyrimo komisijos Seimo Etikos ir procedūrų komisijos teikimo pradėti apkaltos procesą Lietuvos Respublikos Seimo nariui Kęstučiui Pūkui pagrįstumui ištirti ir išvadai dėl pagrindo pradėti apkaltos procesą parengti išvadai“ projektas Nr. XIII-630, Seimo nutarimo „Dėl apkaltos Lietuvos Respublikos Seimo nariui Kęstučiui Pūkui pradžios ir kreipimosi į Lietuvos Respublikos Konstitucinį Teismą“ projektas, 2017, 34, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=3999
143. Lietuvos Respublikos Seimas, Administracinių nusižengimų kodekso straipsnio pakeitimas, 2021, 16, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=33377
144. Lietuvos Respublikos Seimas, Aplinkos apsaugos valstybinės kontrolės įstatymo Nr. IX-1005 49 ir 50 straipsnių pakeitimo įstatymo projektas, 2020, 64, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=23255
145. Lietuvos Respublikos Seimas, Planuojamos ūkinės veiklos poveikio aplinkai vertinimo įstatymo Nr. I-1495 pakeitimo įstatymo Nr. XIII-529 1 straipsnio pakeitimo įstatymo projektas, 2017, 45, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=5574
146. Lietuvos Respublikos Seimas, Seimo nutarimo „Dėl Visuomeninių teisėjų (tarėjų) instituto teismuose koncepcijos patvirtinimo“ projektas, 2016, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/ec7c0b00297a11e6a222b0cd86c2adfc>
147. Lietuvos Respublikos Seimas, Darbo kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymo Nr. XII-2603 2 ir 6 straipsnių pakeitimo įstatymo projektas, T. Tomilinas, 2016, 13, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=2600
148. Lietuvos Respublikos Seimas, „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo VIII (pavasario) sesijos darbų programos“ projektas, 2016, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/0ec0f6d0e6be11e59b76f36d7fa634f8>
149. Lietuvos Respublikos Seimas, Konstitucijos 68 straipsnio pakeitimo įstatymo projektas, 2016,
150. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/9804e3d018ea11e6aa14e8b63147ee94>
151. Lietuvos Respublikos Seimas, Krašto apsaugos sistemos pokyčiai, 2015,
152. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/d619f470165311e5bfc0854048a4e288>
153. Lietuvos Respublikos Seimas, Visuomenės informavimo įstatymo Nr. I-1418 3, 31, 41, 43, 46, 49 ir 50 straipsnių pakeitimo ir Įstatymo papildymo 46¹straipsniu įstatymo projektas, 2014,

154. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/8733094055e811e485f39f55fd139d01>
155. Lietuvos Respublikos Seimas, nutarimas „Dėl Valstybinės kalbos politikos 2018-2022 m.gairių projektas“, 2018, 31, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=8932
156. Lietuvos Respublikos Seimas, Švietimo ir mokslo ministro D. Pavalkio atsakymai į 10 Seimo narių 2014 m. spalio 9 d. raštu pateiktus klausimus, 2014, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/494dba70503f11e485f39f55fd139d01>
157. Lietuvos Respublikos Seimas, 2014, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/bb6886d085d711e495dc9901227533ee>
158. Lietuvos Respublikos Seimas, Vyriausybės valanda, 2014, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/0c0d8770dcc811e3b272e0e81c552d38>
159. Lietuvos Respublikos Seimas, Principinės kariuomenės struktūros 2015 metais, planuojamos principinės kariuomenės struktūros 2020 metais nustatymo, Krašto apsaugos sistemos karių ribinių skaičių ir statutinių valstybės tarnautojų ribinio skaičiaus 2015 metais ir 2020 metais patvirtinimo įstatymo projektas, 2014, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/6c5026e008c111e497f0ec0f2b563356>
160. Lietuvos Respublikos Seimas, Seimo Pirmininkės L. Graužinienės perskaitytas Respublikos Prezidentės D. Grybauskaitės sveikinimas Seimo VI (pavasario) sesijos pradžios proga, 2015, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/5422b121c72311e498aab3a4ca2b8d40>
161. Lietuvos Respublikos Seimas, Karo prievolės įstatymo Nr. I-1593 5, 6, 8, 9, 15, 32, 37, 40, 41, 42 straipsnių pakeitimo ir papildymo 41¹ straipsniu įstatymo projektas Nr. XIIP-2892(2), Krašto apsaugos sistemos organizavimo ir karo tarnybos įstatymo Nr. VIII-723 64 ir 68 straipsnių pakeitimo įstatymo projektas, 2015, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/4e12b410df6f11e48533ed4be8ca86a2>
162. Lietuvos Respublikos Seimas, Seimo nutarimo „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo 2016 m. gruodžio 1 d. nutarimo Nr. XIII-60 „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo I (rudens) sesijos darbų programos“ pakeitimo“ projektas, 2016, 73, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=2600
163. Lietuvos Respublikos Seimas, Vyriausybės pusvalandis, 2021, 43, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=33291
164. Lietuvos Respublikos Seimas, 2015, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/4984179062be11e5b316b7e07d98304b>
165. Lietuvos Respublikos Seimas, Lietuvos Respublikos Seimo Pirmininko Viktoro Pranckiečio kalba, 2020, 5, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=25390
166. Lietuvos Respublikos Seimas, Elektroninių ryšių įstatymo Nr. IX-2135 77 straipsnio pakeitimo įstatymo projektas, 2016, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/36ecc400383411e6a222b0cd86c2adfc>
167. Lietuvos Respublikos Seimas, Gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro įstatymo Nr. VIII-238 5 straipsnio pakeitimo įstatymo projektas, 2021, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/87b3e4b04d0d11ec86bdcb0a6d573b32>
168. Lietuvos Respublikos Seimas, Savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo Nr. I-532 2 straipsnio pakeitimo įstatymo projektas, 2017, https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=6632
169. Lietuvos Respublikos Seimas, Švietimo ir mokslo ministro D. Pavalkio atsakymai į 10 Seimo narių 2014 m. spalio 9 d. raštu pateiktus klausimus, 2014, <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/494dba70503f11e485f39f55fd139d01>
170. Lietuvos Respublikos Seimas, Seimo statuto „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo statuto Nr. I-399 47, 49, 68, 81, 130 straipsnių ir dvyliktojo skirsnio pavadinimo

pakeitimo ir Statuto papildymo 81¹ straipsniu“ projektas, 2021, 76,
https://www.lrs.lt/sip/getFile3?p_fid=32627

SUMMARY

Title: „Civility and civil society as a contested idea: interpretation of the discursive practices of the Seimas of the Republic of Lithuania“.

In this work is studied the discourse of the Seimas. The method is based on the paradigm of the history of concepts. In the thesis is interpreted the concepts of civil society and citizenship. There is no clear answer to the question of what civil society is. All this is based on the premise that civil society is one of the key concepts in politics that is constantly being challenged. This is not only a theoretical but also a practical issue in the life of the state. Some people civil society associate with the protection of human rights, others with the protection of the state, and with NGOs. Therefore, the question arises, what concept is being developed in Lithuania? The intrigue of this work lies in the attempt to understand how the pluralism of the idea of civil society manifests itself in the Seimas debates. The problematic aspect is that the parliament is a place that seeks to institutionalize complex problems and thus unify them, and civil society is fundamentally a multifaceted phenomenon.

The study revealed that civil society is being politicized. In order for civil society to achieve its goals, it must rely on political procedures and thus approach politics. The descending of the line between what is civic and what is political creates a paradoxical situation: civil society itself is strengthening. In the state, civil society ensures the efficient and legitimate operation sometimes takes over some of its functions. The analysis of the Seimas discourse revealed that the state crises - pandemic, refugees, war in Ukraine, strengthened the attitude towards NGO and communities. In summary, civil society as a concept is inherently positive, and it identifies various forms of citizen action. The work raises a theoretical question, can the state build a civil society? This is because civil society is fundamentally separate from the state and is based on volunteering.